

Nidos

sąsiuviniai | Nida Notebooks | 2019

Nidos sąsiuviniai / 2019 (12)

Nidos

sąsiuviniai | Nida Notebooks | 2019 (12)

THOMO MANNO
KULTŪROS CENTRAS
NIDA

Turiny | Contents

ANTANAS GAILIUS. Įžanga ··· 7	
<i>Introduction</i> ··· 107	
FLORIAN SCHULLER. Lūžio linijos ir skaidomosios bacilos ··· 9	
<i>Break Lines and Decomposer Germs</i> ··· 107	
VYTAUTAS ALIŠAUSKAS. Ar sienos ūksmėje žydi gėlės? ··· 29	
<i>Do Flowers Bloom in the Shade of the Wall?</i> ··· 127	
GINTARAS GRAJAUSKAS. Europos pagrobimas 2.0 ··· 36	
<i>The Abduction of Europa 2.0</i> ··· 135	
NIKODEM SZCZYGLÓWSKI. Amžinybės epochos pavaizdžiai ··· 49	
<i>Afterimage of the Era of Eternity</i> ··· 148	
ANTHONY GLEES. Sienos ir pasieniai ··· 63	
<i>Borders, Walls and Frontiers</i> ··· 164	
CLAUDIA SINNIG. Lietuvos klausytis – Europą (ir Vokietiją) geriau suprasti ··· 76	
<i>Listening to Lithuania for Better Understanding of Europe (and Germany)</i> ··· 178	
PAULIUS GRITĖNAS. Europos saulėlydis ir intelekto nuovargis: kur nukris naujoji geležinė uždanga? ··· 93	
<i>The Decline of Europe and the Intellectual Fatigue: Where Will the New Iron Curtain Fall?</i> ··· 196	

Leidinį finansavo Lietuvos kultūros taryba

Viršelyje panaudotas Pablo Picasso paveikslo *Žmogus su klarnetu* (1911) fragmentas iš Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madridas

© Florian Schuller, Vytautas Ališauskas, Gintaras Grajauskas, Nikodem Szczygłowski,
Anthony Glee, Claudia Sinnig, Paulius Gritėnas, 2019

© Thomo Manno kultūros centras, 2019

ISSN 1822-2587

Ižanga

ANTANAS GAILIUS

Pirmajame Nidos forume pradėję svarstyti, kokia migrena kamuoja šiandieninę Europos dvasią, iš pranešimų ir diskusijų pamatėme, kad esama vienos temos, kuriai turėtume skirti ypatingą dėmesį. Keliaudami per Europą iš Rytų į Vakarus ar iš Vakarų į Rytus, neišvengiamai turėjome stabtelėti ar net kluptelti ties linija, kur kitados būta ne šiaip paprastos valstybių ribas žyminčios, bet dar ir šiandien kone fiziškai jaučiamos, daugelio tautų ir valstybių likimus labai paveikusių sienos. Pirmasis leidimas statyti šią sieną buvo išduotas dar 1945 m. vasario mėnesį Jaltoje, vėliau papildomai patvirtintas tų pačių metų liepos mėnesį Potsdame, o statybos pabaigtuvių vainikas iškeltas 1961 m. rugpjūtį Berlyne. Ši, dažnai tiesiog geležine uždanga vadinama, siena ilgiems dešimtmečiams padalino žemyną į laisvės ir nelaisvės zonas, o tų dešimtmečių padarinius tebejaučiame ir šiandien.

Apie šiuos padarinius ir kvietėme kalbėtis 2019 m. rugsėjo 13–14 d. vykusiame antrajame Nidos forume. „Kaip mes statėme sieną?“ – į šį klausimą kvietėme atsakyti forumo pranešėjus. Buvusio ilgamečio Bavarijos Katalikų akademijos direktoriaus mons. dr. Floriano Schullerio, Bakingemo universiteto profesoriaus ir šio universiteto Saugumo ir žvalgybos studijų centro direktoriaus Anthony'io Gleeso, poeto Gintaro Grajausko, lietuvių literatūros vertėjos į vokiečių kalbą, senos ir ištikimos Lietuvos bičiulės dr. Claudijos Sinnig, lenkų rašytojo ir eseisto, Vidurio Europos ir ypač buvusios Jugoslavijos žinovo, nenuilstančio keliautojo Nikodemo Szczygłowski ir

filosofo Pauliaus Gritėno (beje, tiesiai klaususio, kur gali nusileisti nauja geležinė uždanga) pranešimai ir jų aptarimai diskutuojant įtaigiai parodė, kad forumo tema iš tiesų aktuali ir, galbūt, per menkai svarstoma. Akivaizdu, kad ne tik dešimtmečius trukęs Rytų ir Vakarų Europos išsiskyrimas, bet ir vėliau įvykęs Rytų ir Vidurio Europos išsivadavimas, buvo ir tebėra viena esminių šiandieninę Europos migreną sukėlusiu veiksmų. Apie tai dar kalbėsime ir 2020 m. rugsėjį per trečiąjį Nidos forumą.

Tiems, kurie negalėjo dalyvauti antrajame Nidos forume, bet rūpinasi mūsų Europos likimu, šiame „Nidos sąsiuvinii“ numeryje pateikiame visų pranešimų tekstus, kviesdami į Nidą 2020 m. rugsėjo 11–12 dienomis drauge pasikalbėti apie tai, kaip mes pastatytą sieną sugriovėme.

Lūžio linijos ir skaidomosios bacilos. Naktinės mintys apie dvasinę ir kultūrinę Europos struktūrą

FLORIAN SCHULLER

Didžiai gerbiami bičiuliai europiečiai!

Dėkoju už kvietimą ir galimybę būti čia, šioje nuostabioje vietoje, kurią gaubia ypač savita intelektualumo, istorijos ir gamtos aura. Jūs, didžiai gerbiamas pone Antanai Gailiau, surengėte šią dovaną. Jums turiu ypatingai dėkoti už tai, bet ir dar už daug ką kita. Su Jumis (ir su šiandien čia irgi esančiu Michaeliu Feiliu) 1991 m. rugsėjo mėnesį prie Vilniaus katedros šventėme Lietuvos nepriklausomybę. Vėlesniais metas man buvo leista Vilniuje pasakoti apie pastoracinę patirtį su katalikų studentija ir apie katalikų akademijos idėją.

Šiandien kalbame daug platesne tema. Šia tema forumo rengėjai patvirtina tai, ką vengrų rašytoja Ilma Rakusa, mąstydamą apie Europos dvasinę padėtį, suformulavo šitaip: „Čia susimąstoma apie faktą, kad centro ir pakraščio sąvokos yra daugiau nei reliatyvios, kad impulsai galbūt ateina iš pakraščių“.¹

I. MEDICININĖ DIAGNOZĖ?

„Europos migrena 2“ – tokia šio forumo tema, taigi ji formuluojama mediciniškai. Todėl, nedaug išmanydamas apie mediciną, pirmiausia

¹ „Bis der Teufel uns scheidet...“, p. 10.

pasižvalgiau po medicininę literatūrą, kas gi yra toji „migrena“. Radau tokius elementus:

Migrena yra:

- pirma, dažniausiai vienos galvos pusės skausmas,
- kuris, antra, kartojasi periodiškai,
- trečia, yra lydimas tokių papildomų simptomų, kaip pykinimas ir padidėjęs jautrumas garsams arba šviesai,
- kurio atveju, ketvirta, skiriamos dvi formos – „su aura“ ir „be auros“, t. y. jis esti lydimas arba ne regos sutrikimų,
- kurio atveju, penkta, svarbus genetinis individo paveldas,
- ir kurio priežastis pagaliau, šešta, yra ta, kad sutrinka nervų, tam tikrų semiocheminių medžiagų funkcionavimas, o kartu randasi smulkių smegenų kraujagyslių uždegimas, dėl to sunkiau numalšinti skausmą. Taikant šias įžvalgas mūsų temai, man kyla tokie klausimai:
- Pirma, ar „Europos migrena“ kažkaip susijusi su atskilusia mūsų mąstysenos ir jausenos puse?
- Antra, ar ji vis kartosis?
- Trečia, ar dėl jos randasi jusles veikiantis padidintas jautrumas, taigi ar mūsų smegenys negali teisingai apdoroti išorinių dirgiklių?
- Ketvirta, ar ji gali sukelti regėjimo ir klausos sutrikimus, taigi iškreipti tikrovės suvokimą?
- Penkta, ar mums, europiečiams, migrena yra genetiškai paveldima?
- Ir, pagaliau, šešta, ar į Europos smegenis ateinantys skausmo signalai yra ne švelninami, bet stiprinami?

Siūlau jums patiems paieškoti atsakymų, pasitelkiant pamatinį „lūžio taškų ir skaidomųjų bacilų“ įvaizdį.

Kad jau leidomės į medicinos terminų žaismę, savo tezes noriu perteikti trimis atsakingo gydytojo žingsniais: pirma, anamnezė, taigi prisiminimai, praeities tyrinėjimas (kaip ten praeityje buvo?), antra, šia anamneze pagrįsta diagnozė ir, trečia, terapijos siūlymai.

II. ANAMNEZĖ

1. Apie Europos sienas

2012 m. išėjo Vienos filosofo Konrado Paulio Liessmanno knyga „Lob der Grenze. Kritik der politischen Unterscheidungskraft“ („Pagiriamasis žodis

sienai. Politinės skyrimo galios kritika“). Jis rašo: „Laikų dvasia stengiasi peržengti, išnaikinti sienas. Tačiau ji neteisingai vertina ir sienų funkciją, ir galimybes, ir tą reikšmę, kurią sienos turi įgyti, analizuojant ir įveikiant krizes.“² Šis „Pagiriamasis žodis sienai“ pateikia fundamentalius filosofinius argumentus, nes „siena apskritai yra prielaida ką nors suvokti ir pažinti. Jei visa būtų viena be jokio skirtingumo, nebūtų ką pamatyti, ką identifikuoti, ką sužinoti.“³ Bet kuris pažinimas prasideda vienu lemiamu aktu: tai nėra kas kita.

Taigi neįmanoma kalbėti be atodairos į sienas. Sienos apibrėžia, kas yra Europa. Tiesa, greta daugelio kitų sričių, prašnekęs ir apie Europą ir pamėginęs apibrėžti jos sienas, šis autorius prisipažįsta susiduriąs su sunkumais, kurie veikiausiai yra ir mūsų sunkumai. Geografinės arba etninės sienos nei kada nors buvo, nei dabar yra tvirtai nubrėžtos, o tai, ką mėgstama pateikti kaip Europos vertybių konstrukta, pasirodo daugeliui besą arba pasenę, arba, kaip, pavyzdžiui, žmogaus teisės, tapę universalu. Tad Liessmannui lieka tik labai apytikrė geografinė erdvė, kurios sienos yra „žemyno Rytai, Artimieji Rytai, Viduržemio jūra ir Atlantas.“⁴

Norint suprasti, ką Europa reiškia, man regis svarbu ne diskutuoti apie jos išorines sienas, apie tai, kokie kraštai ir kokie žmonės jai priskirtini, bet suvokti, kada ir kaip Europa istoriškai susiformavo, formuojantis jos vidaus sienoms. Tai prasideda jau Antikos laikais. Ir tai ne dėl – ar bent ne tiek dėl – atsiribojimo nuo išorės „barbarų“. Jau Aischilas 472 m. pr. Kr. visame pasaulyje pirmojoje išlikusioje savo dramoje „Persai“ pasisako prieš tokią klišę. O romėnų *Limes*, žinoma, buvo karinė gynybinė siena, sauganti nuo neramių genčių, pirmiausia germanų. Tačiau ir susitikimo, mainų, netrukus net asmeninio kraujo atšviežinimo vieta; neatsitiktinai vadina-mojo Teutoburgo miško mūšio, tapusio vienu baisiausių Romos kariuomenės pralaimėjimų, nugalėtojas germanas vadinamas lotynišku Arminijaus vardu ir buvo mokytas romėniškos karybos.

Kur kas reikšmingesnė Antikoje buvo įtampų kupina ir kultūros požiūriu didžiai vaisinga graikų ir romėnų priešprieša. Žmogaus, visiškai pagrįstai vadinamo „Vakarų pasaulio tėvu“, Marko Tulijaus Cicerono

2 Liessmann, p. 12.

3 Liessmann, p. 29.

4 Liessmann, p. 93.

(106 pr. Kr.–43 pr. Kr.) reikšmė radosi būtent iš pirmą kartą pavykusios, įtampos kupinos tokių skirtingų tradicijų sintezės.

Pateiksiu tik dar kelis tipiškus pavyzdžius:

- Vadinamasis Teodosijaus padalijimas po Teodosijo I mirties 395 m. po Kr. į Vakarų ir Rytų viešpatystes su centrais Milane arba Ravenoje ir Konstantinopolyje nubrėžė sieną, kurią iki mūsų dienų galime įžvelgti Balkanų konfliktuose. Tai ne tik karinė ankstyvojo XVIII šimtmečio karų su turkais siena, bet ypač siena, skirianti krikščionijos pasidalijimą į lotyniškąją ir graikiškąją, kitaip sakant – į Romos ir Bizantijos formas.
- Arba: ginčas dėl investitūros Viduramžiais apibrėžė ideologinį aukščiausiosios valdžios padalijimą tarp imperatoriaus ir popiežiaus, o kartu ir valstybės, ir Bažnyčios kompetencijų ribas, taigi nubrėžė tą ribą, kuri taip vienareikšmiškai nebuvo nubrėžta nei stačiatikių Bažnyčioje, nei islame.
- Vėliau, žinoma, pas mus, Vakaruose, Reformacijos laikais iš abiejų pusių labai radikaliai brėžta riba tarp konfesijų, lydima niokojančių karų, bet kartu ir skirtingos kultūros atmainos.
- Skelbdamas šūkį „Écrasez l'infâme“ „Išnaikinkit niekšybę“, taigi ragindamas sunaikinti kaip prietaringą, reakcingą, agresyvią ir smurtą patiriančią Bažnyčią, Voltaire'as, prancūzų apšvietos prototipas, nubrėžė ribą, esmingai lėmusią Vakarų pasaulio sekularizaciją.
- Tai, kad paskui tipiškai europietiškas XIX šimtmečio nacionalizmas, viena vertus, ideologiškai pagrindė sienų brėžimą ir, antra vertus, sužadino tokias priešingas reakcijas, kaip pangermanizmas arba panslavizmas, ir vėl rodo, kad vidinės sienos labiau nei išorinės yra Europos skiriamasis ženklas.
- O kalbant apie laikotarpį po 1945 m. pakanka vien žodžių „geležinė uždanga“. Tai tikrai vidinė siena, kurios padariniai lig šios dienos neduoda mums ramybės.
- Pagaliau paskutinis pavyzdys – prieš kelerius metus, tiesa, nepavykęs Prancūzijos prezidento Nicolaso Sarkozy mėginimas paskelbti Prancūzijos, Italijos ir Iberijos pusiasalio „Viduržemio jūros sąjungą“ kaip „germaniškosios Šiaurės“ atsvarą.
Apibendrinant: taigi mums svarbiau mąstyti ne apie išorines, o apie vidines Europos sienas, jos vidinius kultūrinius atsiribojimus.

2. Apie nesamą kultūrinę nekaltybę

Tai, kad šios Europos pobūdį taip labai išryškinančios sienos susijusios su Europai būdingomis didžiosiomis kultūros gijomis, yra banali tiesa. Ir šių tradicijų vardijimas jau tapęs beveik tuščia formule. Kalbama, sakysim, apie tris kalvas, ant kurių neva iškilusi Europa, – apie filosofiją atstovaujantį Atėnų Aeropagą, teisę atstovaujantį Romos Kapitolijų ir krikščionybę įkūnijančią Jeruzalės Golgotą. Arba pasakoma ir šiek tiek atsainiai, kaip kad australų istorikas Johnas Hirstas: „Graikų požiūriu žemė yra paprasta, logiška ir matematiška. Krikščionių požiūriu pasaulis yra blogas, ir tik Kristus mus gelbsti. Germanų karių požiūriu kautis yra smagu.“⁵ Vadovaujantis šiuo labai skirtingu paveldu, jo išvada yra tokia: „Mūsų lemtis būti susipriešinusiems, susiskaldžiusiems ir sutrikusiems. Kitos civilizacijos turi tik vieną tradiciją, ne tokią keistai trilypę kaip mes. Jie ne taip pasiduoda neramumams, pervartoms ir sumaištims, ženklinantiems mūsų dorovinį ir dvasinį gyvenimą. Esame mišrios kilmės.“⁶

Tai reiškia: prisiminimas, kad esama nuolat iš naujo brėžiamų vidinių Europos sienų, lemiamų labai skirtingos, neretai kaip priešingybės suprantamų, tradicijų ir dvasinių, kultūrinių ir religinių paveldų turėtų mus perspėti, kad pernelyg lengvai ir abstrakčiai, pernelyg užtikrintai ir pasitikėdami savimi nekalbėtume nei apie „mūsų europietiškas vertybes“, nei apie „krikščioniškąjį“ Vakarų pasaulį, neseniai sukėlusį visuotinę žydų bendrapiliečių nuostabą, pasirodė besąs „krikščioniškasis ir žydiškasis Vakarų pasaulis“ ir kuriam – tai naujausia įžvalga, – „priklauso“ ir islamas.

Mūsiškės europietiškos šaknys kur kas skirtingesnės prigimties ir anaipatol ne taip lengvai suderinamos, kaip regis iš pirmo žvilgsnio. Reikia pridurti tai, kad ir jų kintančios kombinacijos, ir perdėtas kurios nors vienos iškėlimas, visada vedė į destruktivius, taip pat ir mirtį nešančius, konfliktus.

Rémis Brague'as rašo: „Kultūros praeitis niekada nėra rožinė. Nekalta civilizacija egzistuoja tik svajose tų, kurie ją menkai pažįsta – ar patys jai priklausytų, ar ne. Tai pasakytina ir – ir net dar labiau – apie Europos praeitį.“⁷

Paminėjęs šį autorių, pereinu prie trečiojo savo istorinės anamnezės skirsnio.

5 Hirst, p. 24.

6 Hirst, p. 64.

7 Brague, p. 144.

3. Apie lotynišką tapatybę

Angelas Bolaffis, vienas didžiųjų už Europą kovojančių Italijos žurnalistų, tvirtina: „Kodėl filosofai nepateikė jokio minėtino indėlio Europos tema? Filosofams tai arba nerūpėjo, arba jie ėmėsi veikiau pigios, nors gražiai surašytos, Europos kritikos. Taigi kritikavo Briuselį. Kritikavo biurokratiją. Iš esmės reikia pasakyti: pragmatiniu požiūriu politikai buvo geresni – jie neturėjo didžiųjų idėjų, bet turėjo drąsos šio to imtis net ir be tvirtų teorinių prielaidų.“⁸

Aš manau kitaip nei Bolaffis: yra filosofų, pateikusių teisingą Europos koncepciją. Vienas jų, man ypač simpatiškas, yra būtent Rémis Brague'as, Paryžiaus Panteono – Sorbonos universiteto – filosofijos profesorius, didis antikinės ir Viduramžių filosofijos, taip pat ir islamo žinovas. Brague'o pagrindinę tezę Europos tema norėčiau iš pradžių iliustruoti savo patirtimi Vilniuje.

1991 m. rugpjūčio mėnesį po ilgos kelionės vis tolyn į Rytus, dar per Sovietų Sąjungą, atvykę į nepažįstamą kraštą, apie kurį visai nieko nenustuokėme, kitą rytą mes atsідūrėme priešais Aušros vartus ir perskaitėme: MATER MISERICORDIAE, SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS. „Gailėtingoji Motina, Tavo apgynimo šaukiamės.“

Niekada nepamiršiu šio pribloškiamo lotyniškosios, romėniškosios vienybės įspūdžio. Man jis reiškia tai, ką prancūzų tradicija vadina „Civilisation Latine“, „l'une des plus vastes, des plus cohérentes constructions politiques et militaires de tous le temps.“⁹ Aš čia dar pridurčiau būdvardį „religieuses“.

Grįžkime prie Rémio Brague'o. Jo išeities taškas irgi yra trys garsiosios tradicijos kalvos – Atėnai, Jeruzalė, Roma. Jeruzalė įkūnija judaizmą ir krikščionybę, Atėnai, žinoma, graikų filosofiją. Tikėjimas ir protas, etika ir estetika, klusnumas ir grožis, tradicija ir autonomija – ar kaip ten dar būtų aprašomi tie du poliai. „Kiekvienu atveju skirtumas buvo paverčiamas priešprieša, ir abiejuose elementuose ieškota esmės, labiausiai priešingos antrajam elementui. Taip įtampa tapo skausmingu Europos kultūros įtrūkiu.“¹⁰

⁸ Bolaffi, p. 119.

⁹ Georges Duby in: Oliver Orban, *Civilisation latine*. 1986. p. 11.

¹⁰ Brague, p. 36.

Rémio Brague'o tezės esmė yra ta, kad jis netikėtai žaidime pateikia trečiąją kalvą – Romą: „Europa nėra nei vien graikiška, nei išimtinai hebrajiška, nei graiko-hebrajiška. Nesu linkęs čia nei teikti pirmenybės romėniškajam elementui, nei tvirtinti, kad jis esąs abiejų kitų sintezė. Tvirtinu kur kas radikaliau, jog mes tik todėl esam ar galim būti „graikiški“ ar „hebrajiški“, kad pirmiausia esam „romėniški“.“¹¹

Paprastai persakant, Brague'as tvirtina: tai, kas sudaro Europą, yra „romėniškumas“, tiksliau: „romėniškasis antriniškumas“ – būtent, tam tikras būdas pripažinti svetimas tradicijas kaip svetimas, suvokti save – kaip Antikos mene ar filosofijoje – kaip nykštukus ant milžinų pečių, pripažinti savo mažesnę reikšmę, kaip ir krikščionybė visados gebėjo pripažinti savo mažesnę reikšmę, lyginant su senąją Dievo ir Izraelio Sandora. Taigi tada, kai europietis studijuoja jų šaltinius, graikų ir romėnų klasikus, tai studijuoja ne todėl, kad tai yra jo tapatybės šaltiniai, o dėl pačių šaltinių, nes šie regis esą teisingi, gražūs ir įdomūs. Brague'o žodžiais, tai yra Europos „ekscentriškoji tapatybė“. Jis stengiasi „iškelti į šviesą vidinę Europos kultūrinio nuotykių dinamiką, kurio varomąją spyruoklę aš pateikiu kaip romėniškąją.“¹²

Lieka aišku, kad šis elgsenos modelis yra susijęs su vakarietiškąja Europos forma. Aš taip pat linkęs pasilikti šiuose rėmuose, nes jis man, pagal mano gyvenimo patirtį, aiškiausiai pritinka. Ir tik tokiu pagrindu įmanoma kalbėti.

III. DIAGNOZĖ

- Žvelgiant į vidines Europos sienas,
- turint galvoje jos labai įvairią paveldą,
- atsižvelgiant į jos specifinį būdą adaptuoti tradiciją,

anamnezė mums vis giliau rodė unikalią Europos tapatybės istoriją. Dabar, laikantis mūsų medicininio modelio, ateina laikas Europos migrenos diagnozei. Pamėginsiu ją pateikti irgi trimis žingsniais, atvirkštine seka susijusiais su trejopa anamneze. Taigi dabar kalbėsime apie lūžio linijas ir skaidomąsias bacilas.

¹¹ Brague, p. 37 t. t.

¹² Brague, p. 211.

1. Galėtų būti, kad mus užvaldęs šiuolaikinis markionizmas

Markionas, buvo tas krikščionis, II šimtmečiuje visiškai atsiskyręs Senojo Testamento kaip krikščioniškos savimonės dalies. Ten esąs tik rūstaujantis Dievas, menkesnysis Dievas kūrėjas. Bažnyčia šiuo klausimu atidengė savo kortas ir, kalbant Rémio Brague'o terminais, pasirodė esanti „romėniška“, taigi pripažįstanti savo antriniškumą, nors šis antriniškumas labai greitai buvo pradėtas aiškinti kaip pranokimas.

Brague'as net daro tokią išvadą: „Galbūt <...> markionizmo atmetimas buvo Europos istorijos kaip civilizacijos steigiamasis aktas, nes jis suformavo Europos santykio su praeitimi matricą, įtvirtindamas šį santykį pačiu aukščiausiu lygiu.“¹³

Apverčiant šį teiginį, galima būtų klausti, ar mums nekyla pavojus nesąmoningai arba sąmoningai persiimti kultūrinio arba istorinio markionizmu, taigi išsižadėti mūsų „romėniškojo antriniškumo“. Dvi skirtingos markionizmo atmainos:

- Kai mes arba visiškai nukertam savo žinias ir santykį su savo istorija, manydami, kad galim gyventi tikrai į priekį, tikrai į ateitį ir mėginami apibrėžti save, vadovaudamiesi vien pačiais savimi. Sociologiškai formuluojant: kai kiekvienu atveju savo individualų, asmeninį unikalumą suprantame kaip mūsų gyvenimą formuojantį centrinį motyvą.
- Arba kai apibrėžiam save tik „kaip uždara, nuo kitų atskirtą erdvę“, nes „tikrasis pavojus Europai yra tas, kad ji liausis sieti save su ta sveltomybe, kurią ji suvokia pranašesne, ir pavyzdžiu ims laikyti tik pačią save su savo ypatingumu... ir universalumu, kurį ji skleidžia („graikiškumą“, kurio „romėnai“ mes esame) traktuos kaip lokalų ypatingumą, galiojantį tik jai vienai ir negalimą perkelti kitoms kultūroms.“¹⁴ Apie šį pavojų visai neseniai vėl kalbėjo Ronaldas G. Ashas. Tas, kuris gina žmogaus teises, neturi teisės niekinti Europos, nes ten jos atsiradusios neatsitiktinai.

2. Mes nebeturime bendro tvirto Europos naratyvo

Ne vien Šiaurės Italijos rašytojas Claudijus Magris konstatuoja: „Europoje ir Vakaruose akivaizdus utopijų, projektų ir kitos ateities vilčių

¹³ Brague, p. 118.

¹⁴ Brague, p. 205.

stygius.“¹⁵ Tačiau naratyvai ir utopijos negali rasti kieno nors paliepimu, jų negalima net išrasti. Jos randasi per bendrą centrinę patirtį.

Buvęs Vokietijos finansų ministras ir euro tėvas Theo Weigelis dažnai lankėsi mūsiškėje Bavarijos Katalikų akademijoje. Pateikdamas bendros valiutos įvedimą kaip, tegu ir sunkumų lydimą, sėkmės istoriją, jis buvo absoliučiai įsitikinęs, kad šioje istorijoje yra vieta ir jo vyresniajam broliui, paprastam kariui, žuvusiam per Antrąjį pasaulinį karą. Theo Weigeliui bendrasis euras yra tiesioginė jo šeimos tragedijos išvada.

Tačiau ši Europos karta traukiasi. Tai, kas liko kaip jungiamasis naratyvas, ligi neseno laiko buvo oficialus tikslas tapti „didžiausia žiniomis grįstos pasaulio ekonomikos erdve“. Tačiau, po paskutiniųjų metų euro, ekonomikos ir finansų krizių ir šis tikslas gerokai nublanko. Tai apie ką mes galime ir turime kalbėti, kai kalbame apie Europą?

Čia dar prisideda vis smarkesnis skilimas tarp Europos Rytų ir Vakarų.

Bulgarų politologas ir filosofas Ivanas Krastevas mano, kad atrodo, jog viena pagrindinių šio skaidymosi priežasčių yra daugelio Vidurio ir Rytų Europos žmonių troškimas „nusikratyti kolonijinės priklausomybės, implikuojančios derinimosi prie Vakarų, projekto“.

O lenkų kilmės amerikiečių autorė Anne Applebaum priduria, kad taip siekiama „pamiršti pažeminimą, kad esi ne steigėjas, o tik Vakarų mėgdžiotojas, sekėjas“¹⁶. Man būtų labai įdomu, ar Jūs, čia susirinkę, pritariate tokiam vertinimui?

3. Mes (vis dar) gyvename atskirtuose pasauliuose

Septintojo dešimtmečio pabaigoje tarp Rytų ir Vakarų vyko labai intensyvūs dvasiniai kultūriniai ginčai. Pagrindinė kai kurių mąstytojų, gyvenusių Vidurio Europos erdvėje, anapus geležinės uždangos, kelta idėja buvo „socializmo su žmogišku veidu“. Taip, pavyzdžiui, dar 1955 m. įkurta „Tarptautinė Pauliaus draugija“ stengėsi palaikyti pašnekesį su humanistinės orientacijos Rytų bloko mąstytojais. Pavyzdžiui, čia didieji teologai Karlas Rahneris ir Baptistas Metzas diskutavo su Rogeriu Garaudy'žiu, vėliau, apimtu pamišimo, nužudžiusiu savo žmoną. Būta apsišvietusio socializmo vilčių. Todėl 1968 m. įžengimas į Prahą buvo, tiesa, smerkiamas,

¹⁵ „Bis der Teufel uns scheidet...“, p. 28.

¹⁶ „Bis der Teufel uns scheidet...“, p. 156.

bet tos vilties nebuvo atsisakyta. Taigi Vakaruose, kaip man teko patirti, 1968 metai nesukūrė didžios idėjinės pervartos.

Tik Prancūzijoje 1968 m. rugpjūčio šokas pagimdė naują mąstytojų kartą – „nouvelles philosophes“ – supratusią, kas Vakarų galvose nuėjo klystkeliams ir kas iš tikrųjų nutiko Rytuose. Dar 1974 m. šios naujos mąstysenos pirm-takas André Glucksmannas paskelbė programinį veikalą „La cuisinière et le mangeur d’hommes“ („Virėja ir žmogėdros“), vokiškai pasirodžiusį 1976 m. Jo pradžia tokia: „Žvelgiant iš Rusijos: visiems, išgyvenusiems baismės lageriuose, visiems jų artimiesiems, naujai į Sibirą ištremtiems, dabar uždarytiems politinės policijos psichiatrinėse įstaigose, mes norom nenorom atrodom kaip skystagalviai... Juos stebina mūsų demonstruojama nekaltybė, jiems vis tiek sunku laikyti mus nekaltais“¹⁷.

Čekų pasipriešinimas bemaž nepaveikė „naujosios Vakarų kairės, tarytum tai būtų buvęs tik spektaklis, per kurį nevykę artistai su 1917 metų kostiumais būtų vaikštinėję po liūdną kokio nors vaško figūrų kabineto sceną.“¹⁸

Matyt, tikrai kitas buvo tas pasaulis, kuriame „tada ten viešpatavusi proveržio nuotaika ir trumpalaikis politinis pakilimas, kur kas stipresnis nei Vakaruose, radosi iš visuomenės šerdies. Čekoslovakijos atveju pirmieji impulsai atėjo net iš (kalbant vakarietišku protesto sąjūdžių terminologija) istebliškumo, tai yra, iš partijos.“¹⁹ Jei nekalbėsime apie šias sociologines priežastis, tada pagrindinę minčių tėkmę lėmė veikiausiai nežabotas kairės vienpusiškumas. Tipiškas sveikinimo žodžio tekstas, 1968 m. kovo 20–21 dieną Vakarų Berlyno kairiųjų nusiųstas Prahai: „Mus vienija daugiau dalykų, nei norėtų reakcija. Tiesa, mūsų kova skiriasi vienu esminiu požiūriu: jūs siekiate socialistinę bazę išplėsti iki laisvos komunistinės sistemos, o mes kapitalistiniuose kraštuose darbuojamės tokios galimybės prieigose.“²⁰

Šiaip ar taip, 94 žuvusieji, Varšuvos sutarties karinių pajėgų įsiveržimo aukos, po to įvykę Jano Palacho ar Ryszardo Siwieco (Varšuvoje) susideginimai ir stojusi politinė žiema nevaidino jokio vaidmens Vakarų šviesuolių kovotojų sąmonėje. Prisimenant praėjusius 2018 metus: būta daugybės atminimo straipsnių ir radijo laidų apie 1968 metus, apie Paryžiaus gegužės

17 Glucksmann, p. 7.

18 Glucksmann, p. 190.

19 Frei, p. 190.

20 Frei, p. 193.

barikadas, apie protestus prieš Vietnamo karą arba Vokietijos nepaprastosios padėties įstatymus, apie studentų maištą prieš „tūkstantmečius trūnėsius po profesorių mantijomis“: bet Praha ir rugpjūčio 21-ji visai nebuvo minimos. Užtat ypač garsiai dabar prisimintas Vudstoko festivalio penkiasdešimtmetis.

Vakarų Europos sąmonėje, veikiausiai, nieko nežinoma apie tai, ką rašė lenkų istorikai Włodzimierz Borodziejus ir Maciejus Górny’as savo 2018 m. vokiečių kalba pasirodžiusioje knygoje „Pamirštas karas. Europos Rytai 1912-1923 m.“ Arba apskritai apie visus Baltijos kraštus. Kas pas mus apskritai ką nors žino apie Baltijos kraštuose vykusį partizaninį karą prieš SSRS po 1945 m.? Man atrodo, kad mums Vokietijoje dar šiek tiek rūpi Lenkija ir Vengrija, kad sielojamės dėl tenykščio populizmo. Bet toliau žvilgsnis nesiekia. Tai įrodo kad ir diskusijos apie naująjį „Nordstream“ naftotiekį, teisingiau, faktas, kad tos diskusijos nevyksta.

IV. TERAPIJA?

Pagaliau, po anamnezės ir diagnozės, laikas terapijai. Tiesa, šį žingsnį aš parašiau su klaustuku. Iš gydytojų esu išmokęs: migrena nepagydoma, įmanoma nebent prislopinti jos intensyvumą ir dažnumą; ji silpnėjanti su amžiumi ir kartais praeinanti po klimakterinio periodo. Tai ar galime viltis, kad mes, nepaisant nemenko mūsų Europos amžiaus, dar gyvename Europos klimakso laikais? Juk tokia viltis, šiaip ar taip, būtų realistiška.

Gera terapija reikalauja atsižvelgti ir į visas aplinkybes, kuriose liga vystosi. Mūsų ligos atveju, aš, sakyčiau, regiu aplink Europos migrenos simptomą išsidėsčiusius koncentriškus ratus. Tai yra, darnaus, sveiko europiečių vyrų ir moterų tapatumo klausimas bus bereikšmis, jei nebus atsižvelgiama ir į šiuolaikines, Europos reikalus toli pranokstančias aštrias megaproblemas. Aš jas tik paminėsiu, nemėgindamas į jas gilintis:

- politinė Vakarų fragmentacija, sukelta sustiprėjusio JAV nusikreipimo į save, – ir ne vien dėl prezidento Donald Trumpo, kurio atžvilgiu „ES valstybių vyriausybės toliau ramiai kulniuoja integracijos procesą, nesukdamos sau galvos, kaip jos galėtų būti išgirstos kitaip sutvarkytame pasaulyje“²¹;

21 Jäger, p. 9.

- pasaulio ekonomikos globalizacija, dėl kurios Europa vis labiau spaudžiama JAV ir Kinijos žnyplių;
- viso mūsų gyvenimo skaitmenizacija, pradedant ekonomika ar žiniasklaida ir baigiant kasdieniu gyvenimu;
- nerimą keliantys svarstymai, ar demokratija gali gyvuoti ir be kapitalizmo ir sėkmingos ekonomikos, į kuriuos jau seniai atkreipia dėmesį vienas svarbiausių šiuolaikinių Afrikos mąstytojų, iš Kamerūno kilęs Achillas Mbembé;
- artimesnis koncentrinis ratas būtų ES su visais išskydimo ir skaidymosi faktoriais, nors ji, anaipol, nėra ne tik tapati su visomis Europos valstybėmis, bet nebūtinai yra ir tapati tam, kas dvasios, kultūros ir istorijos požiūriu suprantama kaip Europa;
- pagaliau ir sociologinis žvilgsnis į mus, individualius europiečius, su mūsų šiuolaikiniais savitumais. Mūsų kontekste man ypač svarbi atrodo toji analizė, kurios šūkis „Singuliarumų visuomenė“. Čia turima galvoje ne vien vis didėjanti gyvenimo projektų ir pasaulio aiškinimų individualizacija, bet kartu ir pastanga pabrėžti savo išskirtinumą: „Kur tik pažvelgsim į dabarties visuomenę: tai, ko vis labiau tikimasi, yra ne bendrumas, bet ypatingumas. Institucijų ir individų viltys, domesys ir pastangos siejamos ne su standartizuotais ir reguliuojamais, bet su unikaliais, singuliariais dalykais.“²²

Kaip, turint galvoje tokias labai sudėtingas prielaidas, apskritai gali būti gydoma Europos migrena?

Aš tikrai neturiu stebuklingų vaistų, bet pamėginsiu pateikti keletą elgsenos siūlymų, kaip elgtis su lūžio linijomis ir skaidomosiomis bacilomis. Lūžio linijos patiriamos, jos dažniausiai iš anksto nulemtos. Skaidomosioms baciloms galima neleisti toliau daugintis.

1. Ne taip svariai kalbėti apie Europą

Apie Europą neretai bylojame lemtingais žodžiais. Tada Europa yra „neturinti alternatyvos“, vienintelis įmanomas taikos projektas, mūsų istorinė pareiga, ji skelbia pasauliui vertybinę žinią. Gal visa tai ir tiesa. Tačiau, aštriau kalbant, galėtume drauge su Pietų Korėjoje gimusiu Byung-Chul Hanu tokias svarias šnekas apie Europą pateikti beveik kaip „pornografines“.

²² Rechwitz, p. 7.

„Pornografijos amžius yra vienareikšmiškumo amžius. Šiandien mums nebeprieinami tokie fenomenai, kaip paslaptis ir mįslė. Jau ir dviprasmybės ar ambivalencijos mums regisi neįaukios. Net pokštai smerkiami dėl jų dviprasmybės... Dviprasmybes smerkia *Political Correctness*. Daugiaprasmybės iš esmės skirtos erotikos kalbai.“²³

Taigi pageidautina būtų kalbėti apie Europą lengviau, elegantiškai, daugiaprasmiškai erotiškai.

György'as Konradas dar 1988 metais savo „Vidurio Europos meditacijose“ rašė: „Mes turime praeityje ir dabartyje integruotą europinę utopiją: niuansų gausos, subtilių palyginimų meną, savo aplinkos kaip meno suvokimą, humoro kupiną asmenybės savarankiškumą santykiyje su valstybės ir pinigų fetišais, žmogaus, o ne jo veikalų pirmenybę.“²⁴

Taigi Europai išeitų į naudą, jei mes, nepaisant visų neišvengiamų struktūrinių debatų, dažniau apie ją kalbėtume lengvesne intonacija, žaismingiau, su daugiau humoro. Tai labiau derėtų ir su vidine istorijos dinamika, juk istorija vyksta ne pagal aiškias, akivaizdžias, vienareikšmes taisykles. Bulgaras Ivanas Krastevs visiškai pagrįstai sako: „Atidesnis politinių darinių griuvimo istorijos tyrimas rodo, kad išgyvenimo menas yra nuolatinės improvizacijos menas. Pagaliau Europą dar galėtų išgelbėti ne sustabarėjęs nejudrumas, bet lankstumas.“ Todėl jis mūsų veiksmus ir kalbas už Europą lygina su eilėraščio rašymu: „Net pats poetas ligi pat pabaigos nežino, kaip eilėraštis baigsis.“²⁵

2. Draugiškai kalbėtis

Teisingas kalbėjimas suponuoja kitą mano mintį. Prieš 60 metų, kalboje, pasakytoje Hamberge, dėkojant už jai suteiktą Lesingo premiją, Hannah Arendt 1959 m. rugsėjo 28 d. kalbėjo apie „draugystę tamsiais laikais“. Net jei mūsų europiniai laikai anaipol ne tokie tamsūs, kokius savo dešimtmečiais patyrė Hannah Arendt, vis tiek galioja tai, ką ji įvardijo kaip fundamentalų dalyką, kad mums pasaulis „tamsiais laikais“ neišsprūstų iš rankų. Jei toliau pateikiamoje citatoje žodį „pasaulis“ pakeisite žodžiu „Europa“, turėsite pagrindimą, kodėl tokie susitikimai kaip štai šis lietuviškajame Thomo

²³ Byung-Chul Han, p. 105.

²⁴ Konrad, p. 114.

²⁵ Krastev, p. 132.

Manno centre Kuršių nerijoje yra tokie svarbūs ir Europos ateičiai ir kodėl aš esu toks dėkingas, galėdamas čia dalyvauti.

Hannah Arendt tada pasakė: „Pašnekesyje atsiskleidžia politinė draugystės ir jai būdingo žmogiškumo reikšmė, nes šis pašnekesys (skirtingai nuo intymių pokalbių, per kuriuos paskiros sielos kalba pačios apie save), kad ir kaip būtų persmelktas džiaugsmo, kad draugas šalia, skirtas bendrajam pasauliui, visiškai tikslia prasme liekančiam nežmogiškui, jei tik žmonės nuolat apie jį nesikalba. Mat žmogiškasis pasaulis yra ne vien todėl, kad jis yra žmonių sukurtas, bet tik tada, kai jis tampa pašnekesio objektu“.²⁶

3. Sugrąžinti garbę senai sąvokai

Įterpsiu vieną asmeninę pastabą. Apie ką gi mes visą laiką kalbame, kokia yra teisinga sąvoka mūsų mąstymų objektui apibrėžti?

- Žinoma, „Europa“. Tačiau tai šiandien neretai tapatinama su „europocentrizmu“, ir aukšta intonacija, skambanti šiame žodyje, politiškai korektiškai mąstantiems šiuolaikiniams žmonėms vis žadina prisiminimus apie „senąjį baltąjį žmogų“, „the old white Man“, kitaip sakant – tikrą priešą įvaizdį.
- „Europos sąjunga“, čia pirmiausia galvojama apie Briuselį, apie teisingos formos agurkus ir kitus tariamus ar tikrus laisvų žmonių tampus už vadelių.
- „Vakarai“: kaip politinė vertybė ši sąvoka, vėliausiai nuo Donaldo Trumpo, didžiąja dalimi yra nebegyva.

Kodėl mums nereaktyvavus labai senos sąvokos? Vokiškai ši sąvoka būtų „Abendland“ („Vakarų kraštas, Vakarų kraštai“). Juk tai nebūtinai iškart turi būti „das christliche Abendland“, taigi „krikščioniškieji Vakarų kraštai“, tasai savosios tapatybės ir užduoties įtvirtinimo elementas, ypač pirmaisiais geležinės uždangos ir šaltojo karo dešimtmečiais. Ne, tiesiog „Vakarų kraštai“.

- Pirma, šioje sąvokoje neskamba pretenzija viešpatauti, ji veikiau iš-tarta pati save daro santykine, nes drauge kyla ir jos priešingybės, „Rytų kraštų“, asociacija. Ir tokiam kontekste „Rytų kraštai“ įgyja visai teigiamą konotaciją.
- Antra, ši sąvoka pirštu nepriklašamai primena savąją istoriją.

²⁶ Arendt, p. 139.

- Trečia, ji turi tegu ir nelabai griežtai apibrėžtą geografinį turinį, neverčiantį iškart brėžti jos išorines ribas, kaip esti „Europos“ atveju.
- Ir, ketvirta, kas norėtų, gali vis dėlto prisiminti krikščioniškąsias Europos šaknis, jos, kaip gražiai sakoma, krikščioniškąją sielą. Taigi išdrįskime kalbėti apie „Vakarų kraštus“.

4. Puoselėti tipiška europines institucijas

Pirmiausia, čia aš turiu galvoje ne Europos Parlamentą ir net ne Europos Žmogaus Teisų Teismą. Turiu galvoje tas institucines struktūras, kurios istorijos ir kultūros istorijos požiūriu yra aiškiai europietiškos kilmės ir europietiškos dvasios.

Pirmoji iš tokių institucijų yra universitetas. Be abejo, senojoje Babilonijoje būta didžiai inteligentiškų žmonių, gebėjusių numatyti net Saulės ir Mėnulio užtemimus, būta ir islamo kultūros erdvėje didžiai išprususių gamtos tyrinėtojų, Korano žinovų, filosofų. Tačiau universitetas kaip mokytojų ir mokinių bendruomenė, kaip *universitas literarum* ir vienos disciplinos ribas peržengiančių studijų, idealiu pavidalu kaip kvalifikuoto profesinio, iš pradžių pirmiausia teisės ir teologijos, o paskui vis plačiau užgriebiančio išsilavinimo vieta, kaip ypatingų savivaldos teisių institucija yra „Europos Viduramžių kūrinys... Jokia kita europietiška institucija visame pasaulyje neįsitvirtino taip, kaip universitetas su savo paveldėtomis struktūromis ir mokslo pasiekimais.“²⁷

Universiteto institucija įkūnija laisvų žmonių lavinimosi idealą, kurio pirminės ištakos buvo *Heros academos* giraitė senovės Atėnuose ir kurio kelias toliau eina į ankstyvųjų Viduramžių katedrų ir vienuolynų mokyklas, globotas jų steigėjų tėvų, imperatorių ir popiežių. Todėl teisingai sakoma: „Universitetas yra europietiška ugdymo institucija *par excellence*.“ Ne veltui Europos Sąjungos universitetų struktūros atnaujinimas gavo seniausio Europos universiteto, „Bolonijos proceso“ vardą, nors pats šis procesas, ko gera, ne visada atitinka senąjį universiteto idealą. Bet kas apskritai kada nors gali idealą atitikti? Juo labiau mes turėtume būti dėkingi, didžiudamiesi ir atsakingai branginti savo universitetus, tebeliekančius Europos švietimo idealo šauklius. Jie įkūnija visa, be ko Europa būtų visiškai neįsivaizduojama – jie įkūnija ugdymą plačiąja prasme.

²⁷ Rüegg, p. 13.

Su „universiteto“ institucija artimai susijusi kita pamatinė Europos struktūra. Turiu galvoje miestą. Čia galima pasakyti tą patį: žinoma, aukštosiose kultūrose, pradedant Teotihuakanu senovės Meksikoje ir iki senovės Babilono ar Angkor Vato Kambodžoje, būta didžiųjų, centrinių, savitų ir intelektualiai gyvųjų miestų.

Tačiau Europos miestas yra kažkas neįprasta, unikalų. Graikų miestai valstybės pačioje Graikijoje, Mažosios Azijoje, Pietų Italijoje, *Urbs Roma* kaip apskritai miesto įkūnijimas, vėlyvųjų Viduramžių ir ankstyvojo Renesanso miestai Šiaurės ir Centrinėje Italijoje, orūs Vokietijos prekybos miestai, Hanzos sąjunga Šiaurėje – visos šios politiškai labai aktyvios bendruomenės yra dirva visuomeniškai, politiškai, net religijos požiūriu savo laisvę ir atsakomybę pamažu suvokiančių „piliečių“ kartų, kurios pavyzdžiui, nepaisant savaime suprantamos Viduramžių krikščionybės, tokiuose Vokietijos prekybos ir kultūros miestuose kaip Ulmas, Frankfurtas ar Niurnbergas visada priešinosi, kad tarp jų sienų įsikurtų vyskupai.

Negaliu čia leisti į Europos miestų istoriją²⁸, noriu atkreipti dėmesį tik į vieną teologinį aspektą. Miestas Viduramžiais buvo vienintelis kompleksiškas visuomenės darinys, kuriame apskritai praktiškai reflektuojama ir suvokiama galėjo būti Aristotelio suformuota „episteme politike“, „scientia civilis“ samprata. Išėjimas taškas yra specifinė „dangiškąją Jeruzalę“ grindžiamos krikščioniškosios visatos, kaip tobulos pilietinės bendruomenės, paveiklo interpretacija. XII šimtmečio scholastika, kurios viršūnės buvo Albertas Didysis ir Tomas Akvinietis, vėliau miesto piliečio pavyzdžiu galėjo išvystyti krikščionio paveikslą apskritai. Pasak Tomo Akviniečio, žmogus yra net „animal naturaliter civile“, taigi ne tik, kaip Aristotelio teigta, „zoon politikon“, „bendruomeninis gyvis“, bet „pilietinė būtybė“, „miesto būtybė“, nors faktiškai ir ne visi žmonės esą „habitatores civitatum“, taigi ne visi konkrečiai gyveną miestuose.“²⁹

Savo šiandieniniuose miestuose rūpindamiesi bendraisiais reikalais ir bendruomene, konkrečiai atsakomybe ir vietine demokratija, mes ne tik puoselėsime didžią europietišką tradiciją, bet ir laikysimės teologiškai pagrįstos antropologijos.

28 Tai puikiai padarė Leonardas Benevolas knygoje *Die Stadt in der europäischen*

Geschichte, kur jis Europą supranta ir aprašo kaip miestų žemyną.

29 Išsamiau apie tai in: Jürgen Gebhard. *Der bürgerliche Begriff des Politischen*. Bern, 2000.

5. Palaikyti atminties elipsę

Ką čia turiu galvoje? Aleida Assmann, visuomeninių atminties kultūrų tyrinėtoja, žvelgdama į vienus nuo kitų tolstančius Europos Rytus ir Vakarų, kalba apie „aukų konkurenciją“. Vakaruose Holokausto atminties būtinumas kone tapęs susivienijusios Europos „steigiamuoju mitu“. Su tuo siejama mintis, kad šio įvykio unikalumas niekad negalės būti reliatyvizuojamas. Tam didžiulę reikšmę teikia ne vien žydai. Todėl pagrindinė intelektualiosios Vakarų Europos tėkmė kuo griežčiausiai atmeta bet kokią apibendrinančios totalitarizmo teorijos atmainą, mėginančią vienu žvilgsniu žvelgti į visas XX šimtmečio nacionalsocializmo, stalinizmo, komunizmo, fašizmo aukas. Rytuose, priešingai, manoma, kad jų pačių kančios Antrojo pasaulinio karo ir komunizmo laikais Europos bendrijos sąmonėje beveik nesuvokiamos ar bent jau suvokiamos pernelyg menkai.

Ponia Assmann primena, koks riksmas kilo Vakarų Europoje, kai Gulagą išgyvenusi buvusi Latvijos užsienio reikalų ministrė Sandra Kalnietė pareiškė, kad be milijonų Vidurio Europos, Rytų Europos, Baltijos kraštų gyventojų patirties Europos atmintis „liks vienpusė, nepilna ir nesąžininga“, nes, – ir tai buvo visiško nesupratimo priežastis – „abu totalitariniai režimai – ir nacizmas, ir komunizmas – buvo vienodai nusikalstami.“³⁰

Mėgindama rasti būdą, kaip Europa galėtų bendrai prisiminti, sykiu nesuniveliuodama svarbių skirtingumų, Aleida Assmann siūlo formulę, kuri neleistų nei reliatyvizuoti, nei sulyginti ir kaip elipsė su dviem centrais padarytų įmanomą bendrąją Europos atminties kultūrą, be kurios Europos lūžio linijų ir skaidomųjų bacilų nepavyks pašalinti. Ta formulė skamba šitaip: „1. Stalinizmo nusikaltimų atmintis neturi reliatyvizuoti Holokausto atminties. 2. Holokausto atmintis neturi menkinti stalinizmo nusikaltimų atminties.“³¹

Tačiau Assmann cituoja ir Lietuvos literatūrologę Ireną Veisaitę ir jos reikalavimą: „Tikrai būtina kalbėti ir apie Gulagą ir jo baisius nusikaltimus žmogiškumui. Tačiau Vakarų pasaulis tam nepasiruošęs. Žmonių sąmonėje Aušvicas yra Holokausto simbolis. Bet kur Gulago simbolis? Jo dar nėra.“³²

30 Assmann, p. 160.

31 Assmann, p. 163.

32 Assmann, p. 164.

Čia mes turbūt priėjome centrinę vietą dalykų, skiriančių Europą, kur tveria didžiausias skausmas, kur driekiasi giliausios lūžio linijos, kur veisiasi nuodingiausios bacilos, kur mes vieni kitus menkiausiai suprantame – nepaisant tokių Vakaruose išėjusių svarbių knygų, kurių pamėnėsiu tik tris. Tai 1997 m. pasirodžiusi 987 puslapių sukrečianti „Livre noir du Communisme. Crimes, terreur, répression“ (Juodoji komunizmo knyga. Priespauda, nusikaltimai ir teroras) arba Timothy'čio Snydero „Bloodlands“, arba 2017 m. išėjusi Karlo Schlögelio „Das Sowjetische Jahrhundert“.

V. PERSPEKTYVOS

Štai ir priėjau pabaigą. Neseniai istorikas Danas Dineris rašė, kad tapatybė esąs „nyksmo žodis“. Taigi žodis, atsirandęs tik tada, kai tai, ką jis nusako, traukiasi, pradeda nykti.

Ar „Europos migrena“ būtų įvardijimas to, kad Europa nebesuvokiama ar nebeteisingai suvokiama? Kad Europos atžvilgiu turime regos ar klausos problemų, kad ji gyva tik pusiau atsiminimuose? Kad dėl to mus kamuoja galvos ir širdies skausmai?

O gal vis dėlto diagnozė „Europos migrena“ nėra teisinga? Gal ji įvardija tik „nyksmo paveikslą“, kaip rašė Danas Dineris? Nepaisant visos kritikos ir reliatyvizacijos, šioje galvoje slypi šis tas daugiau. Jos akys žvelgia toliau, toli į priekį ir toli atgalios.

Prisimenu Czesławą Miłoszą. 1943–1944 m. jis pogrindyje darbuojasi prieš vokiečių okupaciją, o Europoje vyksta kur kas dramatiškesni dalykai, ne šiaip kokia „migrena“. Supamas viso šiurpo, Miłoszas sukuria dvidešimties eilėraščių ciklą „Pasaulis. Naivi poezija“. Vienas jų vadinasi „Pro langą“. Anuometinį jo žvilgsnį pro 1943–1944 metų langą turėtume saugoti širdyje, šiandien, 2019 metais, kalbėdami apie Europą. O per Šaltąjį karą Milaną Kundera rašė, kad europietis yra tas, kuris ilgisi Europos.

Czesławo Miłoszo eilėraštis:

*Anapus miško, lauko, vėlei lauko
lyg veidrodis ten vandenys, link jūros
pasvirę, pasaulį mums auksinį
jie rodo, kaip į vazą tulpę linksta.*

*Tenai Europa, sako tėvas mano,
kai giedra, ji ranka pasiekiamą,
po mūšių ir audrų ten dūmai kyla,
ten daug žmonių, šunų, žirgų gyvena.*

*Margi tenai, turtingi dunkso miestai
ir upės teka, sidabru nuaustos.
Balti kalnai, kaip antklodė pūkių
ten visą žemę pridenčia šiltai.*

Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius

Literatūra:

- ARENDR, H., BORMUTH, M. (Hrsg.) *Freundschaft in finsternen Zeiten. Die Lessing-Rede mit Erinnerungen von Richard Bernstein, Mary McCarthy, Alfred Kazin und Jerome Kohn*. Berlin, 2018, S. 139;
- ASSMANN, A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention*. München, 2013, S. 231; „Bis der Teufel uns scheidet“. *25 Jahre Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung: 13 Zwischenrufe*. München, 2019, S. 207;
- BOLAFFI, A. *Krise als Chance – Europa neu denken. Im Gespräch mit Peter Engelmann. Passagen Gespräche 3*. 2014, S. 128;
- BRAGUE, R. *Europa – seine Kultur, seine Barbarei. Exzentrische Identität und römische Sekundarität*. 2012, S. 249;
- BRODER H. M. *Die letzten Tage Europas. Wie wir eine gute Idee versenken*. München, 2013, S. 223;
- BROWN, P. *Die Entstehung des christlichen Europa*. München, 1996, S. 404;
- BYUNG-CHUL HAN. *Vom Verschwinden der Rituale. Eine Topologie der Gegenwart*. 2019, S. 121;
- DEBRAY, R. *Éloge des frontières*. 2010, S. 96;
- FISCHER, H., DIETZSCH, S., HAVELKA, M. (Hrsg.) *Der Realismus und das Europärtum*. 2019, S. 158;
- FREI, N. 1968: *Jugendrevolte und globaler Protest*. 2008, S. 286;
- GEBHARDT, J. *Der bürgerschaftliche Begriff des Politischen: Ursprünge und Metamorphosen*. In: *Geisteswissenschaftliche Dimensionen der Politik: Festschrift Alois Riklin zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von KLEY, R., MÖCKLI, S. Bern, 2000, S. 139–162;
- GLUCKSMANN, A. *Köchin und Menschenfresser. Über die Beziehung zwischen Staat, Marcismus und Konzentrationslager*. Berlin, 1979, S. 181;
- HIRST, J. *Die kürzeste Geschichte Europas*. 2012, Hamburg, S. 206;

IM HOF, U. *Das Europa der Aufklärung*. München, 1995, S. 270;
JÄGER, T. *Das Ende des Amerikanischen Zeitalters. Deutschland und die neue Weltordnung*.
Zürich, 2019, S. 191;
KALLSCHEUER, O. *Zur Zukunft des Abendlandes*. Springer, 2009, S. 158;
KONRÁD, G. *Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen*. Berlin, 1985, S. 224;
KRASTEV, I. *Europadämmerung. Ein Essay*. Berlin, 2017, S. 144;
LIESSMANN, K. P. *Lob der Grenze. Kritik der politischen Unterscheidungskraft*. Wien, 2012,
S. 207;
ORBAN, O. *Civilisation latine. Des Temps anciens au Monde moderne*. 1986, S. 360.
RECKWITZ, A. *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne*.
Berlin, 2018, S. 480;
RÜEGG, W. (Hrsg.), *Geschichte der Universität in Europa. Band 1*. 993, S. 435.

Ar sienos ūksmėje žydi gėlės?

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Siena visada yra dalykas, kuris išlieka ir įsimena ilgiau negu jos statytojai, čia jau daug apie tai kalbėta ir dar bus kalbama. Didžioji kinų siena, Atėnų ilgosios sienos, krikščionybės priešsienis – mūsų šalys XVI-XVII a., Trumpo statoma nepastatoma siena su Meksika. Žinoma, ir Berlyno siena, manau, inspiravusi šį mūsų susitikimą. Visa tai pinasi – simbolinė ir fizinė prasmės. Realus fiziškumas, plytos, rąstai, blokai, ir kažkas neapčiuopiama – gynyba, atribojimas, apsauga, įkalinimas. Pagaliau sienų nebelieka, bet lieka jų prasmės. Užmirštami net jų statytojai – kas gali pasakyti Kinų sienos architektus, kas pamena tiksliai Berlyno sienos iniciatorius, net nesvarbu, ar Stalino laikais ji pastatyta, ji netelpa į tuos laikus ir Chruščiovo, destalinizacijos laikais ji yra tokia pat veiksminga. Net sugriuvusios ar sugriautos tos sienos tebestovi istorijoje. Antra vertus, į sienas kartais žvelgiama ir kitaip. Vienas šiuolaikinis europietis budistas, norėdamas iliustruoti, kad viskas tėra mūsų sąmonės fenomenas, papasakojo tokią istoriją – detalių nepamenu, bet jos nesvarbios. Kažin kokiame kare priešai pagavo žvalgą, perėjusį ribą tarp kariujančių pusių. Prieš sušaudomas, jis paprašė leisti jam paskutinį kartą pažvelgti į savo gimtąjį kraštą, dėl kurio laisvės jis kovojo. Jo noras buvo patenkintas, jį pavedė ant kažkokio kalno, karys ilgai žvelgė į prieš akis plytinčią žemę, visi pagarbiai tylėjo. Pagaliau jis atsisuko ir pasakė – dabar aš pasiruošęs mirti. Vienintelis dalykas, ko jis nežinojo – kad priešo kariai tingėjo paeiti dar kilometrą, ir jis žvelgė ne į savo, bet į priešų žemę, kuri

niekuo nesiskyrė nuo jo gimtosios. Siena buvo iliuzija ir jos jis nesugebėjo atpažinti. Toks požiūris galimas, kai kada net teisingas, vis dėlto ne viskas taip paprasta – tebus man atleista už šį banalų pasakymą. Yra dalykų, kurie tėra mūsų vaizduotės padaras, yra ir konvencijų, kurios tepriklauso nuo sutarusiųjų valios, kaip, pvz., Lietuvos-Latvijos siena. Bet yra ir tokių, kurios, kaip jau ką tik kalbėjau – išlaiko savo simbolinę pramę ne mažiau galingai negu fizinį pavidalą. Taigi pereisiu prie vienos asmeninės patirties. Berlyno sienos nemačiau, tačiau mačiau geležinę uždangą. Ne metaforišką, paminėtą ar tai Churchillio ar dar kieno. Ji man atrodė tokia pat metafora kaip šaltasis karas, kol nepamačiau savo akimis. Prabundi autobuse, po sunkaus kelionės miego, teisingiau snūduriavimo. Ankstyvas rytas, pamatai, kad autobusas sustojęs ant tilto, apgaubto plieniniu tinklu. Po juo dauba, virš kurios draikosi migla ir per miglą matyt jos dugne lyg ir koks siaurutis upelis, užtvaros, spygliuotos vielos ritiniai, sargybos stulpai, stebėjimo ir žudymo automatai. Dalykai, kurių ne specialistas net negali tiksliai įvardyti. Kažkas iki galo neprieinama žmogaus kalbai. Tos uždangos artuma, teisingiau buvimas jos viduje, užplūdo kaip siaubas – tada nebuvau matęs nė vieno siaubo filmo, bet tai buvo būtent toks išgyvenimas: kažkas nerealaus ir užgniaužiančio alsavimą vienu kartu. Į autobusą sulipę Rytų vokiečių pasieniečiai staiga sudrumstė ramybę ir po to išgyvenimo pasirodė netgi labai žmogiški, nors labai pikti, bet visai nebaisūs. Buvo likęs tik mėnuo kitas iki Honeckerio kritimo, tad jų skalijimas perestroikos ir byrančio komunizmo fone atrodė net kiek komiškausiai jaukus. Nežinau kiek laiko prabėgo kol autobusas išsiveržė iš geležinio tinklo, gal 15 minučių, o gal pusvalandis, bet tos minutės pakeitė mano gyvenimo suvokimą. Viena buvo gyventi tik šiaurės sienos, depresyviai, net juntant pavojų, kad gali atsidurti ten, ką Solženicynas vadino „vidine zona“, t. y. tikrame sovietiniame konclageryje, bet visai kas kita – peržengti realią sieną iš laisvojo pasaulio į tą „didžiąją zoną“ (pirmyn teko skristi lėktuvu, tad tokio įspūdžio nebuvo). Šita linija, skirianti Europos kontinentą į dvi dalis – vergovės ir laisvės – galėjo įgauti labai trapų, vos ne efemerišką pavidalą, tačiau nuo to ji buvo ne mažiau reali. Vaikystę praleidau Klaipėdoje, baigiau ten penkias klases. Ir iki šiol pamenu, kaip vakarui atėjus smėlis palei jūrą buvo akėjamas, kad paslaptingas priešas išniręs naktį iš jūros negalėtų įeiti į sovietinę erdvę nepalikęs pėdsakų. Tai buvo veikiau maginis negu praktinis sprendimas. Gana prisiminti sargybos bokštus, prožektorius, reguliarių pasieniečių su šunimis

patruliavimą. Prisipažinsiu – gal tai ir trauminė patirtis, bet žvelgdamas į berods japoniškus sodelius, kur akmenys ir smėlis, suraižytas grėbliais, prisimenu tą pajūrio akėjimą, kiekvieną vakarą turintį atskirti du pasaulius.

Vis dėlto jokia siena nėra aklina, jokia siena, net pati geriausia, negali atskirti žmonių nuo jų istorijos ir aplinkinio pasaulio taip, kad jie net neįtartų, jog egzistuoja kitoks laikas ir erdvė negu tas, šiaurės sienos. Pats sienos buvimas faktas kelia nenuslopinamą klausimą, kas yra anapus jos. Mažai to, per ją, virš jos, nežinia kaip iš po žemių patenka sėklų, iš kurių suveši augmenija, prasiskleidžia žiedai, kurie aiškiai nepriklauso tai miglos gaubiamai tikrovei. Gyvenantieji šiaurės sienos vieną dieną pasijunta esantys keistame darželyje, tarsi atkeliavusiam iš kito erdvėlaikio, bet kartu sudarančiame jų gyvenimo dalį, o pamažu net ir branduolį. Prisipažinsiu, nemanau, kad ši mano gėlių sienos ūksmėje metafora labai gudri, išradinga. Bet man ji svarbi vienu atžvilgiu. Gėlės atrodo labai trapios, jautrios, vos ne nematerialios. Bet jų buvimas daro gyvenimą šventiškesnį ir jaukesnį. Jos tam tikra prasme yra tobulesnio pasaulio pažadas. Tad pasivaikščiokim po tą neįprastą darželį. Iš pradžių norėjau sudėstyti pasakojimą pagal žiedų svarbą ar bent statistinę aprėptį, paskui supratau, kad tai beprasmiška, tik vieną dalyką palikau sąmoningai pačioje pabaigoje.

Pirmiausia į galvą ateina Lenkijos televizija – pirmoji Lenkijos programa. Taip, tai kiek netikėtas pasirinkimas, bet, mano subjektyvia nuomone, būtent ji formavo mano kartą – aišku labiausiai kauniečius ir gyvenusius Lietuvos dalyje tarp Kauno ir Marijampolės. Vilniuje, man regis, ji nebuvo matoma, bet tada buvo labai justi, kad Lietuva nėra vien Vilnius, gal net atvirksčiai – rusiškai kalbantis Vilnius buvo mažiau Lietuva. Taip ir nesupratau, kokios techninės problemos davė mums tokią progą, teko girdėti, kad sovietai spaudė lenkus ką nors daryti, bet iš tiesų tik nepriklausomybės pradžioje tos problemos buvo išspręstos – privertė šį kartą komerciniai dalykai, konkurencija dėl reklamos, dėl vakarietišku filmų rodymo teritorijos. Tai buvo nemenka netektis epochoje, kai lietuviška privati ir laisva visuomeninė televizija tik formavosi. Na, o sovietmečiu tai buvo stebuklas. Lenkija, dėl įvairių priežasčių (šalies dydis, kietas patriotizmas, Katalikų Bažnyčios reikšmė), visada gyveno intelektualiai ir net ekonomiškai laisvesnį gyvenimą – filmai, apie kuriuos tik buvome skaitę ar girdėję, kartais prieinami nelegaliose, formaliai – piratinėse – kasetėse. Nuo tada patirtyje neregėtai atviros erotikos iki absoliučios klasikos. Žinios, kuriose

vis daugėjo informacijos apie Solidarumą, laidos, kuriose radosi vis daugiau tikros diskusijos, nuomonių įvairovės, koncertai su tada šiuolaikine muzika. Visi kiek nors mokėjome rusiškai, tad kalbos barjeras nebuvo labai didelis, rados vis daugiau galinčių suprasti lenkiškai, vis daugiau klausančių oficialaus ir vakarietiško radijo lenkų kalba. Turbūt nereikia sakyti, kad tai buvo ir pretekstas, o kartais net ir priežastis, daugiau įvairovės įsileisti į sovietinę Lietuvos televiziją. Apibendrinant, Lenkijos televizija kūrė kultūrinį foną visam gyvenimui, davė tikrą laisvalaikio ir informacijos alternatyvą klaikiu nuobodulio ir pilkumos Sovietmečiu.

Antras dalykas buvo užsienio radijo stotys, kalbančios lietuviškai – ne tik tokios garsios, kaip Amerikos balsas, Vatikano radijas ar Laisvoji Europa, bet ir egzotiškos – Madrido radijas, kaip suprantu laidos rengiamos VLIK'o – Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – klausydavusi jo gerdamas rytinę arbatą prieš pamokas, Italijos radijo transliacijos, jei atmintis neapgauna esu lietuviškai – ne rusiškai – girdėjęs ir Turkijos radijo laidų, didžioji dalis buvo apie Atatürką. Apie rusiškas nėra nė ką sakyti – tai buvo neįtikėtina skalė, pasirinkimas, nuo Tel Avivo iki *Deutsche Welle*, nuo *Radio France International* iki religinių baptistų ar sekmininkų – pavadinimo jau nepamenu. Vienos jų buvo trukdomos taip, kad galėjai pagauti tik pavienius žodžius – pvz., Laisvoji Europa, kitos, kaip Amerikos balsas girdėjosi gerai. Niekas negalėjo paaiškinti kodėl taip, bet net tas burzgesys buvo iššūkis – įvairios smulkios gudrybės leisdavo nugirsti vieną kitą sakinį.

Trečia – tai pagrindžio spauda, ypač sinergijoje su radijo stotimis – Katalikų Bažnyčios Kronikai aišku čia tenka pirma vieta, bet svarbūs buvo ir kiti leidiniai. Šiuolaikiniai jaunosios kartos tyrinėtojai ne visada supranta kokia tai buvo jėga – ne tik simbolinio pasipriešinimo, bet ir realaus poveikio. Menkas leidinių tiražas nebuvo svarbu. Platinimas irgi nebuvo esminis dalykas. Antai LKB kronika aprašo, kaip ateistė mokytoja nuplėšė kryželį, arba vietos kolūkio pirmininkas nedavė automobilio laidotuvėms su kunigu, per Vatikano radiją perskaitytos šios žinios, visas kaimas rytojaus dieną aptarinėja. Partijos komitetas ir vietos KGB įgaliotinis sunerimsta, kažką reikia daryti, gal ateity būti bent atsargesniems... Antra vertus, daug spaudos buvo skirta svarstyti politines, kultūrinės, religines problemas, skleisti nepriklausomą informaciją. Tie tekstai pasiekdavo, leiskite man taip įvardyti – rezistencijos elitą. Bet periodika prisidėjo prie elito formavimo, konsolidacijos, skirtingų tapatumų įtvirtinimo. Prasidėjus Sąjūdžiui,

nemaža elito dalis prie jo prisidėjo, arba ėmė aktyviai dalyvauti viešose diskusijose ir kitų organizacijų veikloje.

Ketvirta – įvairi literatūra – knygos ir žurnalai, pasiekiantys iš užsienio. Prie jų pridėčiau ir legaliai parduodamas vakaruose ir vadinamajame liaudies demokratijos pasaulyje leistas lenkiškas, vokiškas knygas, ir iš užsienio gaunamus vakarietiškus leidinius, ir išveivijos meninę ir kultūrinę kūrybą – legalią ir nelegalią. Vėlgi svarbu įvairovė, stebinanti įvairovė – vietoj vienos partinės tiesos, kurią nesunku buvo identifikuoti kaip melą, galėjai skaityti skirtingai mąstančius ir kartais tiesiogiai ar netiesiogiai polemizuojančius autorius. Skirtingų estetikų poetus ar prozininkus. Maceiną, Girnių, Kavolį ir Greimą. Brazdžionį ir Mackų, Bradūną ir Landsbergį. Pamenu, kaip paveikė Maceinos „Filosofijos kilmė ir prasmė“ – dešimtys, o gal ir šimtai intelektualų žmonių sužinojo, kad filosofija nėra marksistinių vadovėlių postringavimai, bet dinamiškas ir atviras mąstymas. Čia reikėtų paminėti ir kontaktus su išveivijos ir vakarų kultūros ir meno žmonėmis – ribotus, kartais pavojingus, bet net tie negausūs susitikimai, paskaitos buvo paskata, įkvėpimas, naujų idėjų šaltinis. Knygos buvo iš tiesų ne tik skaitomos, skolinamos, bet ir dauginamos – perrašomos mašinėlėmis, kopijuojamos vis gausėjančiais dauginimo aparatais. Iš pradžių baisiais, dvokiančiais dažais, paskui ir kiek geresniais. Tiesa, mašinėlė priklausomai nuo popieriaus ir to, ar buvo mechaninė, ar elektrinė, galėdavo spausti iki 8 egzempliorių. Paskutinis aišku buvo vos įskaitomas, bet ir pigiausias. Pirmi trys egzemplioriai visai neblogi, antras kartais net geresnis už pirmą, nes pirmo raidės kartais būdavo nepakankamai ryškios dėl apdžiūvusios ar šiaip prastos juostelės. Bet grįžkime prie reikalo.

Penktas šio keisto darželio žiedas – prieškario Lietuva. Galėčiau pedantiškai išskirti kelis sluoksnius. Pirmas visai nematerialus – tėvų ir senelių atsiminimai. Kai kada idealizuojantys, kai kada asmeniškai, kai kada tiesiog objektyvus papasakojimas „kaip buvo prie Smetonos“. Kai kada ištikdavo ypatinga sėkmė – pažintis ar net draugystė su daug vyresniu, tada iškiliumi žmogumi. Priminsiu tik Alfonsą Keliuotį, Juozą Grušą, Vaclovą Šiugždinį, Brazauskų šeimą. Bet Kaune tokių žmonių buvo daug daugiau. Buvo tokių ir kituose miestuose. Antras klodas – to laikotarpio leidiniai, kartais įgaudavę išskirtinį ir net prestižo statusą, tokie, kaip dabar dažnai ir ne visada teisingai kritikuojama Šapokos istorija arba Skvirecko Biblijos vertimo šešiatomis. Periodikos komplektai – „Židinys“, „Naujoji Romuva“,

„Vairas“, net paraudonavusioje, kairiojoje „Kultūroje“ buvo galima rasti šį tą įdomaus, vien jos buvimo faktas liudijo, kad esama visuomenių, kur toleruojamos skirtingos pasaulėžiūros. Maža to, kartais jie atrodydavo neįtikimai šiuolaikiški, aktualūs, rasdavai svarstymų tokiomis temomis, kurios buvo visai negirdėtos sovietiniuose diskursuose. Beskaitant nuolat „Židinį“ kilo ir mintis – kai Lietuva bus laisva leisti tą tradiciją tęsiantį žurnalą, kuris ir buvo pavadintas „Naujuoju Židiniu“.

Na ir pagaliau trečiasis klodas – materialūs artefaktai, turintys simbolinę ar emocinę reikšmę. Dažnai tai būdavo valstybingumo ženklai – sidabro dešimtličiai su Vytautu ar Smetona, penkličiai su Basanavičium, banknotai ir pašto ženklai, Vyčio atvaizdai, kunigaikščių portretai ar jų kopijos – ypač Petro Rimšos Vytauto Didžiojo jubiliejinis bareljefas, plitęs tūkstančiais kopijų. Bet ir senos fotografijos su uniformuotais seneliais, ar žemės nuosavybės dokumentai, kariūno saga ar diržo sagtis su Gedimino stulpais... visko neišvardysi, bet tai buvo labai realus liudijimas, kad Lietuva buvo kitokia ir kita, ir viltis, kad gal tai sugrįš.

Pagaliau sunkiai apibrėžiamas Vakarų pasaulio kultūrinis, gal net geriau sakyti kontrkultūrinis poveikis. Muzika, „skudurai“, kaip Vakarų ir apskritai geresnius drabužius vadindavo komunistiniai propagandistai, džinsai ir net kramtomoji guma – visa tai buvo kito pasaulio simboliai, kartais įgaunantys protesto spalvų, pagaliau jaunimo kontrkultūriniai sąjūdžiai – hipiai ir pankai, kurie savaime nusidažydavo politiniu atspalviu. Kalantos sukilimas buvo pirmiausia „hipiuojančio“ jaunimo padarinys, nors netrukus prie jo prisijungė daugybė kauniečių. Prieš tai buvo vadinamieji „stileivos“ – rusiškai „stiliagi“, kurių kelnės kompartijos ortodoksams atrodė per siauros, džiazio mėgėjai, žmonės tiesiog auginantys ilgus plaukus, vėliau dėvintys platėjančias kelnes, vyrai besidažantys plaukus šviesiai. Moterims gal buvo leidžiama daugiau, bet ir jas užliedavo negailestingas kritikos krioklys dėl pomėgio gražiai rengtis ir gražiai gyventi – keliaklupsčiauti prieš vartotojišką buržuazinį gyvenimo būdą.

Pabaigoje palikau Katalikų ir kitas bažnyčias ir religines bendruomenes. Tai buvo jau ne gėlės, veikiau medžiai, šaknimis įaugę net ne į prieškarį, bet į daugelio šimtmečių dirvą. Patys bažnyčių pastatai, gotikiniai, barokiniai, klasicistiniai, kartais modernūs, kaip Kauno Šančiuose, arba kaip fabriku paversta Prisikėlimo bažnyčia, arba, regis, į milicijos mokyklos valgyklą perdirbta Kauno evangelikų reformatų šventovė – jie veikė net uždaryti,

buvo svetimi sovietizuotam kraštovaizdžiui, jis aplink bažnyčias eižėjo ir trupėjo. Sakraliniai pastatai skverbėsi į menininkų darbus ir cenzoriai reikalavo, kad vaizduojamų šentovių viršūnių nevainikuotų kryžiai. Juose kaip ir prieš 1940 ar 1861, ar 1794 metus rinkosi tikintieji, vyko nesuprantamos apeigos, neturinčios nieko bendra su partijos penkmečio planais, skambėjo evangelijos žodžiai, nepatvirtinti glavlito, pagaliau ir paprastas net tarsi konformistiškas pamokslas vedė į visai kitą vertybių ir kitos estetikos pasaulį. Ši – religijos – tema per plati, kad galėčiau ją išsamiau aptarti šiame pranešime, tad tebus tiek.

Keitinau savo kalbėjimą pabaigti kitaip, optimistiškai, bet neseniai įvyko kai kas, privertęs grįžti prie sienos – ne sugriuvusios, bet naujai statomos. Rugsėjo 23 dieną katedros aikštėje susirinko būrys žmonių palaikyti honkongiečių, sutojusį į savo Baltijos kelią. Staiga būrys agresyvių kinų išsirikiavo prieš juos ir išskleidė raudoną komunistinės Kinijos vėliavą. Tai jie pasistengė pastatyti sieną laisvos šalies sostinėje, atkiršti laisvus žmones susirinkusius palaikyti kitų laisvės trokštančių žmonių. Kol kas siena buvo sudaryta iš jų nugarų, iškėtos raudonos vėliavos, agresyvių šūksnių. Man skaudžiausia ne tai, kad kinai pažeidė įstatymus, skaudžiausia tai, kad policija vengė kištis ir apginti piliečių teisę laisvai rinktis. Labai bijau, kad tai nebūtų pirmas mažas naujos sienos fragmentas, statomas ne tik iš laisvės prieš neapykantos, bet ir iš mūsų baimės ir išskaičiavimų. Sienos, kurios šešėlyje vėl tektų ieškoti besistiebiančių gėlių, liudijančių, kad yra ir kitoks gyvenimas anapus – ką aš žinau kur...

Europos pagrobimas 2.0

GINTARAS GRAJAUSKAS

Kadaise, labai seniai, Europa kartą jau buvo pagrobta. Tikriausiai pamenate tą antikinį mitą, kuriame šmėžuoja toks žavingas baltas jautukas, kurį jau vien pamačius taip ir traukia užšokti jam ant kupros ir pasileisti per laukus šuoliais. Būtent juo, baltu, ir, galima spėti, pūkuotu – kaip tik tokiems negali atsispirti visos jauniklės – pasiverčia visagalis Dzeusas, siekdamas pagrobti merginą, kurios vardas Europa. Dzeusas suorganizuoja jai tokį atrakcioną turistams, jaukų ir nepavojingą rodeo.

Pati Europa, Dzeuso laikais dar jauna gražuolė, aplinkinių laikoma pabrėžtinai garbinga ir neprieinama. Ar bent jau vaidina tokią, baisiausiai nekenčiančią visokių falocentristų, patriarchų ir smurtautojų. Europa dar tokia jauna ir naivi, kad bijo susigadinti reputaciją, jai dar tebėra svarbi aplinkinių nuomonė. Taip pat, viešai vaidinant garbingą ir neprieinamą, galima be didelių pastangų pasikelti savo kainą.

Bet tikroji tiesa yra tokia: iš tiesų jaunoji gražuolė yra visai ne puritoniška skaistuolė, o slapta hedonistė, nuo loltiškos paauglystės laikų pamėgusi visokius rafinuotus malonumus. Ir jei atvirai, tai Europa jau seniai visai nieko prieš pasivėžinti ant to gražaus balto jautuko. Todėl pirmasis Europos pagrobimas pavyksta be jokių netikėtumų, kuo sklandžiausiai.

Dzeusas šitoje istorijoje kiek mažiau įdomus. Bet niuansų yra. Aukščiausias dievas, esantis – pabrėžiu – pačioje panteono viršūnėje. Jis ne koks ten šiaip sau falocentristas, jis yra patsai falocentras. Jis visų alfa patinų alfa ir

omega. Jam patinka jo visagalystė ir senas geras prievartavimas. Jis mielai tiesiog imtų ir prievartautų be jokių ten įmantrybių, inkarnacijų į gyvūnus ar paukščius, bet paniškai bijo, kad aukos jį apskųs jo žmonai Herai, garsėjančiai bjauriu charakteriu. Tiesą sakant, iš šalies žvelgiant, visiškai akivaizdu, kad panteono viršūnėje iš tikrųjų turėtų būti visai ne Dzeusas, o Hera, bet anuometinėje patriarchalinėje visuomenėje toks mitas vargu ar sulauktų pasisekimo.

Naujasis Europos pagrobimo mitas yra kiek kitoks – postmodernus. Jo tekstas raizgus ir iki šiol teberašomas. Jame susilydė visa tūkstantmetė žmonijos kultūrinė patirtis nuo pirmojo pagrobimo laikų. Ir tekstas jo ne linijinis, jame kartu susipina daugybė skirtingų istorijų, iš pažiūros netgi viena kitai prieštaraujančių. Ir Europa jau visiškai kitokia – brandi moteris, išmokusi reguliuoti savo geidulius. Suradusi savo gyvenimui keistą formulę, tokį oksimoroną: saikingas hedonizmas. Kita vertus, oksimoronų pilna visa žmonijos istorija: vien jau „kova už taiką“ ko verta.

Dzeusas irgi kitoks – Hera jau seniai iškeliavusi paviešėti pas mamytę anapus Stikso, Olimpo kalnas sugriuvęs, o susenęs griausmvaldis Dzeusas dažniau svaidosi nebe žaibais, o griausmingais prakeiksmiais pusdieviams, sugriovusiems jo Olimpą ir sukėlusiems didžiausią visų laikų geopolitinę katastrofą. Bet prakeiksmas „kad jus visus žaibas trenktų!“ visgi veikia ne taip gerai, kaip tikras trenkimas žaibu. Pusdieviai jau pradeda kikenti besiklausydami. Tad Dzeusas kaupia jėgas, pumpuoja vamzdžiais iš po Olimpo griuvėsių mirą su ambrozija ir tikisi taip sukaupti reikiamos įtampos bent jau dar vienam tikram žaibo kirčiui.

Kartu Dzeusas studijuoja postmodernizmo teoriją ir atlieka paruošiamuosius darbus. O postmodernizmo teorija sako: Olimpą nugriauti yra gera pradžia. Bet tai tik pusė darbo. Galutinė postmodernizmo pergalė visame pasaulyje įvyks tik tada, kai bus nugriautas ne tik Olimpas, bet ir visi kiti pasaulio kalnai. Kai nebeliks jokių koordinacių. Ir va tada, kai pasaulyje liks vien tiktai lygumos, tada visas pasaulis taps Kalnu. Šito Dzeusas nelabai supranta, kaip čia taip lygumos ims ir taps Kalnu, bet pats principas jam visai patinka. Netgi labai. Tad Dzeusas patenkintas linkteli galva, patikrina, ar gerai pumpuojasi mira su ambrozija, ir imasi veiklos.

Visų pirma jis nusprendžia sugriauti tokią vietą, vadinamą Europa. Nes ji arti, ir joje yra nemažai kalnų, kuriuos reikia nugriauti. O ir jos vardas jam kažką primena, kelia kažkokius nemalonius prisiminimus, susietus

su stambiais raguočiais ir kažkokia bjauriai rėkiančia stora boba, užsimojusia kočėlu.

Kaip pagrobtį Europą?

Buvo kartą viena tokia šalis, kurioje veikė 162 koncentracijos stovyklos. Kurioje buvo nužudyti milijonai, dešimtys milijonų žmonių. Ir tai greičiausiai visai ne ta šalis, apie kurią pagalvojote: Hitlerio Vokietija per savo egzistavimą įkūrė 28 koncentracijos stovyklas.

Kartu, kai buvo statomi tie mirties fabrikai, toje šalyje, pavadintoje SSSR, buvo kuriamos džiugios ir optimistinės dainos. Vienoje jų, sukurtoje 1936 m. kompozitoriaus Dunajevskio pagal poeto Lebedevo-Kumačiaus žodžius, apie tą šalį dainuojama taip: „Ja drugoi takoi strany ne znaju, gde tak vol'no dyšit čelovek“ („Aš nežinau kitos tokios šalies, kur taip laisvai žmogus alsuoja“).

Tai sistema, kurioje melas apie liaudį, paprastą darbo žmogų, kuriam priklausau valdžia, buvo išstobulintas iki valstybinės ideologijos lygio. Ciniškas, neįtikimas melas. Kurio ciniškumo lygmuo normaliam žmogui yra tiesiog už suvokimo ribų. Totalitarizmas, kuriame absoliučiai viską – net ir tai, mirti žmogui ar gyventi – nusprendžia valdžia. Ir tam žmogui į akis meluojama, kad jis ir yra šios šalies šeimininkas, jam čia viskas priklauso.

Apie tą globalų, visaapimančią melą, beje, kalbama neseniai išėjusiame seriale „Černobylis“ – ir būtent ta serialo dalis ir yra tai, kas privertė tam tikrus žmones labai smarkiai susierzinti. Jie pasijuto, tarsi būtų demaskuoti asmeniškai. Kitus žmones tai gerokai nustebino: iš kur toks keistas, perdėtas jautrumas seniai nebeegzistuojančios valstybės įvykiams? Kokie paslaptingi fantominiai skausmai juos kamuoja?

Ką gi, pabandykite įsivaizduoti tokį paralelinį pasaulį, kad būtų lengviau. Pabandykite įsivaizduoti, kad jokios Sovietų sąjungos niekada nebuvo. Žinau, kad sunku, bet pabandykite. Kad Sovietų sąjunga buvo ne kas kita, o ta pati Rusijos imperija, identiška net geografiškai, tik dar labiau praplėtusi savo teritoriją, ir kitaip pasivadinsi. Tas pavadinimas – Sovietų sąjunga – tik širma lengvatikiams. Visa komunistinė ideologija – tik mechanizmas, skirtas išplėsti imperiją iki pasaulinės. Kad visose šalyse pagaliau įvyktų pasaulinė proletariato revoliucija, ir jos taptų pavaldžios motininei imperijai. Iš tiesų tai imperijai – kaip ir visoms kitoms, beje, tik jos mažiau apsimitinėjo – visai nerūpėjo nei tautų brolybė, nei darbo

žmonių išnaudojimas. Žmonės jiems apskritai nieko nereikia, tai tik medžiaga imperijos statybai. Komunistinė imperija pati labai sėkmingai tuos darbo žmones išnaudoja – jie dirba jiems faktiškai už maistą ir stogą virš galvos, kaip senovės vergai. Ir dar didžiuojasi tuo – nes jiems nuolat kartojama, kad jie yra tikrieji šios šalies šeimininkai. Dėkoja komunistų partijai už teisingą vadovavimą. Jei lojalumas valdžiai kiek priblėsta, jį galima pakurstyti bonusais už ištikimybę – deficitiniais konservuotais žaliaisiais žirneliais, paskyromis automobiliui ir kelialapiams į sanatoriją Bulgarijoje. Arba tiesiog sušaudyti, kad likę gyvi dar labiau bijotų. Bene ciniškiausia valstybė visoje pasaulio istorijoje. Man dar teko joje šiek tiek pagyventi. Kokie prisiminimai? Jei vienu sakiniu – prisimenu tą šalį kaip monolitinį, gigantišką, protu nesuvokiamo dydžio melo luitą.

Kam komunistinei imperijai reikalingas tas totalus melas? Kaip ir bet kuris kitas melas politikoje: kad susirastum ištikimų šalininkų, kurie su savo buku naivumu taps puikia patrankų mėsa, reikalinga, kad perimtum ir išlaikytum valdžią. Lygiai taip, kaip šiandieniniams populistams nerūpi jokie *populis*, lygiai taip pat Sovietų valdžiai absoliučiai nerūpėjo liaudis ir „paprastas darbo žmogus“.

Jei išdrįstumėme gyventi, nekreipdami dėmesio į etiketes ir dirbtines priešpriešas, tai kiekvienas tikras antifašistas privalėtų būti ir antikomunistu. Nes savo esme šios dvi manipuliavimo žmonių sistemų yra visiškai identiškos. „Kaip ir komunistai, mes tikime centralizuotos ir unitarinės valstybės, priversiančios kiekvieną paklusti geležinei disciplinai, būtinybe – skirtumas tik tas, kad jie pasiekė šią išvadą per klasių kovos idėją, o mes per nacijos idėją.“ – rašė Benitas Mussolinis 1921-aisiais. Beje, iki tapimo fašizmo tėvu, Mussolinis buvo įsitikinęs kairysis, socialdemokratas.

Poetas Czesławas Miłoszas jau vėliau, po pusšimčio metų, rašė: „Fašizmas – tai trumpa nesekoninga operetė, o pati baisiausia grėsmė pasauliui – tai komunizmas.“

Fašizmas ir komunizmas – visai ne priešprieša, abu jie yra būdai plėsti imperiją iki pasaulinės. Tik pirmasis – su nostalgija imperinei praeities didybei, o antrasis – su fanatišku tikėjimu komunistine ateitimi. Abiejų ideologijų galutinis taikinys – visas pasaulis.

Ir fašizmo, ir komunizmo galutinis, tolیمasis tikslas vienas ir tas pats – pasaulinė imperija. Pasaulio užvaldymas, prisijungiant ir kolonizuojant vis naujas teritorijas.

Kaip vadinsis tas naujasis pasaulio šeimininkas, proletaras ar arijas – visai nesvarbu. Mechanizmas visiškai identiškas, skiriasi tik tuo, kad vienur naujasis „pasaulio šeimininkas“ nustatomas pagal kilbę, o kitur pagal rasę. Metodika irgi ta pati: įtikinti tam tikrą žmonių grupę, skurdžią ir menkai išsilavinusią, kad jie išskirtiniai, vertesni už kitus, ir jais manipuliuoti. Socialinis liftas abiem atvejais pradeda kilti iš paties žemiausio taško – iš pačių gūdžiausių Hado požemių.

Fašistai ir komunistai vienas į kitą žiūri su prastai slepiama simpatija – jie puikiai supranta vienas kitą ir jaučia bendrystę. Ir aš tyčia nenaudoju būtojo laiko – jie nėra išnykę, anaipol. Tai rūšys, kurios ir dabar labai sparčiai dauginasi ir netgi kryžminasi tarpusavyje.

Įsivaizduokime, kad ta imperija, kuri neilgą laiką buvo persivadynusi „SSSR“, visiškai nežlugo, ji tebegyva ir dabar. Tiesiog atėjus laikui, kai pamatė, kad senieji burtažodžiai veikia vis prasčiau, o ekonomika smunka į dugną, nusprendė dar kartą persivadinti ir išbandyti kitokius, atnaujintus burtažodžius. Komunistų partijos pinigai buvo perpumpuoti ir legalizuoti, o valdžioje liko ta pati komunistų partijos nomenklatūra, palaikoma tų pačių jėgos struktūrų, kaip ir anksčiau. *Perestroika* tebuvo spektaklis naiviems vakariečiams – tiesa, ne viskas įvyko pagal numatytą scenarijų, tačiau imperija greitai susiorientavo. Karnavalas „yra tik viena tiesa – Lenino tiesa“ nepavyko. Tad, beveik pagal Bachtiną, karnavalo lėlės apverčiamos žemyn galva, pasturgaliai tampa naujomis galvomis, ir pradedamas naujas karnavalas „tiesų yra daugybė, viskas reliatyvu“.

Taigi klasikiniai burtažodžiai „klasių kova“, „komunizmo rytojūs“, „pasaulinė proletariato revoliucija“ šiandien nebeveikia. Ką daryti? Net įprastinė politinė opozicija „kairieji-dešinieji“ nunyko, komunistams tapus kapitalistais, todėl reikia kitų, naujų. Ne politiniu pagrindu suformuoti. Politika ir ideologija – nebe tie dalykai, už kuriuos verta mirti. Bet opozicijas formuoti galima net ir paprasčiausiai buitiniu pagrindu. Už privalomus skiepus ir prieš skiepus. Už Lyderį ir prieš Lyderį. „Runkeliai“ prieš elitą. Kairiarankiai prieš dešiniarankius. Visai nesvarbu, koku pagrindu – svarbu visus kuo labiau radikalizuoti. Išmokyti neapkęsti. Sustatyti visus ant barikadų. Pristatyti kuo daugiau naujų, virtualių sienų, kurios atskirtų vieną žmogų nuo kito žmogaus. Kuo plačiau skleisti melą, net ir visai absurdišką, kad niekas daugiau nebedrįstų apskritai kuo nors patikėti. Nei valstybės institucijomis, nei žiniasklaida, nei vienas kitu.

Iš tiesų tai, kas dabar vyksta, yra karas prieš tikėjimą – tikėjimą ne religiniu požiūriu, o pačiu plačiausiuoju. Prieš bet kokią žmogiškąją tikėjimą apskritai. Nėra jokių bendražmogiškųjų vertybių – todėl beprasmiška jas ginti ir aukotis už jas. Jei mus kas nors užpuls, kokia nors išorinė jėga, mes nebesiginsime – nes mūsų kaimynas kvailys ir niekšas, o valdžioje vieni vagys.

„Viskas nėra taip vienareikšmiška, pasaulis nėra vien juodas ir baltas“ iš tiesų šio jų mėgiamo posakio potekstė yra ta, kad skirtingų tiesų yra daugybė, kiekvienas individas turi savo individualią tiesą, ir viskas tėra interpretacijos, o tai reiškia, kad jokios tiesos apskritai nėra ir būti negali. Kad žudikas irgi savaip teisingas, ir jo tiesa tokia pat svarbi ir teisinga, kaip ir aukos tiesa. Perfrazuojant Dostojevskį – tiesos nėra, todėl viskas galima. Blogio ir gėrio taip pat nėra – viskas subjektyvu ir reliatyvu.

„Ne viskas tik juoda ir balta“ ... Be abejo, taip. Pasulyje yra daugybė spalvų ir atspalvių. Bet po šiuo posakiu dažnai slypi paprastas manipuliatoriaus melas – kad juoda ir yra balta.

Taip pat vidiniam imperijos naudojimui skirta visai priešinga propaganda: „v čiom sila, brat? Sila v pravde“ („kur jėga, broli? Jėga tiesoje“) – garsioji frazė iš kultinio Rusijos imperialistų filmo „Brat“ tai pateikia lakoniškai ir tiksliai. Tiesa yra mūsų – mes vieninteliai žinom ir sakom tiesą, o visi kiti aplinkui mus meluoja. Mes nešame kitiems šviesą ir kultūrą, o jie šmeižia mus, teisius, nekaltus ir apskritai Dievo išrinktuosius – nes va tokie va jie, rusofobai. Nekenčia mūsų be jokios priežasties.

Ir Dievas juos išrinko ne šiaip kam, o ypatingai misijai – nei daugiau, nei mažiau: išgelbėti pasaulį. Tiesa, nelabai aišku nuo ko – amerikų, pasaulinės žydų valdžios, liberastų ar reptiloidų. Lietuvą jie jau kartą gelbėjo – pradžioje, tiesa, susitarę su fašistais, ją užgrobė, paskui ją nuo tų pačių fašistų išvadavo ir išvadavę pamiršo išeiti. Lietuvai tai kainavo šimtus tūkstančių gyvybių ir tremtyje suluošintų likimų. Netekome beveik visų intelektualiausių šalies piliečių – būtent juos taikėsi visų pirma sunaikinti komunistai, ir fiziškai, ir morališkai. Garsiausias Lietuvos aviacijos – taip, Lietuva prieš Antrąjį pasaulinį karą turėjo europietiško lygio aviaciją – konstruktorius, lėktuvų ANBO kūrėjas Antanas Gustaitis prieš areštą ir sušaudymą Maskvoje, Butyrkų kalėjime, buvo paskirtas savo paties sukurtos Lietuvos aviacijos likvidacinės komisijos pirmininku. Paskirtas atsakingu už to, ką pats visą gyvenimą kūrė, sunaikinimą. Cinizmas, vertas paties Dostojevskio

plunksnos. Imperija iki šiol, gal net ir visai nuoširdžiai, stebisi, kokie mes, lietuviai, nedėkingi, kodėl nenorime prisiminti, kad jie mus ne tik žudė, bet ir statė gamyklas, ir tiesė kelius.

Nelabai pasitikiu imperijomis, ateinančiomis išgelbėti pasaulį. Jos jei ir tiesia kelius, tai tik savo tankams. Dar labiau nepasitikiu tomis, kurios savo pačių viduje nesugeba susitvarkyti kelių ir viešųjų tualetų. Bet pasaulyje pilna tokių, kurie pasitiki. Laukia, kol juos išgelbės šalis, kurią pačią jau reikėtų gelbėti.

Visos imperijos, švelniai tariant, delikatumu nepasižymėjo – tačiau šita imperija pavojinga Europai ne tik todėl, kad geografiškai arčiausia.

Maždaug apie 2000 m. man teko grįžti automobiliu iš Vokietijos, iš teatro festivalio, per Kaliningrado sritį. Tada tai dar buvo leidžiama. Ten nutiko tokia maža scenelė, paradoksaliu būdu man atvėrusi akis į tai, kas iš tiesų vyksta. Laukėme milžiniškoje automobilių eilėje prie sienos. Pristatė milicininkas, paklausė mūsų vairuotojo, ar mes jau stovėjome „otstoinike“. Nė vienas iš mūsų neturėjo nė menkiausio supratimo, kas tai per dalykas, ir kodėl jame reikia pastovėti. Pasirodo, „otstoinikas“ yra kažkokia speciali stovėjimo aikštelė ir tik joje pastovėjus leidžiama išvažiuoti ir stoti į tikrąją eilę. Mes neapsilankėme toje keliautojų skaistykloje, todėl eilėje atsiradome nelegaliai. Milicininkas mums paliepė važiuoti atgal į „otstoiniką“, nes be tinkamos „otstoiniko“ pažymos niekas mūsų nepraleis, apsisuko ir nuėjo. Kol apstulbę stovėjome ir tarėmės, ką dabar daryti, priėjo vaikinukas, toks tipiškąs banditėlis žebenkštis akutėmis, ir pasakė: „20 dolerių, ir važiuojat be eilės“. Nelabai tikėdami suradom 20 dolerių, įdavėm žebenkštukui. O jis tiesiu taikymu nuėjo prie to paties milicininko, abejingai lūkuriojančio netoliese, ir ištiesė jam mūsų 20 dolerių. Milicininkas juos paėmė ir vangiai mostelėjo mums – „važiuokit“. Po kelių minučių jau buvome Lietuvoje.

Scenelė, kuri Lietuvoje jau atrodytų visiškai neįmanoma. Staiga pajutau, kas tai yra iš tiesų. Atviras, beveik demonstratyvus kriminalinio pasaulio, jėgos struktūrų ir valdžios susiliejimas – nuo aukščiausio lygmens iki paties žemiausio. Jie ne šiaip tarpusavyje bendradarbiauja, tai ne šiaip korupcija – jie tiesiog suauge į vieną visumą. Jie, va tas lydinys, ir yra valdžia. Jie valdo valstybę. Ir pageidautų, kad ir kitose šalyse būtų valdoma štai tokia, jiems priimtina, forma.

Kuo Europa pavojinga imperijai? Ji pavyzdys, kad utopija gali būti įgyvendinta. Kad demokratija, nors ir su amžinąja grėsme peraugti į ochlokratiją,

visgi veikia. Europos Sąjunga yra veikianti utopija. Neturint didelių iliuzijų, ji veikia visai ne todėl, kad surado bendrą vienijančią idėją. Ji veikia, nes naudinga jos nariams ekonomiškai ir politiškai. Ji netgi sugeba sustabdyti potencialius karus. Pats jos egzistavimas yra mirtinas pavojus imperijai – tai pavyzdys, kad milžiniškos žmonių struktūros gali puikiai gyventi be totalitarizmo.

Kaip ir kiekviena utopija, ji turi daugybę pažeidžiamų vietų. Jei nori ją sunaikinti, reikia atskleisti tas pažeidžiamas vietas – arba dar geriau, parodyti, kad utopija apskritai neveikia, tai tik propaganda ir akių dūmimas.

Jei toje jų Europoje – baisu ir rašyti! – viskas daugiau ar mažiau veikia ir galioja taisyklės, kurių stengiamasi laikytis, tai galima parašyti, kad ji sena ir nuobodė. Galima pasigauti kokią stropių ir negudrių valdininkų padarytą kvailystę, pasitelkti į pagalbą indoktrinuotų stropių kvailių šu-tvę, vadovaujamą gudrių kuratorių, ir hipertrofuoti tai iki visiško absurdo. Parodyti, kad Europa paseno ir susirgo senatvine silpnaprotyste. Stropių kvailių visose šalyse pakankama – ir tai puiki statybinė medžiaga būsimai pasaulinei imperijai.

Kad būtų patikimiau, visada galima pagąsdinti – paskleisti žinią, kad Europoje draudžiami kreivi agurkai, *vodka*, cepelinai ir kraujiniai vėdarai. Kad Europoje vien tik kvailos taisyklės, beprasmiški reguliavimai ir nuolatinė kontrolė. Kad Europą valdo mechaniški biurokratai, kurių vienintelis gyvenimo tikslas – standartizuoti ne tik agurkus, bet ir savo piliečius. Ir kad jei tu, pilietis, esi kreivas agurkas, tai Europoje tau nėra ką veikti. Ten visus valdo išnaudotojų klasė – gėjai ir globalistai. O tikroji laisvė prasideda tik už Europos sienų – ten nėra jokių taisyklių, kurių privaloma laikytis, ir jokių kvailių suvaržymų. Tik ten gyvena tikrieji laisvi kaubojai. „Gdie tak vol’no dyšit čelovek“. Tik ten, ir niekur kitur, taip laisvai alsuoja žmogus.

Įtikinti, kad visos tos Europos vertybės – laisvė, demokratija, teisės – tėra tik beletristika, nieko nereiškiantys gražūs žodžiai. Kad daosiškasis „minkštas vanduo visada nugali kietą akmenį“ irgi tėra beletristika ir akių dūmimas. Kaip ir krikščioniškasis „Dievas yra meilė“. Kad iš tiesų nugali tik brutali jėga ir neapykanta, o visa kita pasmerкта žlugimui.

Patys dešimtmečiais visiems melavę apie darbo žmonių valdžią ir šviesų komunizmo rytojų, jie gal ir iš tiesų nuoširdžiai tiki, kad visos tos vakarie-tiškos vertybės tėra tokie pat melagingi burtažodžiai kaip ir tie kiti, kuriuos jie naudojo mulkinimui.

Užgauti emocijas ir jautriausias vietas. Sukelti pasišlykštėjimą ir neviltį. Sukelti totalų nepasitikėjimą valstybe, jos institucijomis ir simboliais: politikais ir teisėsauga, lyderiais, istoriniais herojais, menininkais. Kad kiekvienas individas, priklausomai nuo jo skonio ir išsilavinimo, turėtų kuo pasišlykštėti ir nusivilti.

Kam tai reikalinga? Kad visi pradėtų vienas kito mirtinai nekęsti. Kairieji dešiniųjų, dešinieji kairiųjų. Vytis bunkerio, bunkeris vyčio. Paminklų statytojai – paminklų griovėjų. Moterys vyrų, vyrai moterų. Jei tai pavyks, tada ir jokios fizinės okupacijos nebeprireiks. Bus nebe visuomenė, o stiklainis su vienas kitą ryjančiais vorais.

Užduotis grandiozinė. Kaip padaryti, kad žmonės savo noru atsisakytų laisvės ir žengtų į kalėjimą? Įkalti jiems į galvas, kad laisvė ir vagys yra tas pats. Vagys atsirado kartu su laisve, o ten, kur nėra laisvės, ten jokių vagių nėra. Yra tvarka ir teisingumas. O laisvė apskritai yra išgalvota sąvoka, neturinti jokio realaus turinio. Plūsdami liberastus, jie taikosi į pačią laisvę – laisvė yra tik tokia įmantri vakarietiško iškrypimo forma. Jei norite būti normalus, *straight*, o ne koks nors iškrypėlis iš „geiropos“, turite atmesti pačią žmogaus laisvės idėją – nes ji tėra tokia pati supuvusių Vakarų išgalvota fikcija, kaip ir žmogaus teisės. Kaip ironiškai dainuoja Rusijos bardas Timūras Šaovas – „čelovek imeet pravo. I eto pravo – krepostnoe.“ („žmogus turi teisę. Ir ta teisė – baudžiavinė.“) Jūs turite teisę būti lojalus ir jausti svaiginančią priklausomybę stipriausiųjų gaujai. Turite teisę nekęsti priešų, kuriuos mes jums sugalvosime, ir juos pažeminti ir nugalėti. Už tai privalote visa savo esybe atsiduoti autoritarizmui. Kur kiekvienas žavisis galingiausiu – alfa patinu, mėgstančiu bet kuria proga demonstruoti savo sportiškumą, sveikatingumą ir nuogą torsą. Sutikite, labai primena ankstyvąjį fašizmą su jo sveiko kūno kultu. Čia ir didysis autoritarizmo patrauklumas: kiekvienas užskurdęs žvirbliukas, siekiantis pasijusti galingesniu, nei yra iš tiesų, gali susitapatinti su fiureriu – alfa patinu.

Viskas paruošta? Tai štai – dabar mes tik spragt pirštu, ir senasis gerasis, vulgarusis ir brutalusis imperializmas sugrįžo į apie humanizmą svaičiojančią Europą! Ką tik jis vėl legitimuotas. Ir mes visi sugrįžom mažiausiai pora šimtmečių atgal. Tik su moderniomis, dar galingesnėmis žudymo technologijomis.

Dabartinė Putino Rusija, atmetus visą kamufliažą, yra ta pati imperija, kuri kažkada trumpam buvo persivadinsi Sovietų Sąjunga. Perėmusi ir

ištobulinusi Sovietų Sąjungos metodiką imperijos plėtimui ir pasaulio užvaldymui. O tai, kas vyksta dabar, iš esmės ta pati pasaulinė proletariato revoliucija, tik modifikuota, pritaikyta XXI a. Naujojo revoliucionieriaus priklausymas darbininkų klasei dabar jau nebeprivalomas. Kaip rašė Mus-solinis, veikiama pasitelkus nebe klasių kovos idėją, o nacijos idėją.

Putino Rusijoje susilydė ir komunistinis ateities mitas, ir nostalgija buvusiai SSSR imperijai. Atsirado net ir naujasis internacionalizmas – kai visų šalių nacionalistai vieningai ima dirbti Kremlui.

Naujoji imperija – valstybė, kurioje veikia tik viena legali partija, visos kitos partijos tėra falsifikatai. Falsifikuota opozicija, falsifikuotas pliuralizmas, falsifikuota demokratija, falsifikuoti rinkimai. Tas pats, kas SSSR, tik kol kas kiek užmaskuota – kaip ir tada. Nors kasdien vis mažiau slapstomasi. Vis mažiau bereikia drovėtis, sistema veikia, su besipriešinančiais bus susitvarkyta. Apie tikrus dalykus vis dar bus galima pasikalbėti – kaip sovietmečiu – virtuvėse, pusbalsiu, su pačiais artimiausiais.

Čia dar nieko labai baisaus, kol kas. Tikri baisumai prasidės tada, kai savo piliečius, atsisakiusius patikėti imperijos burtažodžiais pradės masiškai kišti už grotų. Jau pamažu pradeda. Tikėtina, kad netrukus įsibėgės kaip reikiant.

Vietoje vienos Berlyno sienos, skiriančios Vakarus ir Rytus, atsiranda daugybė virtualių sienų, skiriančių daugybę netikrų tikrovių. Realybė siaubinga, todėl klausykitės naujųjų burtažodžių. Mes jums jų sukūrėme daugybę, pagal skonį ir išsilavinimą. Visai nesvarbu, kurią doktriną pasirinksite. Svarbu indoktrinuotis.

Jei pakeisi visuomenę, pasikeis ir jos renkami valdytojai. O visuomenę galima keisti ne tik tobulinant, bet ir smukdant, apgaudinėjant ir demoralizuojant. Tada ir valdytojas ateis atitinkamas. Todėl visomis jėgomis paleidžiama visuomenės degradavimo programa. Toks hibridinis masinio naikinimo ginklas.

Svarbu suprasti, kad jiems visai tas pats, kokia imperija tai bus – komunistinė ar fašistinė, ar dar koku kitu vardu pavadinta. Komunizmas ir fašizmas – tai tik dvi metodikos, kurių ideologijos realybėje ne taip jau labai ir skiriasi. Nesvarbu metodika. Svarbu tikslas. Svarbu, kad būtų imperija.

Tiesa, dabar daugiau investuojama į kraštutinius dešiniuosius, kairieji nepateisino lūkesčių. Iš tų žmonių ypatingo moralumo nėra ko tikėtis, jų tikslas – absoliuti galia, absoliuti valdžia, bet kuria kaina. Pinigų už naftą

ir dujas imperija turi sukaupusi daug – tikėtis, kad jie greitai pasibaigs, irgi naivu.

Jei neveikia „klasių kova“ ir „proletarinė revoliucija“, galima apsiskelbti tradicinių vertybių gynėjais ir saugotojais – tai puikiai koreliuoja su fašizmo ideologija.

Beje, fašizmas (pačia plačiausia prasme) tiesiogiai susijęs su nostalgija buvusioms imperijoms, savo „istorinių“ teritorijų aneksijomis, savo „kultūros“ primetimu kitoms tautoms, kurios laikomos nepalyginamai žemesnėmis, nevertomis egzistuoti.

Ir komunistai, ir fašistai – kuo tikriausi imperialistai. Kolonizuojantys ne tik kitas šalis, bet ir savo pačių valstybes, o savo piliečius vertinantys tik pagal lojalumą diktatūrai.

Kažkas atkakliai ir nuosekliai formuoja Europoje kelias ar net keliasdešimt priešišku stovyklų. Kas toliau?

„Šalies – agresijos aukos – gyventojai visiškai praranda orientaciją „savas – svetimas“ koordinacinių sistemoje. Užuo, susivieniję išorinės agresijos akivaizdoje, dalis gyventojų pakyla į kovą prieš kitą savo tautos dalį. Agresorius tada pasirodo vienos vidinio konflikto, jo paties ir išprovokuoto, pusės „gynėjo“ vaidmenyje. Šalys-aukos, dažnai taip ir nesupratusios, kas agresorius, tampa nugalėtomis.“ (Iš Rusijos generolo-pulkininko Vladimiro Zarudnickio pasisakymo, 2014.) Šitas scenarijus pats įprasčiausias, žinomas nuo Sovietų Sąjungos laikų. Nors dabar gal bus sugalvota ir kas nors naujesnio – fizinė okupacija dabar nebėra būtina, norint perimti valdžią. Nebūtina okupuoti fiziškai – pakanka primesti savo tvarką ir savo taisykles, kad šalis taptų bevaliu imperijos satelitu. Primesti Europai savo taisykles. Jei jas priimsime, tapsime tokiais pačiais neofašistais, kaip ir primetinėjotai.

Reikia labai stebėti, kad nejučiomis netaptumėm tokie pat kaip jie: su fiktyvia demokratija, fiktyvia opozicija, fiktyviomis partijomis, fiktyviomis žmogaus teisėmis. Su visų lygių totalia korupcija ir valdžios ir nusikaltėlių brolišku susiliejimu. Ir su totalia neapykanta.

Kad bukumas ir neapykanta visada vaikšto už parankės – nieko neįprasto. Bet dabar matau kitokį, nelabai įprastą dalyką: tie protingieji – iš esmės ramūs, stabilūs žmonės, visada su švelnia ironija stebėję pasaulį – ir tie šiandien jau apimti įsiūčio, nebesivaldantys, mirtinai nekenčiantys savo oponentų. Jau net nebe oponentų – tiesiog priešų.

Patys savo noru sulindome į apkasus. Na, dar kiek ir iš pašonės gudriai

paraginti. Laikas išlipti iš apkasų ir bent jau pabandyti pasikalbėti, be abi pusio demonizavimo. Jei mums iš tiesų rūpi mūsų šalis, mūsų Europa, o ne mūsų pačių gražūs įvaizdžiai, karjeros, reitingai ir patiktukai *Facebooke*.

Laikas sutaisyti vis labiau stringančią „savas – svetimas“ atpažinimo sistemą. Nes barbarai jau už vartų.

Mus gali išgelbėti tik sveikas protas ir tokia, sakyčiau, egzistencinė melancholija. Nespirgėkime, nepulkime jaudintis dėl visko iš eilės. Išmokime suvaldyti emocijas. Nepulkime ant barikadų. Atmeskime parengtas doktrinas. Kažkas mums jas paruošė iš anksto, ir tai truputį įtartina. Nesusižavėkime niekuo. Nepasivadinkime kokiais nors „-istais“, kad ir kaip knietėtų. Nes nieko tokio, geriau pagalvojus, apskritai nėra. Viską sugalvoja patys žmonės. Kad lengviau būtų įvardinti priešą. Iš tiesų kairė ir dešinė tėra pavadinimai, skirti orientuotis erdvėje.

O kas tada yra? Yra tiesiog žmonės. Mirtingi – todėl verti solidarios užuojautos. Nežinantys, ką veikti su gautu savo gyvenimu. Vieni protingesni, kiti mažiau protingi. Kiti ir visai naivūs. Ką dabar su jais padarysi – jie tokie. Reikia su jais gyventi – jie mūsų bendradarbiai ir kaimynai, iš esmės geri žmonės, tik neatsparūs emocinėms atakoms. Ir reikia juos kažkaip nuraminti, jie visų labiausiai įbauginti ir praradę tikėjimą. Tie, kuriuos lengviausia apmulkinti, labiausiai išsigandę.

Kur išeitis? Jos tikriausiai nėra. Arba yra viena vienintelė, naivi iki beprotybės: grįžti visiems prie elementaraus žmoniškumo. Ne prie humanizmo kaip filosofinės sistemos, bet prie paprasto, kasdienio, gatvinio žmoniškumo. Klausimas, kiek mes jo dar tebeturime savyje išsaugoję? Ar turime pakankamai, kad netaptumėme naujaisiais barbarais?

Totalitarizmas neįmanomas, kol nesusiformuoja kritinė žmonių neapykantos masė. Kai atsiranda kritinė masė, pradeda veikti visai kitokie dėsniai, masių psichologija, ir tie patys, iš esmės geri žmonės, mūsų bendradarbiai ir kaimynai, tampa negailestingais budeliais. Mechanizmo dalimi. Fašizmo – arba komunizmo, jei norite, jokio esminio skirtumo tarp šių dviejų žodžių nėra – galutinis jų tikslas pasaulinė imperija. Kurioje visi taps klusniais imperijos valdiniais. Arba bus sunaikinti.

Bet kuri visuomenė yra inertiška, o žmogaus viduje slypi daugybė tamsių plėšrūniškų instinktų. Juos galima užslopinti, o galima ir paskatinti. Visuomenę į priekį stumia vos keli procentai. Įprastai to ir užtenka. Bet degradavusioje iki agresyvios minios visuomenėje tie keli procentai eliminuojami.

Jų balsas nebegirdimas. Net ir demokratinuose rinkimuose tokia visuomenė gali sau išsirinkti visai kitokius, jos skonį labiau atitinkančius vadus. Nacionalsocialistų atėjimas į valdžią prieškarinėje Vokietijoje tai puikiai iliustruoja.

Valdžioje plėšrūnai – o žolėdžiai, kurie netrukus padės galvas už pasaulinį Reichą, linguoja galvomis ir sako – „ką gi, pasaulis tiesiog keičiasi, ateina nauja tvarka, patinka kam nors tai ar nepatinka. Ir nieko čia nepadarysi, taip jau yra. Gal net ir gerai, sutvarkyti šitą betvarkę reikia stiprios rankos.“

„Jų doktrina kviečia nuversti laisvas vyriausybes, naudojant jėgą ir mėginimus įžiebtį klasių kovą. Tačiau praktikoje jų pasaulio matymas niekuo ne geresnis nei senųjų tironijų, kurios žlugo. Visa tai, galimas dalykas, sulauks trumpalaikės sėkmės, bet ilgalaikėje perspektyvoje jie turės arba subyrėti iš vidaus, arba liautis mėginę priversti kitas šalis sekti jų keliu.“ 1949 m. taip kalbėjo Haris Trumenas, JAV prezidentas.

Nedidelė paguoda, bet tikėjimės, kad jis teisus. Ilgalaikėje perspektyvoje. O va trumpalaikę sėkmę mums dar gali tekti patiems išgyventi.

Amžinybės epochos povaizdžiai

NIKODEM SZCZYGŁOWSKI

Jei egzistuoja amžinybė, jei amžinybė turi vardą, tai yra Tito vardas.

Populiarios aštunto dešimtmečio pabaigos jugoslavų roko dainos priedainis

Prologas

1952 m. gruodžio 26 d., antrą Kalėdų dieną, Lodzėje, Vidurio Lenkijoje mirė lenkų dailininkas konstruktyvistas ir meno teoretikas Władysławas Strzemiński. Šis menininkas, sukūręs vadinamąją *unizmo* teoriją, teigė, kad svarbu ne tai, kaip regime paskirą vaizdą, bet tai, kas pasilieka mūsų regimojoje atmintyje netrukus po to, kai užsimerkėme jį išvydę. Vaizdai, kuriuos matome po akių vokais, yra tikresni, nes atspindi mūsų aplinkos jutimo esmę. 1948–1949 m. menininkas sukūrė vadinamųjų *soliaristinių* paveikslų ciklą, fiksuodamas tokius povaizdžius, liekančius, pažiūrėjus į saulę.

„Tautų saulė“ Josifas Stalinas tada niūriai švytėjo ne vien Lenkijai: *stalinizmas* metė tamsų šešėlį visoms Sovietų Sąjungos pavergtoms Europos tautoms – į pietus nuo Baltijos ir į rytus nuo Oderio.

Strzemiński *mirė iš bado* – anksčiau žinomas ir vertinamas kaip dailininkas, be kita ko įkūręs Lodzės Aukštąją dailės mokyklą ir Šiuolaikinio meno muziejų, Pirmojo pasaulinio karo invalidas ir veteranas – negalėjo gauti jokio, net paprasčiausio protinio ar net fizinio darbo, nes komunistinis Lenkijos režimas sėkmingai užkirto kelią kūrėjams, prieštaravusiems oficialiai privalomam socrealistinio meno kursui.

Socrealizmas privalėjo rodyti naują žmonijos raidos kryptį, taip pat ir mene, išreikšti amžinybės, suvokiamos kaip šviesi žmonijos ateitis, kuria neabejotinai turėjo tapti komunizmas, siekį. Nepraėjus nė dviems mėnesiams nuo niekieno nepastebėtos Strzemińskiego mirties, 1953 m. kovo 5 d. mirė Stalinas, kurio raudėjo milijonai. Dar po dviejų dienų Silezijos pramonės sostinei Katowicams buvo suteiktas *Stalinogrudo* vardas. Praėjusio šimtmečio šešto dešimtmečio Lenkijoje viešpatavusio stalinizmo sunaikinto genijaus istoriją, grindžiamą tragiška Strzemińskiego biografija, papasakojo Andrzejus Wajda paskutiniajame savo filme „Povaizdziai“¹.

Kad geriau suprastume, kas buvo ta *amžinybės epocha*, vos pasibaigus Antrajam pasauliniam karui išaušusi Europos žemyne nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir nuo Karpatų iki Adrijos, akimirką užsimerkime ir prisiminkime visus apie tai žinomus istorinius faktus, visas girdėtas istorijas, pasakojamas šimtuose filmų, monografių, biografių, atsiminimų, pjesių ir net komiksų.

Tai, kas pasiliks mums po akių vokais, bus mūsų asmeninė istorijos koncepcija, jau dešimtis kartų aprašyta daugybe įvairių būdų ir pavadinta, pavyzdžiui, *kaip statėme sieną* arba *kaip išgyvenome komunizmą ir vis tiek juokėmės*² – kiekvienam ji būna kitokia, nebūtinai grindžiama šeimos istorijomis ar draugų ir artimųjų pasakojimais, bet šiaip ar taip sava.

Mūsų asmeniniai *povaizdziai* nepretenduoja visapusiškai aprėpti šios temos, tačiau būtent jų sankloda, vaizdinių, istorijų ir istorijėlių kombinacija yra tas, neapčiuopiamas, dalykas, liudijąs mūsų santykį su savimi pačiais kaip dalį to, kas *mums* nutiko. Jie atlieka svarbų vaidmenį, būdami nedideliu, bet labai žymiu istorijos padariniu, jos tąsa, tada vykusių procesų rezultatu, ne tik realiame gyvenime, bet, pirmiausia, žmonių sąmonėje – mūsų pačių, mūsų senelių ir tėvų, tų kartų, kurios pamažu išeina, palikdamos mums *povaizdzius*.

* * *

Lipica, nedidelė gyvenvietė prie Slovėnijos ir Italijos sienos, vasaros pradžiai, tingi popietė, plačiai išsikerojusios liepos – tokie slovėnų mylimi medžiai, kad tapo vienu iš jų tautinės simbolikos kanonu – meta ilgus šešėlius pagal žemą medinę tvorą, nusidriekiančią per plačias žalias pievas. Už

¹ Powidoki, 2016.

² Kroatų rašytojos Slavenkos Drakulić knygos pavadinimas.

tvoros – banda ypatingų *grynos baltos padermės*³ žirgų, vadinamų lipicaneriais – buvęs Habsburgų imperatoriškojo dvaro pasididžiavimas. Šių žirgų istorija prasidėjo šešiolikto amžiaus pabaigoje, kai būtent čia, netoli nuo apačioje prie įlankos įsikūrusio Triesto, buvo apgyvendinta kaimenė. Tai buvo Padunijos monarchijos istorijos santrauka, jos koncentratas, kupinas pakilimų ir nuosmukių, mistinio simbolizmo ir liaudies legendų.

Proziškas gyvulys, nuo žmonijos istorijos aušros talkinęs žmogui jo kasdieniuose varguose, lauko darbuose, užkariavimuose, mūšiuose, tiesiant prekybos kelius – jis buvo civilizacijos simbolis, užtikrinęs komunikaciją, prekybos ir žemės ūkio raidą. Kadais apdainuoti poetų ir vertinami už ištikimybę ir ištvermę, vaizduojami viduramžių Europos vėliavose ir herbuose (geriausias to pavyzdys – lietuviškas Vytis), arkliai iki pat dvidešimtojo amžiaus buvo nebylūs, bet neatsiejami mūsų istorijos liudininkai.

Tiesa, ne visada ir ne visiškai *nebylūs*. Edvardas Kocbekas, garsus slovėnų poetas ir eseistas, gimęs 1904 m., valdant Habsburgams, o miręs socialistinėje Jugoslavijoje, praėjus vos metams nuo Tito mirties, rašė ir šitaip:

*kiti garbino šventas karves ir drakonus,
tūkstantmečius vėžlius ir sparnuotus liūtus,
vienaragių, dvigalvių erelių ir feniksų,
o mes pasirinkome patį gražiausią gyvūną,
išmėgintą mūsų laukuose ir cirko arenose,
nešiojusį karalaites ir aukso monstrancijas,
todėl Vienos imperatoriai kalbėjosi prancūziškai su gudriais diplomatais,
itališkai su žaviomis aktorėmis,
ispaniškai su beribiu Dievu,
vokiškai su paprastais samdiniais,
bet su žirgais kalbėjosi slovėniškai.⁴*

Elitiškumo ir kartu egalitarizmo pavyzdys – balti Lipicos veislės žirgai tik per stebuklą ištvėrė audringą per karstines kalvas nusiritusių abiejų pasaulinių karų istoriją. Jų gelbėjimo epopėja (tiesa, pasakojama apie Vienos

³ Olandų rašytojo ir reporterio Franko Westermanno knygos pavadinimas *Dier, bovendier*, pagal slovakišką vertimą (*Čista biela rasa*, Absynt, 2019).

⁴ Pagal Joannos Sławińskiej vertimą į lenkų k.

ispaniškosios jėjimo mokyklos žirgus) net pakliuvo į kino ekranus Walto Disneyaus studijoje 1963 m. sukurtame filme *Miracle of the White Stallions*. Taigi gerokai anksčiau, nei žiūrovai ėmė gėrėtis istorija, kaip amerikiečių kareiviai gelbėjo eilinį Rajaną, kino teatrų lankytojams abipus Atlanto radosi proga išvysti – talkinant būtent tada įsisukančiai Holivudo kino pramonei – kaip tie patys kareiviai (ir net pats garsusis generolas George'as S. Pattonas) gelbėjo baltus žirgus, simbolizavusius tam tikrą, tada negrižtamai artėjusią prie pabaigos, Europos istorijos epochą.

Toje naujoje pokario Europoje žiūrovams reikėjo pramogos, kad pamirštų, ką jiems teko patirti karo metais. Žvilgsnis į tada dar netolimius karo įvykius gelbstint žirgus suteikė būtent tokį – *kitą* požiūrio tašką. Žinoma, filmas buvo rodomas ir Austrijoje, dar tik aštuonerius metus esančioje vėl nepriklausoma, *amžinai neutralia* valstybe. Į Vakarų Berlyno kino teatrų, kur irgi buvo rodomas filmas, Rytų Vokietijos sostinė tapusios rytinės miesto dalies gyventojams pakliūti darėsi vis sunkiau. Nepraėjus nė dvejiems metams po premjeros, miestą perskyrė siena, kuriai buvo lemta tapti naujos epochos simboliu (ir (jai pasibaigus) „suvaidinti“ daugelyje vėliau sukurtų filmų).

Trieste, jau devynerius metus buvusiame neatsiejama Italijos dalimi, faktiškai (bet dar ne *de iure*) panaikinus 1947 m. įkurtą Laisvąjį Triesto miestą, kurio teritorijos dalį karo pabaigoje buvo užėmę Tito partizanai, vėliau buvo padalyta į vadinamąsias A (britų ir amerikiečių administracija) ir B (jugoslavų administracija) zonas, dar vėliau – tarp Italijos ir Jugoslavijos, radosi galimybė filmą pasižiūrėti ir slovenams – ir tiems, kurių daugybė gyveno miesto apylinkėse (kaip vis dar gyvas epochos liudininkas Borisas Pahoras⁵), ir gyvenantiems *už ribos* – už naujai nubrėžtos sienos. Naujoji siena iš tiesų padalijo vieną (ir vientisą) istoriškai susiformavusį regioną, kurio daugelį amžių neskyrė jokios sienos – todėl būtent čia, karstinėje plynaukštėje ir Istrijos pusiasalio šiaurėje, šios sienos vis dar atrodė iliuzinės.

⁵ Borisas Pahoras (g. 1913) – vienas žymiausių šiuolaikinių slovenų rašytojų, gimęs Trieste; su juo buvo susijęs visą gyvenimą, miestui skyrė ir daugelį kūrinių. Tarpukariu dalyvavo slovenų pasipriešinime, per Antrąjį pasaulinį karą kalėjo Dachau, Štuthofo koncentracijos stovyklose. Po karo oponento komunistinei Tito ideologijai. Jo kūriniuose svarbiausia tapo fašizmo ir nacionalizmo Slovenijos ir Italijos paribiuose tema ir gyvenimo nacistų koncentracijos stovyklose patirtys. Laikomas Italijos slovenų mažumos moraliniu autoritetu.

Winstonas Churchillis istorinėje kalboje lankydamasis JAV, Misūrio valstijos mieste Fultone, 1946 m. kovo 5 d. pasakė: „Nuo Ščecino prie Baltijos iki Triesto prie Adrijos nusileidusi geležinė uždanga perskyrė mūsų žemyną. Už šios linijos liko sostinės tų šalių, kurios tada buvo Vidurio ir Rytų Europa. Varšuva, Berlynas, Praha, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas ir Sofija – visi šie miestai ir visų jų gyventojai atsidūrė toje pusėje, kurią turėtume vadinti sovietų zona, visi jie vienaip ar kitaip patiria ne tik sovietų poveikį, bet taip pat, ir didelę ir vis augančią, Maskvos kontrolę“. Šie žodžiai, simbolizuojantys *Jaltos sistema* pavadintą tvarką, pirmą kartą paminėti apibūdinant *geležinę uždangą*, buvo iškalbingi ir dar viena sąvoka ilgam pakliuvusi į vadinamojo *Šaltojo karo* epochos apibūdinimų kanoną. Nors atspindėjo realią 1946-ųjų, kai buvo ištarti, padėtį, jau po dvejų metų jie iš dalies nebebuvo aktualūs – bent jau kalbant apie Triestą, bet kartu ir apie Jugoslavijos priklausomybę *sovietų zonai*. Jugoslavija, nors, žinoma, buvo socialistinė šalis, autoritariškai valdoma Josipo Broz Tito ir komunistų partijos, vis dėlto veikiau atsidūrė „geležinės uždangos“ šešėlyje, o ne kurioje nors jos pusėje. Tai buvo vienintelė šalis visame vadinamajame Rytų bloke, kuri, 1945 m. nebuvo „išvaduota“ sovietų kariuomenės, o kartu tai – vienintelė Europos šalis, baigusi Antrąjį pasaulinį karą kaip nugalėtoja, jos teritoriją išvadavus savam pasipriešinimo judėjimui – Tito partizanams. 1948 m. Jugoslavija paliko vadinamąjį Komunistų internacioną, kilus konfliktui tarp Tito ir Stalino. Išliko liudijimų, jog Stalinas ne kartą bandė nužudyti Titą, kad pašalintų varžovą perimtų Jugoslavijos kontrolę. Titas tada esą nusiuntęs jam tokią žinią: „Žinau, kad jau išsiuntei penkis savo žmones, turėjusius mane nužudyti. Sučiupome juos visus. Verčiau baik visa tai, nes aš išsiųsiu savo žmogų, ir man neteks mėginti du kartus.“⁶

1953 m., mirus Stalinui, Titas paskelbė Neprisijungusiųjų valstybių judėjimo įkūrimą ir 1961 m. Belgrade surengė prie naujojo judėjimo prisijungusių valstybių konferenciją. 1964 m. Titas pradėjo diegti vadinamojo *savivaldos socializmo* politikos modelį, ir tai paskatino plataus masto ekonomikos liberalizaciją, susilpnėjusį centrinį planavimą ir sienų atsivėrimą. Tačiau, kol pavyko tai įgyvendinti, Jugoslavijai teko atsilaikyti prieš Sovietų Sąjungą, laikiusia Jugoslaviją savo viešpatijos, nugalėjusio socializmo teritorijos dalimi – dar vienu *placdarmu*, statant šviesios ateities epochą.

⁶ Jože Pirjevec, *Tito in tovariši*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2011.

Jau minėta, kad dėl to, jog sovietų tankai nepasiekė Adrijos, Titas faktiškai laimėjo susidūrimą su Stalinu per vadinamąją 1948 m. Kominterno krizę, kai Jugoslavijos komunistų sąjunga paliko šią organizaciją. Konfrontacija su SSRS buvo ir patogi dingstis susidoroti su – realia ir menama – opozicija. Tūkstančiai žmonių, partijos narių ir paprastų piliečių, buvo apkaltinti stalinizmu ir (arba) šnipinėjimu Sovietų Sąjungai ir represuoti. Adrijos jūros saloje Goli Otoke⁷ įkurta niūrią šlovę pelniusi darbo stovykla, kurios sąlygos priminė žiauriausius Gulago pavyzdžius. Salą Kvarnerio įlankoje, kur kentėjo, o neretai ir mirė tūkstančiai žmonių, dažniausiai nepagrįstai paskelbtų „JSFR santvarkos priešais“, nuo Brijunio salyno į vakarus nuo Istrijos, buvusią vieną mėgiamiausių Tito rezidencijų, kur jis kviesdavosi užsienio svečius, tiesia linija skyrė vos daugiau kaip šimtas kilometrų.

Svečiai matydavo Jugoslavijos vaizdą tarsi iš atviruko – tokį, kokį platinė Jugoslavijos turizmo biuras ir kurio pavyzdžių iki šiol pamatysime išlikusiuose plakatuose, reklamuojančiuose keliones į Jugoslaviją arba raginančiuose naudotis oro linijų JAT paslaugomis – saulės lepinami Adrijos paplūdimiai, žavūs Slovėnijos Alpių kraštovaizdžiai, Makedonijos ežerai, sraunios Bosnijos kalnų upės, laukinės Juodkalnijos viršūnės, vynuogių derliaus rinkimas Vojevodinoje, ir visur – džiugiai besišypsantys žmonės.

Brijunio salos iki karo nepriklausė Jugoslavijos karalystei. Naujosios socialistinės Jugoslavijos dalimi jos tapo tik po karo, kai JSFR praplėtė savo sienas, Italijos sąskaita prijungusi pajūrio žemes. Zadaras, daugybė salų pagal Dalmatijos krantą ir Kvarnerio įlankoje ir beveik visas Istrijos pusiasalis anksčiau priklausė Italijos karalystei. Rijeka, itališkai vadinama Fjume, 1919 m. labai efektingai, tiesiog teatrališkai užimta Gabriele'io D'Annunzijos per vadinamąjį Žygį į Fjumę ir paskelbta trumpai egzistavusios kvazivalstybės Karnato Regencijos sostine, vėliau pagal Rapalo taikos sutartį tapo Laisvuju miestu, 1922 m. visiškai inkorporuota į Italiją, o po karo vėl tapo jugoslavų Rijeka, prijungta prie socialistinės sąjunginės Kroatijos respublikos. Miestas, iki karo faktiškai padalintas (Jugoslavijos karalystei priklausė tik pietiniai priemiesčiai, vadinamasis Sušakas, o istorinė miesto dalis liko Italijos pusėje, sienaėjo Rječinos upe), vėl buvo vientisas.

Karnaro Regencijos epizodas buvo savotiška to, kam netrukus buvo lemta ateiti, preliudija, nes d'Annunzijos, labai spalvinga asmenybė, Pir-

mojo pasaulinio karo didvyris, rašytojas, politikas ir intrigantas, laikomas fašizmo ideologijos pirmtaku, būtent Rijekoje įgijo galimybę įgyvendinti – nors ir trumpam – *naujosios tvarkos* idėjas. Sumanymą diegti naująją ideologiją perėmė Benitas Mussolinis, Adolfas Hitleris ir kiti amžinybės epochos statytojai – pagal fašistinę jos versiją. Tačiau fašizmas žlugo, *amžinybė* nusirito į Adrijos ir Baltijos bangas kartu su paskutinėmis Antrojo pasaulinio karo salvėmis, o jos pakeisti atėjo kitokią amžinybę įsivaizdavę statytojai.

Galutinai susiformavus Jugoslavijos sienoms, sąjunginė respublika Slovėnija įgijo siaurą priėjimą prie jūros ir žemes Kraso plynaukštėje. Istorinį Goricijos miestą į šiaurę nuo Triesto siena atskyrė nuo likusio *Goriška* vadinamo regiono ir vadinamosios slovėnų *Primorjės*, o, 1947 m. buvo nuspręsta statyti naują Nova Goricos miestą, čia pat prie sienos, už kurios liko istorinė Goricija. Naujojo miesto projektą asmeniškai patvirtino maršalas Titas, o jį įgyvendinti buvo pakviestas slovėnų architektas Edvardas Ravnikaras, garsiojo Le Corbusiero mokinys, vadavęsis jo idealaus miesto vizijomis.

Naujajai šaliai reikėjo naujų simbolių. Nova Gorica turėjo būti nauja ne vien pavadinimu, ji privalėjo tapti būtent tokiu simboliu, regimu naujos epochos statybų etapu, jos apčiuopiamu įrodymu prie pat sienos, taigi būti matoma tiesiogine prasme. Naujai planuojamas miestas, jungiantis buvusius Goricijos priemiesčius už geležinkelio linijos su netolimomis Solkano, Kromberko ir Rožna Dolinos gyvenvietėmis į naują miesto organizmą, pagal planą turėjo nauja modernistine funkcionalia architektūra atsvėrti senuosius Austrijos-Vengrijos laikų istorinės Goricijos pastatus anapus sienos, taip išryškindamas socializmo pranašumus. Intensyviausias miesto statybų etapas vyko visą šeštą ir septintą dešimtmečius, tačiau iš tiesų miestas buvo statomas iki pat devinto dešimtmečio ir Tito mirties 1983 m.

Taigi Nova Goricą galima laikyti savotišku Tito Jugoslavijos simboliu ar net jos kvintesencija: iš naujo pastatyta nuo pamatų, jungianti į vieną visumą įvairius anksčiau egzistavusius elementus ir juos išplečianti, ties pačia siena su Vakarų pasauliu.

Nova Goricos statybos buvo ne tik slovėnų, bet ir visos Jugoslavijos darbas. 1948 m. Jugoslavijos liaudies jaunimo sąjunga paskelbė raginimą kurti jaunimo darbo brigadas miesto statyboms. Į karstines kalvas atkeliavo daugiau nei 5 000 jaunuolių, iš jų apie 3 000 kilę iš Slovėnijos, o apie 2 000 – iš kitų Jugoslavijos respublikų. 1950 m. pabaigoje mieste jau stovėjo penki daugiabučiai, dar keturi iškilo etapui baigiantis, Nova Goricoje jau buvo

⁷ Božidar Jezernik, *Goli otok – Titov gulag*, Modrijan & FF, Ljubljana, 2013.

daugiau nei 700 nuolatinių gyventojų. 1952 m. mieste išdygo naujas krašto muziejaus pastatas, o 1965 m. – ligoninė ir Primorjės dramos teatras.

1975 m. Jugoslavija ir Italija pasirašė Osimo traktatą ir sureguliuo abiejų valstybių sieną. Pagal šį dokumentą tarp Italijos ir JSFR buvo atidaryti sienos perėjimo punktai, tarp jų ir Fernetyje – Sežanoje, Nova Goricoje ir netoliese esančioje Vrtojbos vietovėje. Mieste vystėsi turizmas, jį organizavo firma, iškalbingu pavadinimu HIT, atsakinga už legalių lošimo namų statybą mieste; čia gausiai vyko italai ir kiti svečiai iš už oficialiai du pasaulius, kapitalistinį ir socialistinį, skiriančios sienos. Tačiau tas socialistinis pasaulis, maršalo Tito įsivaizdavimu, buvo įgijęs aiškių *protestantizmo* bruožų lyginant su Rytų Europos socialistinėse šalyse viešpataujančiu sovietiniu modeliu. Adrijos pakrantėje ir ties sienos perėjimo punktais karstinėse plynaukštėse (taip pat ir Austrijos pasienyje Štirijoje ir Karintijoje) tai buvo ypač pastebima – kilometrines automobilių eilės driekėsi iš abiejų pusių. Vakarų turistai traukė į Julijos Alpes ir Dalmatijos paplūdimius, o JSFR piliečiai – apsipirkti į Triestą ar Gracą, taip pat uždarbauti į Vokietiją, tapdami išimtinio reiškinio pačioje Šaltojo karo kulminacijoje.

JSFR užsienio politika, vykdoma vadovaujantis Neprisijungusių valstybių judėjimu, sąlygiškai liberali, nors ir planinė ekonomika ir atviros sienos, o labiausiai – sovietų veiksnio stoka – lėmė, kad Jugoslavijos diplomatai įgijo solidžių argumentų, paversdami šalį ypatingu tiltu tarp Rytų ir Vakarų.

Jugoslavijos pasas, vienas iš nedaugelio, leido be vizų keliauti – abiem kryptimis! – per Geležinę uždangą. JSFR piliečiams nereikėjo įvažiavimo vizų į daugumą Vakarų Europos šalių, bet kartu ir į socialistines šalis ir SSRS. Galėdami keliauti, dauguma jugoslavų ištis jautėsi laisvi, todėl kur kas labiau pasitikėjo – kad ir autoritariniu – Tito režimu.

Socializmo šalių – Čekoslovakijos, Vengrijos, Lenkijos ar Rytų Vokietijos, jau nekalbant apie Rumuniją ar Bulgariją – piliečiai apie tokią teisę keliauti laisvai galėjo tik svajoti: visose šiose šalyse užsienio pasų išdavimo procesas buvo griežtai kontroliuojamas saugumo tarnybų ir svarbus veiksnys, vertęs piliečius laikyti deramos drausmės. Atsisakyti išduoti užsienio pasą buvo įprasta, priešastimi galėjo tapti nepakankamas lojalumas liaudies valdžiai, „netinkama“ klasinė kilmė ar tiesiog subjektyvi valdininko nuožiūra. Net tiems, kas gavo trokštamus pasus, jie buvo išduodami tik konkrečiai kelionei, o grįžę į šalį, privalėjo atiduoti, jų nebuvo leidžiama laikyti namuose.

Žinoma, vien užsienio paso nepakako: vykstant į visas šalis, išskyrus socialistines, reikėjo gauti įvažiavimo vizą, ir tai buvo nemenkas uždavinys. Tiesa, daugumos šių šalių gyventojams buvo palengvintos galimybės keliauti iš vienos į kitą, pavyzdžiui septinto ir aštunto dešimtmečio Lenkijoje egzistavo *paso įdėklai* asmens dokumentuose, leidę keliauti į Rytų Vokietiją, Čekoslovakiją, Vengriją, Rumuniją, Bulgariją ir SSRS, bet ne į Jugoslaviją⁸.

Lygiai taip pat, visose šiose šalyse kelionės į Jugoslaviją atitinkamų įstaigų buvo vertinamos griežčiau ir prilyginamos keliavimui į kapitalistines šalis, tad būtinai tekdavo gauti užsienio pasą, išsikeisti valiutos ir pan.

Priešingai nei Vakarų turistai, rinkęsi Jugoslaviją kaip vis patrauklesnį atostogų tikslą, socializmo šalių gyventojai dažnai (o būdavo kad ir daugiau) keliavo į Jugoslaviją, ieškodami galimybės sąlygiškai lengvai pakliūti į Vakarų – daugiausia Rytų Vokietijos ir Rumunijos, bet ir Čekoslovakijos (nuslopinus Prahos pavasarį), Lenkijos, Vengrijos ir kitų šalių piliečiai.

Iš labiausiai izoliuotos Europos socialistinės šalies Albanijos, nutraukusius ryšius ne tik su SSRS, bet ir su sovietų satelitais ir Jugoslavija, vienas iš nedaugelio įmanomų likusių pabėgimo kelių vedė Jugoslavijos pasienio Ochrido ir Škoderio ežerų vandenimis. Daugumą drąsuolių išgaudydavo Albanijos pasienio tarnybos, kai kuriuos sugražindavo atgal jugoslavų pasieniečiai, o kai kurie amžiams pasiliko ežero dugne, pašauti Albanijos karių, uoliai saugančių vienintelio teisingo kurso į šviesią ateitį šalies sienas.

Šiaip ar taip, Jugoslavija buvo svarbus *Šaltojo karo* mozaikos dėmuo gaudama iš to naudos: juk pagaliau net tokiuose jautriuose padalinto žemyno taškuose, kaip Vakarų Berlynas, kur jugoslavai – priešingai nei Rytų ir Vakarų Vokietijos piliečiai – galėjo laisvai pereiti sieną, ir dar neprivalėdami išsikeisti valiutos pagal oficialų privalomą kursą; daugelis padalintame mieste (žinoma, vakarinėje dalyje) gyvenančių JSFR piliečių pamažu susitaupė viloms prie Adrijos – vien per savo sumanumą ir mažą raudoną knygutę su užrašu *JSFR Pasoš* ir herbu, vaizduojančiu šešis liepsnos liežuvius, sujungtus į vainiką ir simbolizuojančius Jugoslavijos vienybę.

8 Komunistinėje Lenkijoje iki 1976 m. keliaujant į JSFR reikėjo gauti užsienio pasą, vėliau atsirado specialus paso įdėklas, galiojęs tik keliaujant į Jugoslaviją. Šis dokumentas buvo išduodamas pagal panašią anketą kaip užsienio pasui gauti, ir panašiai kaip užsienio pasas buvo išduodamas tik vienai kelionei, taip pat už didesnę mokesčių, nei paso įdėklai, keliaujant į kitas socializmo šalis.

Pagaliau Jugoslavijoje dygo ne vien privatūs pensionatai prie jūros – šalyje buvo daug statoma, epochos dvasiai būdingu užmoju kilo monumentali architektūra, apibūdinama *brutalizmo* terminu – ne tik sostinėje Belgrade, bet ir augančiose respublikų sostinėse: Juodkalnijos Podgoricoje, jau 1946 m. pervadintoje Titogradu, 1963 m. žemės drebėjimo sugriautoje Skoplėje, atstatomoje visos Federacijos pajėgų. Kartais tai įgydavo ypatingus pavidalus, kaip *Ilindeno* paminklas Kruševė, Makedonijoje: 1974 m. buvo atidengtas memorialas, skirtas 1903 m. sukilimui prieš osmanų valdžią, kartu ir 1944 m. susikūrusios Antifašistinės Makedonijos nacionalinio išsivadavimo asamblėjos metinėms. Pastatas buvo visiškai kosminių formų ir tapo toli nužengusio naujosios epochos vaizdinio simboliu jo aukso amžiaus metais.

Slovėnų rašytojas Dragas Jančaras esė „Atsiminimai apie Jugoslaviją“ šitaip apibūdino Jugoslavijos aukso amžių: „Taip, gyvenome nemirtingumo ir amžinybės epochoje. Viena roko grupė pelnė didelį populiarumą, sukūrusi dainą pavadinimu „Amžinybės vardas“. Jos priedainis buvo toks: „Jei egzistuoja amžinybė / jei amžinybė turi vardą / tai yra Tito vardas“.

JUGOSLAVIJA – TAI TITO – skelbė transparantai. Po Tito mirties pasigirdo raginimų, visiškai rimtai svarstomų, pervadinti Jugoslaviją jo vardu.

Kai 1968 m. Titas atvyko oficialaus vizito į Prahą, ten jį pasitiko džiūgančios minios. Aplink tvyrojo laukimas, kaip SSRS reaguos į Dubčeko Čekoslovakijoje vykdomas reformas laikotarpiu, vadinamu Prahos pavasariu. Šalyje vyravo euforija, pirmą kartą nuo karo pabaigos sienos buvo šiek tiek pravertos, spauda įkvėpė oro, nusikračiusi visuotinės cenzūros apynasrio, visur virė diskusijos apie ūkio reformų būtinybę. Čekoslovakija troško ne nusisukti nuo socializmo, bet jį reformuoti, suteikti jam – taip buvo sakoma – *žmogišką veidą*. Iš tiesų tai reiškė, kad siekiama sukurti modelį, kuris šiek tiek primintų jugoslaviškąjį. Deja, šis siekis buvo pasmerktas žlugti, nes Šaltojo karo sąlygomis galėjo egzistuoti tik viena Jugoslavija.

Čekoslovakija buvo vienintelė Vidurio ir Rytų Europos šalis, kur komunistai uzurpavo valdžią ne iš karto po Antrojo pasaulinio karo. Komunistai atėjo į valdžią pirmuosiuose pokario rinkimuose demokratiniu būdu ir jau netrukus perėmė visą valdžią, pašalindami oponentus. Pavyzdžiui, Janas Masarykas, Pirmosios respublikos tėvo-įkūrėjo Tomašo Garrigue'o Masaryko sūnus, kaip prezidentas Benešas savo dalyvavimu legitimavęs pirmąją koalicinę vyriausybę, kurioje buvo ir komunistų. 1948 m. kovo 10 d. jis žuvo neaiškiomis aplinkybėmis, neva iškritęs pro savo namų langą.

Milada Horakova, garsi tarpukario žurnalistė, Protektorato laikų ginluoto pasipriešinimo legenda, kalinta koncentracijos stovyklose, parlamento narė, po 1949 m. vasarį komunistų įvykdyto pučo nepasidavė ir garsiai viešino Klemento Gottwaldo vadovaujамų komunistų vykdomus teisės pažeidimus. Suimta 1949 m. birželį, buvo teisiama parodomajame procese ir pagal sufabrikuotą kaltinimą nuteista mirti – *už liaudies Tėvynės išdavimą*. Nuosprendis įvykdytas 1950 m. birželio 27 d.

Amžinybės epocha – pačiame žydėjime.

1949 m. gruodžio 22 d. septyniasdešimtajam Stalino gimtadieniui (Horakovos procesas jau buvo įsibėgėjęs) buvo priimtas sprendimas statyti Prahoje paminklą *Didžiajam Vadui*. Tai turėjo būti ne šiaip paminklas: draugas Gottwaldas nurodė aiškias gaires – tai turi būti paminklas *nemirtingumui*, amžinai truksiančiai šviesiai komunizmo epochai. Buvo statomas ne tik didžiausias pasaulyje Stalino (aukštis – 16 m, kartu su postamentu – 37 m), bet ir komunizmo pranašumo prieš kapitalizmą paminklas. Statybos prasidėjo 1953 m. vasarį, kai diktatoriui buvo likę gyventi mažiau nei mėnuo. Ant Letnos kalvos Vltavos pakrantėje suvežta 17 tonų statybinių medžiagų. Kompozicija turėjo vaizduoti visų laikų ir tautų vadą, žengiantį eisenos į komunizmo pergalę priešakyje. Iš dešinės jam žygiavo čekoslovakai – valstietė, darbininkas, inteligentas komunistas (jį įkūnijo Julius Fučíkas) ir kareivis, kairėje (iš rytų) – sovietinės liaudies atstovai: darbininkas su vėliava, kolūkietė, agrobiologas (sumanyta, kad tai būtų Mičiurinas) ir kareivis. Tai turėjo būti didžiausia Europoje figūrinė kompozicija. Statyba surijo 140 milijonų kronų, žuvo šeši darbininkai. Pagaliau, 1955 m. gegužės 1-ąją paminklas buvo iškilmingai atidengtas. Likus mažiau nei mėnesiui iki atidengimo nusižudė paminklo projektą sukūręs garsus čekų skulptorius Otokaras Švecas. Jam, dar kuriant paminklą, savižudybe baigė gyvenimą ir jo žmona. 1962 m. paminklas buvo nugriautas. Milžinišką kompoziciją keletą dienų buvo mėginama išsprogdinti dinamitu, o Stalino galva demonstruojama rankiniu būdu; dirbant šiuos darbus žuvo dar vienas darbininkas.

Iki sovietų oro linijų *Aeroflot* „avarinio“ nusileidimo Prahos oro uoste, pradėjusio sovietų invaziją į Čekoslovakiją ir ženklusio visišką čekų ir slovakų nusivylimą komunizmo *žmonijos ateities* iliuzijomis, liko vos penkeri metai ir šiek tiek daugiau nei aštuoni mėnesiai.

Tada kai Prahoje vyko Stalino paminklo statybos, kaimyninėje Lenkijoje kilo aukščiausias kada nors šalyje stovėjęs pastatas. Kultūros ir mokslo

rūmai, kaip *sovietinės liaudies dovana*, turėjo išdygti naujosios pokario Varšuvos centre – sostinės, kurią, pasak oficialių lozungų, atstatinėjo *visa tauta*. Pastato aukštis turėjo būti 237 metrai, o jo architektūra akivaizdžiai įkvėpta Maskvos dangoraižių, kurių stilius, vėliau pavadintas monumentaliuoju *stalininiu ampyru*, klestėjo didžiuosiuose Sovietų Sąjungos miestuose – Maskvoje, Kijeve, Charkove ir Minske.

Projekto sumanytojas buvo pats *generalisimas* Stalinas. Griuvésiais virtusi Varšuva veikiai tapo viena didžiule statybų aikšte, taigi radosi puiki proga formuoti naują jos ir liaudies Lenkijos veidą. Parankinis Stalino architektas Levas Rudnevas gavo užduotį patobulinti projektą, pridédamas lenkų istorinei architektūrai būdingų elementų, todėl lankėsi Lenkijos miestuose, dairėsi po išlikusius Krokuvos, Zamoscés, Liublino ir kitų miestų architektūros paminklus. Taip projektas buvo papildytas ir pagrindinį pastato korpusą vainikuojančiais būdingais vadinamaisiais lenkiškais atikais, ir kitais elementais. Statoma buvo nuo 1952 m. gegužės 1 iki 1955 m. liepos 26 d., žuvo šešiolika darbininkų. Dar prieš baigiant statybas, likus dviem dienoms iki Stalino mirties, 1953 m. kovo 3 d. partijos nutarimu pastatui oficialiai suteikiamas pavadinimas – Josifo Stalino vardo Kultūros ir mokslo rūmai.

Priešais centrinį įėjimą turėjo stovėti Stalino paminklas, net paskelbtas konkursas, bet įgyvendintas nebuvo. Abipus įėjimo iškilo Adamo Mickiewiczaus ir Mikołajaus Koperniko statulos, o aplink visus šoninius fasadus – dar keliolika figūrinių kompozicijų, liaudį vaizduojančių atletiškų figūrų – studentė su knyga, darbininkas su veržlérakčiu rankoje ir kiti.

Trisdešimtajame pastato aukšte, 114 m. aukštyje atidaryta apžvalgos aikštelė – iš ten matėsi visa Varšuva, o pasak sklandžiusio niūraus sąmojo, galėjai įžiūrėti ir Maskvą. Jau 1956 m. terasa émé naudotis ne tik panoraminų vaizdų mėgėjai, bet ir savižudžiai. Po aštuonių mirtinų šuolių valdžia nusprendė apriboti patekimą į terasą, o vėliau – įrengti grotas.

Žmonėms, beviltiškai ieškantiems galimybės išvykti iš šalies, kurioje vis labiau slégé tikrovės pilkuma, liko išties nedidelis pasirinkimas. Sienos buvo aklinau uždarytos, beliko tik vidinė emigracija.

1954 m. Stanisławas Lemas išspausdino knygą „Sezamas ir kiti apsakymai“ – pirmuosius apsakymus iš ciklo „Žvaigždžių dienoraščiai“, netrukus atnešiančio jam pasaulinę šlovę. Šių kūrinių herojus Ijonas Tichas keliauja per kosmoso platybes ir lankosi tolimose galaktikose – pasirodė, kad vaizduotis tarpgalaktines keliones komunistinėje Lenkijoje yra realistiškiau, nei

kelionę prie Adrijos, be to, tai buvo savotiškas būdas pabėgti nuo visuotinio socrealizmo – mene, literatūroje, architektūroje ir moralėje.

1961 m. pasirodė du garsiausi Lemo kūriniai – „Soliaris“ ir „Sugrįžimas iš žvaigždžių“. Jie buvo leidžiami daugelyje Europos šalių ir JAV. Rašytojas kviečiamas pristatyti savo knygas, skaityti paskaitų – tačiau ir toliau apie didžiąją dalį kelionių už socializmo stovyklos ribų, tegalėjo tik svajoti, ir tos svajonės atrodė kur kas drąsesnės, nei skristi į Kentaurio Alfos žvaigždyną.

Kai Lemo kūryba išpopuliarėjo Sovietų Sąjungoje, o režisierius Andrejus Tarkovskis paskelbė ketinąs ekranizuoti „Soliarį“, Leonidas Brežnevas pasikvietė rašytoją į Maskvą ir, rodydamas jam ypatingą simpatiją, suteikė leidimą nuvykti į Lvovą – gimtąjį miestą, kurį rašytojui teko palikti po karo. Juk lenkams, gimusiems šiame mieste prieš tai, kai po Antrojo pasaulinio karo jis tapo SSRS dalimi, ir dauguma jų išvyko į Lenkiją per vadinamąją „repatriaciją“, buvo draudžiama ten lankytis. Draudimo buvo laikomasi griežtai: keleiviams, kuriems galiojo šis draudimas, vykstant traukiniais Varšuva-Lvovas-Černivciai-Bukareštas-Sofija atostogauti „broliškoje“ Bulgarijoje, nebuvo leidžiama né kojos kelti į peroną, traukiniui trumpam sustojus Lvovo stotyje. Tačiau Lemas nepriémé dosnios Kremliaus valdovo dovanos ir niekada negrįžo į Lvovą, o užsienio pasą komunistinės Lenkijos valdžia rašytojui išdavė tik 1982 m. Naudodamasis šia proga, jis trumpam nuvyko į Vakarų Berlyną, pakviestas savo leidėjo⁹, o iš ten – į Vieną.

Lemo romane „Sloga“ aprašoma scena futuristiniame Romos oro uoste, kurį jis įsivaizdavo, gyvendamas socialistinėje Lenkijoje. Tik Vakarų Berlyne jam pasitaikė proga pamatyti, kaip veikia didelis oro uostas. Vakarinėje miesto dalyje buvo du oro uostai. Senasis *Tempelhofas*, Trečiojo Reicho palikimas, nacistų pastatytas antrojoje ketvirto dešimtmečio pusėje, buvo didžiausias pasaulio oro uostas, išsiskyręs monumentalalia nacizmo epochos architektūra, o po miesto padalinimo atsідūręs visiškai arti sienos, buvo naudojamas kaip JAV oro pajėgų bazė. Buvo ir naujesnis, šeštame dešimtmetyje pastatytas *Tégelio* oro uostas šiaurės vakaruose, į kurį skraidė dauguma Vakarų šalių oro linijų. Vakarų vokiečių *Lufthansai* buvo draudžiama skraidyti į Vakarų Berlyną, o Rytų Vokietijos oro linijos *Interflug* skraidė tik iš Šenefeldo oro uosto Rytų Berlyne. Vienintelė linija, kuri skraidė į *abu Berlynus* – į rytinį Šenefeldą ir vakarinį Tégelį – buvo jugoslavų JAT.

⁹ Wojciech Orliński, *Lem. Życie nie z tej ziemi*. Wydawnictwo Czarne, 2017.

Garsus rašytojas, pasaulinės šlovės sulaukęs fantastas, futurologas, numatęs kai kuriuos išradimus, pirmą kartą skrido paprastu léktuvu ir pro langą žiūrėjo į padalintą miestą. Apačioje matėsi Špandau, Šarlotenburgas, Kroicbergas, Šprė upė – ir *siena*. Siena buvo aiškiai įžiūrima. Siena, padalinusi miestą, žmonių likimus, protus ir pasaulėžiūras. Siena, pastatyta per vieną naktį – iš pradžių kaip spygliuotos vielos tvora, paskui – iš daugiau kaip trijų metrų aukščio betono blokų.

Epilogas

1961 m. birželio 15 d. Rytų Vokietijos vadovo Walterio Ulbrichto Vakarų Vokietijos žurnalistė paklausė apie plintančius gandus, kad Rytų Vokietija ketina uždaryti sieną Berlyne.

– Pone kancleri, ar tikite, kad laisvojo miesto koncepcija reikalauja įrengti prie Brandenburgo vartų saugomą valstybės sieną?

Ulbrichtas nesutrikdamas atsakė:

– Nesu informuotas apie jokių tokių planus. <...> Niekas visiškai net ketina statyti sienos.

Siena buvo pastatyta 1961 m. rugpjūčio 13 d. ir griuvo 1989 m. lapkričio 9 d. Jos ilgis buvo 155 km, aukštis – 3,6 m.

Literatūra

DRAKULIĆ, S. *How we survived communism and even laughed*. Hutchinson,

London, 1991;

JANČAR, D. *Eseje*. Pogranicze, Sejny, 1999;

JEZERNIK, B. *Goli otok – Titov gulag*. Modrijan & FF, Ljubljana, 2013;

LEM, S. *Katar*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2016;

ORLIŃSKI, W. *Lem. Życie nie z tej ziemi*. Czarne, Wołowiec, 2017;

PIRJEVEC, J. *Tito in tovariši*. Cankajrjeva založba, Ljubljana, 2011;

SZCZYGIĘŁ, M. *Gottland*. Czarne, Wołowiec, 2016;

TURNER, B. *The Berlin Airlift. The Relief Operation that Defined the Cold War*. Icon,

London, 2017;

WESTERMANN, F. *Čistá biela rasa*. Absynt, Bratislava, 2019.

Sienos ir pasieniai

ANTHONY GLEES

Šiuose pamąstymuose aptarsiu politinį šiandienos Europos sienų ir pasienių vaidmenį, glaustai pateikdamas ir konteksto pavyzdžius, kaip sienomis ir pasieniais buvo naudojamos praėjusiame amžiuje ir vėliau, o labiau pasigilinsiu į tai, kad sienų ir pasienių ir pasienių ir saugumo idėja paveikė Europos politinę raidą nuo 1945 metų. Teigsiu, kad sienos ir pasieniai išreiškia žmonių troškimus ir poreikius, bet kaip dauguma, jei ne visi, žmonių troškimai ir poreikiai, iš esmės yra paradoksalūs, jiems būdingas loginis disonansas.

Žmonės nori sienų ir pasienių teikiamo saugumo, bet taip stengiasi iš už jų ištrūkti. Sienos ir pasieniai gali suvaržyti laisvę, bet taip pat gali ir ją apsaugoti.

Tačiau sienos nėra pasieniai. Televizijos seriale *Žvaigždžių kelias* JAV auditorijai kaip „paskutinis pasienis“ („final frontier“) apibūdinamas kosmosas, „paskutinis“, nes žemėje nebeliko užkariautinių pasienių. Žemėje pasienis dažniausiai reikšdavo ekspansionizmą, dažnai kenksmingą tiems, kieno teritorija būdavo užvaldoma. Kai kada, kai kuriose vietose, sienų statyba saugodavo piliečių laisvę ir saugumą; kitais kartais, kaip matysime, juos ribodavo ir griudavo.

Dabar, 2019 m. rudenį, pagrįstai švenčiame trisdešimtmetį didingo, taikaus visuotinio 1989 m. sąjūdžio, pribaigusio komunizmą Europoje, Rytų Europą išlaisvinusio iš sovietų valdžios, kurį daugeliui simbolizavo 1989 m.

lapkričio 9 d. atsivėrusi Berlyno siena, ir toks atsivėrimas taip pat buvo sienos „griūtis“.

Atvykus į Rytų Europą iš JK, galbūt reikia pažymėti, kad turi tuoj pat patvirtinti, jog ši sukaktis, paprastų piliečių orumo ir galios, sienų atsivėrimo ir brutali, nežmogiškos sienos, skyrusios Rytų ir Vakarų Europą, sunaikinimo atminimas, JK vargiai minimas, o gal ir visai nepastebimas. Dabar JK vyksta ne menkesnės epochos permainingos, tai yra, baigiasi 40 metų trukę mūsų santykiai su Europos bendrija, o paskui Sąjunga, ir konkretų pavidalą jos įgyja, statant sienas ir užveriant pasienius, o ne juos atveriant.

Prieš 28 metus vienoje Europos dalyje sienos buvo atvertos, bet šiandien jos uždaro kitą žemyno (Brexitas nekeičia geografijos) dalį. Tai ir yra paradoksas, loginis disonansas, glūdinantis politikos DNR.

Britanijos ir Brexito atveju, reikia pasakyti, kad Britanija iš tikrųjų yra padalyta, skilusį pusiau, ne vieninga Karalystė. Būtų klaidinga teigti, kad visi nori sugrąžinti sienas ir pasienius. „Mes, tauta“ yra koncepcija, tverianti vien Brexito rėmėjų ir jų politinių lyderių galvoje. Nors naujausios nuomonių apklausos (2019 m. rugpjūčio 21–23 d.) rodo, kad tik 26 % rinkėjų pritaria Brexitiui be sutarties, o 35 % Brexito visai nenori (48 % mano, kad tai buvo klaidingas pasirinkimas, o 41 % – kad teisingas), 33 % nori sugrąžinti kokias nors sienas ir pasienius tarp JK ir EU („kokias nors“, nes siena, kuri turės atsirasti Airijoje, kai JK tvarka pradės skirtis nuo EU, automatiškai turės tapti siena, nesvarbu, ar fizine, ar virtualia). Tai, kaip menkai mums rūpi trisdešimties metų senumo įvykiai beveik neabejotinai rodo mūsų nacionalinį abejingumą; mažai kas dabar linksta tyrinėti ironišką padėtį, kurioje dabar atsidūrė JK. Daugeliui, ypač pritariantiems Brexitiui, atrodo, kad JK pasisekė, jog ji geba įsivaizduoti save kaip atskirtą nuo Europos žemyno, jo istorijos ir politikos.

Taip pat reikia nepamiršti, kad net jei komunizmas Europoje visais svarbiausiais atžvilgiais pašalintas, Rusijos galia ir jos dominavimas rytinėje žemyno dalyje ir toliau kelia didelę grėsmę tiems, kas turi bendrą sieną su Rusija. Jei 1989 m. buvo pašalinta konkreti siena ir sienos, skyrusios Rytų ir Vakarų Europą, jų vietoje pridygo naujų sienų.

Nesibaigiančios kovos rytų Ukrainoje tėra vienas pavyzdys. Mūsų Europos žemynas ir toliau liko padalytas, net jei atšiauriausios jo sienos perkeltos toliau į rytus, iš žemyno centro į rytinį jo pakraštį. Baltijos respublikos (kaip patyrinėsime) dabar ginamos saugaus NATO skydo, bet niekas

nedrįstų teigti, kad skydas nereikalingas, ar kad Rusijos keliama grėsmė prieš trisdešimt metų išnyko.

Kad geriau suprastume šį paradoksą, sienų ir pasienių atsisakymą prieš trisdešimt metų ir entuziastingą jų troškimą kai kuriuose sluoksniuose, ir ne tik Britanijoje, reikia pamąstyti, ką jie reiškė praėjusio amžiaus Europos istorijoje.

Ar romėnų laikais, ar per du Pasaulinius karus praėjusiame amžiuje, ar mūsų dabarties pasaulyje, sienos ir pasieniai yra kertinis visų valstybių, bet kokios valdžios, administracijos ir politikos bruožas? Jos egzistuoja fiziniame erdvėje, bet taip pat ir intelektualia prasme.

Konceptualiai žvelgiant, jų pamatas yra suverenios valstybės, bet kokios valstybės, pareiga suteikti valstybei ir jos vadovams, arba valstybei ir jos piliečiams, fizinių saugumą nuo politinių grėsmių ar priešų.

Apsaugos sienų statyba yra esminė priemonė iš vidaus kurti politinį vienetą (miestą valstybę ar tautinę valstybę), savitą kultūrą, taip pat ir politinę galią. Be saugumo, randamo tarp sienų ir pasienių, civilizacija būtų neįmanoma. Be sienomis apjuostų juos saugojusių Italijos miestų, Renesansas niekada nebūtų prigijęs Europoje.

Stephenas Greenblattas savo meistriškoje studijoje *The Swerve* (2011) cituoja Epikūrą, išgryninantį saugumo koncepciją ir tai, kaip sienos jį teikia: „Nuo kitų dalykų įmanoma apsisaugoti, bet pačios mirties atžvilgiu mes, žmonės, visi gyvenome mieste be sienų“. Sienos – gerai. Mirtis, nuo kurios neįmanoma apsitverti siena ir nuo kurios esame neapsitvėrę, – blogai.

Kita vertus, bent jau europiečiai, kelis šimtus metų lygiagrečiai gyvena ir su kita koncepcija. Tai pasienių idėja, sienos, kurias galima pratęsti, už kurių galima kurti teisės viršenybę ir civilizacijos vertybes.

Mano srityje – politikos ir valdymo – sienos (ir pasieniai) visada buvo ir tebėra labai svarbūs. Ne visos ribos yra sienos, bet sienos visada žymi ribą, tarp vienos valstybės ir kitos, tarp vieno kaimyno ir kito (prisiminkime seną anglišką patartlę: „Už aukštų sienų – geri kaimynai“). Sienos sukonkretina ir apibrėžia. Pasieniai takesni, kaip JAV pasienis, jie gali driektis į Vakarus ir į Pietus. Pasieniai juda.

Sienos egzistuoja ne vien tam, kad atskirtų vienos valstybės esmę nuo kitos, bet, kad ir labai fundamentaliu lygmeniu išreikštų suverenių valstybių teisę ir jų valdžios galią reguliuoti, kas pro jas patenka, ir kai ko pro jas neįsileisti, taip suvaržant daugelio žmonių trokštamą laisvę judėti ir klajoti

po pasaulį, prisiimant kitokių nei gimtoji ekonominių ir politinių sistemų riziką. Kaip matome iš arabiškosios Šiaurės Afrikos migrantų antplūdžio ties dabartinėmis sienomis, ir ne tik iš jo, sienos yra politinės, bet taip pat ir ekonominės.

Valstybės naudoja sienas kontroliuoti patekimą į jų teritoriją ir kai kurios valstybės tam pačiam tikslui pasitelkia fizines sienas. Kartais valdžia sienomis sulaukia savo pačių žmones erdvėje, kurią gali kontroliuoti: lygiai taip pat kai kurios valstybės stato fizines sienas, kad žmonių neįsileistų ir ribotų galimybes pakliūti į jų teritoriją, o kitos valstybės stato fizines sienas, kad išlaikytų žmones apibrėžtoje erdvėje.

Nesunku pastebėti, kad laisvi laisvų tautų piliečiai norės kiek įmanoma mažiau riboti savo judėjimo laisvę savo pačių valstybėse, arba laisvoje tautų sąjungoje, kaip Europos Sąjunga, jie norės kiek įmanoma daugiau judėjimo laisvės ir sklandumo (o tai ne visai tas pats).

Būtent dėl to, kad sienos yra suvereniteto ir politinės galios išraiška, jos svarbios pasaulyje, kai kuriasi naujos valstybės. Europoje nuo 1648 m., pagal konstitucinio valstybingumo nubrėžtas ribas, vadovaujantis Vestfalijos koncepcijos principais, raida sienoms suteikė ypatingos reikšmės, o po 1945 m., kai senesnės, geriau įsitvirtinusios valstybės išnyko arba buvo perbraižytos jų ribos, jų santykiai su kaimynais turėjo būti ne kartą permąstyti, ir sienų tikslas pasikeitė.

Prie tokios Europos raidos dar pridėkime Europos Bendrijos idėją, kur valstybės suverenitetas konkrečių politinių ir ekonominių tikslų sumetimais buvo sutelktas, ir sienų reikšmė vėl, laikui einant, keitėsi ir vystėsi.

Nors kiekvienas mokinukas žino (ar turėtų žinoti) apie Didžiąją kinų sieną, sumanytą beveik prieš du tūkstančius metų, kad neįleistų į Kiniją mongolų, laimei, šiuolaikinėje Europoje sienos, statomos, kad sulaukytų žmones erdvėje, retesnės.

Kartais sakoma, kad ir Pirmasis, ir Antrasis pasauliniai karai kilo ne dėl ko nors daugiau, negu dėl teritorijos ir jos kontrolės. Žinoma, tai nėra netiesa, bet teritorijos kontroliavimo idėja taip pat apima ir poreikį ją apsaugoti sienomis, ir išnaudoti tai, ko ten esama.

Kai 1870 m. prūsai ir vokiečiai puolė Prancūziją ir visiškai ją nugalėjo, radosi du ilgalaikiai padariniai. Pirmasis – 1871 m. Versalio rūmuose paskelbtas vokiečių reichas, o antrasis – Elzaso ir Lotaringijos atėmimas iš Prancūzijos ir perdavimas Vokietijai. Kaip stebėtina, kaip simboliška, kad

vokiečių reichas užgimė Prancūzijoje, užgimė iš agresyvaus vienos tautos puolimo prieš kitą. Ką tai sako apie reicho kultūrą ir jos požiūrį į suvereniteto idėją? Ir nors tiesa, kad dėl Elzaso ir Lotaringijos istorijoje buvo kovojama ir anksčiau, jiems tapus „Reichsland“, aneksija virto ne vien ženklu Europos tautoms, kad pradeda veikti vokiečių reichas, bet ir ne šiaip sau fundamentaliu prancūzų nuoskaudos reicho atžvilgiu šaltiniu, o ir tolesnio priešiško ir ateities kovų šaltiniu.

Visada sakoma, kad prancūzai niekada nekalbėdavo apie tai, ką suvokė kaip nacionalinį pažeminimą ir neteisybę, kai buvo aneksuoti Elzasas ir Lotaringija, bet kad jie apie tai nuolat galvodavo. *Mutatis mutandis*, apie Vakarų vokiečius Bonos respublikos laikais buvo sakoma, kad jie nuolat šnekėdavo apie susivienijimą, bet niekada apie tai negalvojo.

Kai Versalyje 1919–1920 m. vyko taikos derybos, dėl taikos ir buvo susiderėta. Nugalėtasis reichas buvo priverstas atsisakyti didžiulių teritorijų (aiškiai kerštauja ne vien už Elzaso ir Lotaringijos aneksiją 1871 m., bet ir už aneksijas, kurių reichas pareikalavo, o Rusijos bolševikų režimas nusiėmė 1918 m. sudarant Brest-Litovsko taiką).

Kaip visiems žinoma, 1939 m. sudarytas Hitlerio-Stalino paktas vėl susivienijo Vokietiją ir Rusiją Rytų Europos žemėse, į kurias nė viena iš jų neturėjo jokių teisių, sunaikinus Lenkijos ir išdidžiai nepriklausomų Baltijos valstybių suverenitetą, o 1940 m. užpuolus Prancūziją, Elzasas ir Lotaringija grįžo Vokietijai, tada kartu su visa prancūzų tauta.

Sienų, kaip priemonės suteikti saugumo *Volk*, koncepcija buvo svarbus Vokietijos nacių mąstymo bruožas, taip pat ir pasienio koncepcija – šis driekėsi į rytus, suteikdamas *Volk* „Lebensraum“. Tai Hitleris išdėstė *Mein Kampf*, ir vėliau tai sudarė kertinį jo diplomatinį reikalavimų Vakarams žodyną. Kaip neseniai atliktame puikiame nuolaidžiavimo tyrime parodo Timas Bouverie, konkuruojantys vokiečių ir čekoslovakų nacionalizmo teiginiai baigėsi perbraižytomis sienomis reicho naudai ir Čekoslovakijos valstybės nenaudai. Kai 1939 m. kovą pasidarė aišku, kad nacių užsienio politika siekia daug daugiau negu vien apsaugoti „vokiečius“ nauja siena (Sudetų vokiečiai iš tikrųjų niekada nebuvo vokiečiai, o austrai), jau liko tik laiko klausimas, kada kils didelis karas. Ironiška tai, kad nacių pretenzijos į Sudetus, nacionalizmo ir sienų požiūriu, iš tikrųjų buvo daug silpnesnės negu į Dancigą (kuris tikrai buvo vokiečių miestas), bet tada jau buvo aišku, kad agresyvūs Hitlerio užmojai iš tikrųjų menkai susiję

su nacionalizmu ir saugiomis sienomis vokiečiams, jis apimtas neriboto ekspansionizmo.

Tada Hitleris su pakalikaiis grąžino viduramžiškus būdus segreguoti žydus, gyvenančius tose Rytų Europos srityse, kurias jis užvaldė. Tai buvo dar piktesnė geto atmaina negu 1516 m. Venecijoje ir genocido įžanga, pirmiausia izoliuojant žmones ir visaip juos alinant, kol daugybė mirė iš bado ir nuo ligų, o paskui, išlaikant juos griežtai apibrėžtose teritorijose, atėjus metui, buvo nesunku susemti ir perkelti į nacių įsteigtas naikinimo ir kaulų sandėliavimo vietas.

Kai didingas karo metų aljansas tarp JK, JAV (kurioms Hitleris paskelbė karą 1941 m. gruodžio 11 d., keturios dienos po Perl Harboro, ir taip pradėjo pasaulinį karą) ir SSSR (Kremlius buvo priverstas pripažinti, kad jo paties nuolaidžiavimo Hitleriui politika virto visiška katastrofa 1941 m. birželio 22 d. paryčiais) sunaikino Trečiąjį reichą, Stephenas Kotkinas labai gyvai aprašo tokią reakciją savo knygoje *Waiting for Hitler*, sienos, darbotvarkėje buvusios nuo pat 1941 m., dabar tapo aukštosios politikos sprendimais.

Sunaikinus bekrastę koncentracijos stovyklą – nacių okupuotąją Europą nuo Atlanto sienos, betoninio mūro Vakaruose iki nusidriekusio pasienio Rytuose (pagaliau sustabdyto ties Stalingradu 1943 m.), Rytų Europos tautos ir vėl atsidūrė už sienų, už Berlyno sienos, o žemyno Vakarai pamatė, kad jų sienų reikšmė sumenko. Bent jau rytų europiečių dvi kartos stengėsi suprasti procesą, kai iš jų buvo atimta ateitis, kurią, regis, joms žadėjo pergalė prieš Trečiąjį reichą, ir 1945 m. vasaris Jaltoje daugumos imtas suvokti kaip gėda, kai JAV ir JK pardavė Rytų Europą Sovietų sąjungai, arba dėl to, kad amerikiečiams ir britams neberūpėjo, kas nutiks Rytų Europoje, arba dėl to, kad jie nebuvo pasirengę pasipriešinti stalinistiniam ekspansionizmui ir jo sulaikyti.

Kaip pats mėginau parodyti savo (dabar neišvengiamai pasenusioje) 1987 m. knygoje apie Komunistų nuvertimą ir britų žvalgybą, buvo klaidinga kaltinti Jaltą plačia prasme, o siauresne – (anot Timothy'čio Gartono Asho) sprendimą dėl Europos ateities sienų, priimtą Europos patariamiosios komisijos (*European Advisory Commission*) 1945 m. rugpjūčio 13 d. (lygiai 16 metų prieš pastatant Berlyno sieną pagal dalį sutartų ribų).

Galima teigti (kaip teigiau 1987 m. ir kaip vis dar teigiu), kad tikrasis Europos padalijimas į Vakarų ir Sovietų blokus buvo ne sutartos nuolaidžiavimo Stalinui politikos padarinys, bet greičiau Vakarų mėginimas

susitaikyti su tikrove, kylančia iš karinės pergalės prieš nacizmą ir savo negebėjimo įveikti Rusijos grėsmę kaip nors kitaip, negu kuriant branduolinius ginklus. Pavyzdžiui, lordas Gladwynas, dalyvavęs susitarimuose, tai labai pabrėžė: „Iliuzija, kad Europa buvo supjaustyta gabalais Jaltoje. Europą gabalais supjaustė Stalino kariaunos, žengiančios į Rytų Europą [...] Jaltoje buvo pamėginta situaciją padaryti lengviau pakeliamą, kiek tik įstengėme, lenkams ir kitoms tautoms. Mums nepavyko, bet nemanau, kad galima kritikuoti Jaltą, kad supjaustė Europą gabalais.“

Mano nuomone, britų lyderiai iš tiesų tiksliai nežinojo, ką Stalinas rengia Rytų Europai, arba dėl to, kad pasirinko nežinoti (dėl aukštosios politikos priežasčių), arba dėl to, kad tikrai stigo patikimos ir išsamios informacijos, kuria vadovaujantis, būtų galima numatyti Stalino ketinimus. Patikima užsienio politika stoti prieš priešą ar priešininką (1945 m. Stalinas buvo priešininkas, o ne priešas) būna pagrįsta žvalgybos duomenimis ir iš atvirų (daugiausia diplomatinų), ir iš slaptų (žvalgybos tarnybų) šaltinių. Tačiau nepamirškime, kad 1945 m. ir JK Užsienio reikalų ministerija beveik nieko nežinojo apie Rusiją. Mūsų diplomatams teko kliautis SSRS informacija apie SSRS. O slaptosios žvalgybos duomenys apie Sovietų sąjungą (kurie būtų galėję parodyti tikriuosius faktus apie Hitlerio ketinimus) – po kelių dienų po to, kai Hitleris užpuolė SSRS, britų slaptosios žvalgybos tarnybai MI6 buvo nurodyta nutraukti slaptašias operacijas prieš Rusiją, laikantis politikos, kad Sovietų sąjunga tapo nebe Hitlerio sąjungininke, o Britanijos drauge.

Tada Britanija jautėsi turinti pagrindo pasitikėti Stalinu. Pasirašius Anglų-Sovietų aljanso sutartį 1942 m. gegužę, Sovietų sąjunga iškilmingai pasižadėjo „nesiekti teritorijos plėtros“ ir laikytis „nesikišimo į Europos tautų vidaus reikalus“ principo. Ir SSRS, ir JK turėjo tą patį tikslą – „apsaugoti ir sustiprinti visų Europos šalių ekonominę ir politinę nepriklausomybę.“

Tiesa, Churchillis 1940 m. sausį (kai sovietai užpuolė Suomiją) sakė: „Per šias kelias įnirtingų kovų savaites žlugo daug iliuzijų apie Sovietų Rusiją [...] Dabar visi mato, kaip komunizmas pūdo tautos sielą. Jei kada nors Britanija ir Prancūzija sudarytų gėdingą taiką, mažosioms Europos valstybėms neliktų nieko kito, kaip tik būti pasidalytoms priešingai, bet panašiai barbariško nacizmo ir bolševizmo.“

Bet taip pat tiesa ir tai, kad 1941 m. birželio 22 d. vakarą Churchillis kalbėjo per BBC ir sakė, kad dabar viskas atrodo visai kitaip: „Jau 25 metus

nėra nuoseklesnio komunizmo priešininko už mane. Neatsiimu nė žodžio, kurį apie tai esu pasakęs. Bet visa nublanksta prieš dabar atsiveriantį reginį. Praeitis ir jos nusikaltimai išblėsta. Regiu rusų kareivius, saugančius laukus, kuriuos nuo neatmenamų laikų dirbo jų tėvai. Regiu juos, saugančius namus, kur meldžiasi motinos ir žmonos. Regiu dešimt tūkstančių Rusijos kaimų, kur juokiasi merginos ir žaidžia vaikai. Regiu, kaip prie viso to artinasi šis siaubingas nacių karo mašinos antpuolis [...] Teturime vieną siekį ir vienintelį neatšaukiamą tikslą. Mes esame pasiryžę sunaikinti Hitlerį ir bet kokius nacių režimo likučius. Niekas mūsų nuo to nesulaikys [...] bet kuris žmogus ar valstybė, kuris kovoja prieš nacius, sulauks mūsų pagalbos, bet kuris žmogus ar valstybė, kuris žygiuoja išvien su Hitleriu, yra mūsų priešas. Todėl kuo galėdami padėsime Rusijai ir rusams. Todėl pavojus Rusijai yra mūsų, kaip ir bet kurio ruso kova už savo namų židinį, yra laisvų žmonių visuose pasaulio kampeliuose kova.“

Tai, ko gero, buvo aukštosios politikos aukštumos, o kai Stalinas pareiškė, kad „po karo turės būti įvairiomis formomis valdomų valstybių, ir rusai neturi tikslo sukurti komunistinę valstybę Britanijoje“, tai buvo suvokta kaip pažadas, galbūt dėl neišmanymo, galbūt iš nepagrįstų vilčių. 1943 m. gruodį seras Fitzroy'us Macleanas, aukštas britų žvalgybos pareigūnas, turintis patirties Balkanuose, paklausė Churchillio, ką Stalinas darys, nugalėjęs Hitlerį. Churchillis jam atsakė klausimu: „Ar po karo ketinate įsikurti Jugoslavijoje?“ „Ne, sere“, atsakiau. „Ir aš ne, o tokiu atveju mudviem verčiau kuo mažiau jaudintis dėl to, kokią valdymo formą jie pasirinks. Tai jie turi spręsti.“

Baimė dėl Rusijos planų buvo miglota, galbūt tyčia. Kartais tam prieštaraujama, sakant, kad susitarime dėl „poveikio sferų“, kurį Churchillis ir Stalinas sudarė Maskvoje 1944 m. spalį, buvo akivaizdu, kad pirmasis tyliai pritarė Stalino teritorinėms ambicijoms. Bet šis susitarimas (surašytas ant voko) neapėmė visų Europos valstybių, tik Rumuniją (90 % Sovietų poveikio, 10 % Vakarų), Jugoslaviją ir Vengriją (abiem po 50 %), Graikiją (90 % Britanijai, 10 % SSRS) ir Bulgariją (75 % SSRS, 25 % Vakarams), bet tai buvo poveikio pasidalijimas.

Jaltoje (1945 m. vasarį) Churchillis akivaizdžiai manė, kad Stalinas diegs komunizmą visoje teritorijoje, kurią galiausiai kontroliuos (savo sekretoriui 1945 m. sausio 23 d. jis pasakė: „Nesvajok, visi Balkanai, išskyrus Graikiją, bus bolševizuoti, ir aš niekaip negaliu užkirsti tam kelio. Nieko negaliu

padaryti ir dėl vargšės Lenkijos.“). Tačiau viešai, galbūt iš nevilties, jis kartojo, kad Stalinu galima pasitikėti: „Nežinau kitos valdžios, kuri labiau laikosi savo įsipareigojimų, net kai jai tai nenaudinga, kaip Sovietų valdžia.“ Ir net tada, kai Churchillis atvyko sakyti kalbos apie Geležinę uždangą Fultone, Misūrio valstijoje, 1946 m. kovo 5 d. Dažnai ta kalba laikoma Šaltojo karo pradžia (aš jo pradžia laikyčiau 1939 m. rugpjūtį, kai buvo pasirašytas Hitlerio-Stalino paktas, bet tai kitas klausimas).

Garsiojoje kalboje Churchillis sakė:

„Ant scenos, dar visai neseniai apšviestos Sąjungininkų pergalės, dabar krito šešėlis. Niekas nežino, ką Sovietų Rusija ir jos tarptautinė komunistinė organizacija ketina daryti artimiausioje ateityje arba kur yra jų ekspansinių tendencijų ir polinkio primesti savo ideologiją ribos, ir ar apskritai jų esama. Aš be galo žaviuosi narsiąja rusų tauta, gerbiu ją ir savo karo laikų bičiulį maršalą Staliną. Britanijoje – neabejoju, lygiai taip pat ir čia – žmonės jaučia didelę simpatiją ir geranoriškumą visoms Rusijos tautoms ir ryžtą, nepaisant visų skirtumų ir priešpriešų, puoselėti ilgalaikę draugystę. Mes suprantame, kad Rusijai reikia užsitikrinti savo vakarinių sienų saugumą ir panaikinti Vokietijos agresijos galimybę. Mes džiaugiamės matydami Rusiją užimant jai teisėtai priklausančią vietą tarp svarbiausių pasaulio valstybių. Sveikiname jos vėliavą jūrose, Ir, svarbiausia – sveikiname arba turėtume sveikinti stabilius, dažnus ir stiprėjančius rusų ir mūsų tautų abipus Atlanto ryšius. Tačiau mano pareiga pateikti jums faktus apie tikrąją padėtį Europoje.

Nuo Ščecino prie Baltijos ir Triesto prie Adrijos per visą žemyną nusiėjo geležinė uždanga. Anoje pusėje liko visos Vidurio ir Rytų Europos senųjų šalių sostinės. Varšuva, Berlynas, Praha, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas, Sofija – visi šie garsūs miestai ir aplink juos gyvenantys žmonės liko, privalu tai įvardyti, sovietinėje erdvėje, ir visi jie vienaip ar kitaip ne tik patiria Sovietų poveikį, bet ir labai didelę, kai kada vis labiau griežtinamą, Maskvos kontrolę.“

Nors Churchillis geografiškai kalbėjo netiksliai (Berlynas buvo geležinės uždangos Sovietų pusėje, bet ne rytų Vokietijoje), ir nesvarbu, ar teisinga mano interpretacija, kad geležinė uždanga buvo neišvengiamas padarinys nežinomų tikrųjų Stalino ambicijų ir negebėjimo sugalvoti jokio būdo jas atremti, išskyrus karą, kurio joks sveiko proto žmogus nenorėtų, kitas dvi kartas žemynas buvo padalytas.

Tačiau Europos padalijimo padariniai buvo ne tik gilūs, bet ir brutalūs. Kaip rašė Timothy'is Gartonas Ashas (ginčyčiausi su jo terminu „pasieniai“, jis turi galvoje „sienas“):

„Pasieniai visada atskirdavo tautas, bet modernioje Europos istorijoje joks pasienis taip neįveikiamai neatskyrė tautų, kaip buvo atskirta Rytų ir Vakarų Europa didžiausio nepraeinamumo laikais. Kadaise toji klišė buvo tiesa: tie pasieniai buvo lyg „geležinė uždanga“.

Jei Vakarų Europos šalys savo noru perleido dalį suvereniteto Europos Bendrijai, Rytų Europos valstybės dažniausiai mėgindavo atsiplėšti bent kąsnelį suvereniteto, kurį ne savo noru prarado penktajame ir šeštajame dešimtmetyje.

Net jei jos neįžvelgdavai, net ir devintajame dešimtmetyje atskirtis buvo didžiulė. Buvo „Rytų Europos“ ir „Vakarų Europos“ tikrovė, ir suprasdavai, kai kirsdavai ribą. Net jei iš tikrųjų nematydavai „geležinės uždangos“ su spygliuota viela ir sarginiais šunimis. Jei gyvenai Friedrichstrasse viename gale, tau kliuvo liberalioji demokratija, amerikiečiai, Europos Bendrija, Kosta del Sol, *Volkswagen* ir *McDonalds*. Tavo brolis, gyvenęs toje pat gatvėje trimis kvartalais toliau, gavo komunizmą, rusus, Ekonominės savitarpio pagalbos tarnybą, Juodąją jūrą, Trabantą ir solianką.“

Kaip užbaigia Tymothis Gartonas Ashas: „Toks buvo „Jaltos“ Europos padalijimas: nuo ankstesnių Europos padalijimų jis skyrėsi istoriniu arbitralumu, absoliutumu, asimetriškais iš dalies neeuropiniais branduoliniais ginklais ginkluotų supergalybių vaidmenimis, augančiais kariniais, politiniais ir ekonominiais skirtumais.“

Einant metams, Europos padalijimą, bent jau Vakarams, ėmė simbolizuoti Berlyno siena, pastatyta trylika metų po to, kai buvo sutarta dėl Rytus ir Vakarus skiriančių ribų. Kaip rašė Willy'is Brandtas (laiške Nehru): „dabar koncentracijos stovyklos spygliuotos vielos užtvėrai iškilo vidury Berlyno.“ Tačiau pats Brandtas turėjo suprasti, kad troškimas išlaikyti *status quo* reiškė, jog net Sieną perlipti mėginančio Rytų pabėgėlio (Peterio Fechterio), nušauto Rytų Vokietijos pasieniečių vos už kelių metrų nuo Čarljo patikros punkto, nužudymas nesukėlė jokių apčiuopiamų atgarsių Vakaruose. Brandtas rašė: „kad ir kas nutiks, dvi supergalybės gerbs Jaltos apytikriai sutartas poveikio sferas.“

Tačiau po 28 metų, kilus didžiajam liaudies sąjūdžiui prieš Sovietų valdžią ir komunistinės sistemos nežmoniškumą, Berlyno siena griuvo. Čia

ne vieta klausti, ar Berlyno siena griuvo (ir Vokietija susivienijo) dėl to, kas vyko kitur Rytų Europoje. Kaip praneša Timothy'is Gartonas Ashas, kai kas manė, kad taip. Michaelis Wolffsohnas sakė, kad žodis „susivienijimas“ turėtų būti rašoma VENGRIJA, nes Vengrijos sprendimas pirmiausia išardyti tiesiogine prasme geležinę uždangą palei sieną su Austrija, pradedant 1989 m. gegužę, o paskui konkrečiai išleisti Rytų Vokietijos pabėgėlius į Vakarus, kaip pradėta daryti rugsėjo 11 d., buvo tiesioginės išorinės Honeckerio režimo Rytų Vokietijoje žlugimo priežastys. Žinoma, toks teiginys labai ginčytinas. Kai kas sakytų, kad, visų pirma, tai buvo tikras susivienijimas, o ne susivienijimas iš naujo, kad rašyti reikėtų Gorbačiovas [...] dar viena tarp vokiečių politikų populiarī rašyba po susivienijimo buvo Helsinkis, o Amerikoje ir Britanijoje pirmenybė teikta alternatyvai NATO. Kiti rašytų Europa, turėdami galvoje Europos Bendriją...“

Atrodo, bent iš dalies tikėtina, kad raktas, atrakinęs sovietų tvirtovę Europoje, glūdėjo vokiečių diplomatinėse pastangose, sutelktose Willy'o Brandto „Ostpolitik“. Jo politika „Wandel durch Annaeherung“, kuri pašalino revanšizmo grėsmę ir kurį laiką net padėjo Rytų Vokietijos komunizmui išgyventi ilgiau negu jis buvo vertas, pagaliau ir suvedė abi vokiečių valstybes, parodydama, kad sovietų valdžia, kuri dabar priklausė Gorbačioviui, apibrizgusi ir gali būti nuversta. Bet ne mažiau drąsiusius Rytų Vokietijos piliečius įkvėpė ir kitų rytų europiečių veiksmai Lenkijoje ir Baltijos šalyse, kur du milijonai susikibo už rankų per tris respublikas ir „Baltijos keliu“ pademonstravo, kad nebebijo sovietinio ir komunistinio saugumo ir žvalgybos aparato, iš esmės laikiusio juos sukaustytus nuo 1945 m. Žinoma, viskas galėjo susiklostyti kitaip, jei būtų buvusi kitokia (ir galbūt efektyvesnė) Kremliaus vadovybė, bet vis tiek – atsisakyti Europoje pakartoti Tiananmenio aikštės skerdynes taip pat buvo lemtingas proveržis.

Vakarų Europos tikrovė ir apčiuopiama ekonominės, o paskui ir politinės integracijos sėkmė išmokė politikus ir žmones kitaip suvokti sienų vaidmenį. Helmutas Kohlis mėgo prisiminti, kaip būdamas jaunas pokario aktyvistas, griovė pasienio postą tarp Prancūzijos ir Vokietijos. EU piliečių laisvas judėjimas, įtvirtintas Šengeno sutartyje 1985 m., liudijo šį naujovišką požiūrį į sienas. Kaip ekonominiai Europos Bendrijos valstybių ryšiai pašalino prekybos barjerų, tarifų, o kartu ir sienų poreikį, taip pat jie pašalino sienų, ir sienos, poreikį tarp šios Bendrijos piliečių.

Galbūt logiška, kad optimistas būtų tikėjęsis, jog 1989 m. žymės sienų eros pabaigą. Bet nutiko ne taip. Šiaurės Airijoje nuo 1969 m. suręsti šimtai „taikos sienų“ pasidarė nereikalingi po 1998 m. Didžiojo penktadienio susitarimo, bet dabar šiam Susitarimui kylanti grėsmė yra tiesioginis Brexito referendumo rezultato padarinys.

Biblinė Palestinos ir Izraelio teritorija bjaurojama „apsauginio barjero“ arba sienos, 2000–2003 m. pastatytos Okupuotose teritorijose. JAV prezidentas Donaldas J. Trumpas taip pat stato sieną, kad į JAV neįleistų imigrantų.

Galbūt paradoksalu, bet tam, kad šviesios idėjos, sukūrusios projektą, vardu Europos integracija, išliktų dar vienai kartai, reikės ne tik griauti sienas Europos žemyne, bet kartu ir statyti saugesnius užtvarus pagal išorines Europos Sąjungos sienas, ypač su arabiškąja Šiaurės Afrika, kartu atskiriant visą Afrikos žemyną ir Indijos subkontinentą. Europos Sąjunga turės skirti labai daug lėšų toms pasaulio vietoms, kad būtų suvaldyta migracijos krizė, o pabėgėliai paskatinti kurti ateitį savo šalyje, o ne Europoje. Tačiau pamažu tos sienos virs pasieniais, teikiančiais galimybes, kurias atneša liberalizmas, demokratija ir klestėjimas, o ne vien užtvarams, neįleidžiančiais migrantų.

Aš neabejoju, kad Europos Bendrijos, o dabar Europos Sąjungos, įkūrimas suteikė neregėtą laisvę, saugumą ir klestėjimą 450 milijonų europiečių, o per Šaltąjį karą buvo švyturys – tiems, kas viso to neturėjo – padėjęs pakirsti Sovietų sąjungos gniaužtus. Be Europos Sąjungos, žmonių sukilimas prieš sovietų valdžią ir komunizmo nežmoniškumą beveik neabejotinai nebūtų pavykęs, o gal ir apskritai nebūtų kilęs.

Tačiau, drįsčiau teigti, kad EU lyderiai, konkrečiai Angela Merkel, nesuprato, kad labai žmoniškas sprendimas 2015 m. įsileisti 1,5 milijono migrantų iš Afrikos ir Azijos, priimtas moters, užaugusios komunistinėje valstybėje, labai jau iškreiptai suprantančioje sienų paskirtį, neišvengiamai sukels stiprią kontrreakciją tarp tų EU piliečių, kuriems imigracija atrodo grėsminga. Tokią baimę buvo galima išnaudoti, ir ji buvo išnaudota. Tai reikėjo numatyti.

Viena yra neturėti vidinių sienų EU, bet kita – nesugebėti apginti *išorinių* EU sienų. Taip pat, islamistinio teroro šešėlyje, buvo didelė klaida greitai nesuvokti, kad besienėje Europoje islamistams teroristams lengviau, pa- norėjus pulti visoje EU.

Šiandien, kai Europos Sąjunga turi spręsti neprašytą krizę, sukeltą 52 % britų rinkėjų sprendimo trauktis, ir galimus jos padarinius Airijai ir tenykš- tei taikai, taip pat ir daugelį kitų krizių, tarp kurių tik viena yra ir toliau iš arabiškosios Šiaurės Afrikos plūstantys migrantai, labai svarbu, kad po- litiniai lyderiai suprastų, jog saugumo nuo išorės grėsmių troškimas nėra neteisėtas ir turi būti tinkamai išsakytas.

Tai gyvybiškai būtina, kad Brexitas, kuris, mano galva, yra modernios istorijos politinėje raidoje neregėta paikystė, nepakirstų esminių Europos integracijos ir pasidalyto suverenumo principo (tokiu pat principu, žinoma, paremtas ir NATO). Jei yra bent viena šalis, kurioje logiška dalytis suvere- nitetu ir gintis be sienų, tai tik Airija.

Atkreipus dėmesį į teisėtus laisvų žmonių troškimus gyventi saugiai, o vidinių ir išorinių grėsmių rizikai sumažėjus dėl stiprių, bet taikių sienų, integracijos veikla sustiprės, o ne sumenks. Galbūt šitaip sienos (ypač fizi- nės), kurios yra statiškos, pamažu virs pasieniais. EU atveju, tie išoriniai pasieniai gali teikti taiką, klestėjimą ir saugumą už pačios Europos ribų į šalis, dėl pavojingų sąlygų gimdančias pabėgėlius, skurdą ir pilietinius karus. Galbūt Europai reikalingi nauji pasieniai – bet nereikia grįžti prie senųjų vidinių sienų.

Į lietuvių kalbą vertė Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Lietuvos klausytis – Europą (ir Vokietiją) geriau suprasti

CLAUDIA SINNIG

Dėl beveik hermetiško Rytų Europos, taigi ir Rytų Vokietijos (kur aš pati augau) ir sovietų aneksuotos Lietuvos atskyrimo po Antrojo pasaulinio karo, jau anksčiau dešimtmečius egzistavę vokiečių mitai apie Rytus „staciai suaušo į betoną“. Oderio ir Neisės siena su Lenkija, vokiečių bėgimas ir trėmimas iš anksčiau Vokietijai priklausiusių rytinių sričių ir VDR politika lėmė, kad šie mitai įsitvirtino ir tarp jau sovietų kontroliuojamoje erdvėje gyvenančių Rytų vokiečių.

Tačiau šie, dar prieš geležinę uždangą susiformavę vokiečių mitai ir stereotipai apie Rytų Europą – kaip ir apskritai Europos „Rytų“, kaip atskiros, kitokios, svetimos erdvės, suvokimas – anaip tol nėra tokie seni, kaip galėtume manyti: iš esmės jų ištakos yra imperinis ir kolonijinis Vokietijos istorijos periodas, prasidėjęs antrojoje XIX šimtmečio pusėje ir savo liūdną, visišką katastrofišką nuosmukį pasiekęs per abu XX šimtmečio pasaulinius karus. Tiksliausias ir išsamiausias kolonijinių ir imperinių vokiečių tradicijų aprašymas pateiktas dviejose Vėjo Liulevičiaus knygoose, suteikusiose man labai daug įžvalgų: *War Land on the Eastern Front* (2000) ir *The German Myth of the East. 1800 to the Present* (2009).

Noriu Jums papasakoti, kaip aš šią – Vokietiją ir Lietuvą skiriančią – „sieną galvose“ patyriau per paskutiniuosius 30 metų – ir vadovautis ke-
tinu panašumais tarp to, kaip, viena vertus, vokiečiai (apskritai vokiečiai) suvokia Lietuvą, ir, antra vertus, to, kaip (Vakarų) vokiečiai suvokia Rytų

Vokietiją (ar buvusiąją VDR). Taigi man čia rūpi vokiečių požiūris į Lietuvą (ir Rytų Vokietiją), o ne atvirkščiai, nes kaip literatūros mokslininkė ir lietuvių literatūros vertėja dažniausiai beldžiuosi į vokiečių duris.

Kai 1989 m. rudenį, tada dar iš VDR, atvykau į mokslinę stažuotę į Lietuvą, mane nustebino du dalykai.

Pirma. Sąjūdis ir proveržio nuotaikos Lietuvoje man atrodė aiškiai pranokstančios VDR buvusią atmosferą – ir stulbinamu vieningumu, ir istoriniu ir visuomeniniu aiškumu, brandumu ir nuoseklumu, o kartu ir ryžtu, drąsa ir veiklumu – ir visuomenės, ir senojo ir naujojo elito.

Antra. Pradėjusi tyrinėti Lietuvos kultūrą, greitai supratau, kad susiduriu anaip tol ne (kaip būkštavau) su marginalia ir nereikšminga, bet, priešingai, su įvairialype, daugiasluoksne, beje, dar ir kosmopolitine, daugiakalbe kultūra, iš tiesų labai glaudžiais abipusio poveikio saitais susijusia ne tik su artimiausiais (buvusiais ir dabartiniais) kaimynais, bet ir Lietuvos daugiakultūrine ir pačia tikrąja prasme visame pasaulyje išplitusia diaspora – globaliuoju tinklu. Šiuo požiūriu Lietuva man atrodė toli pranokstanti VDR (o gal net ir apskritai Vokietiją).

Todėl 1989 m. rudenį ryžausi imtis dviejų dalykų.

1) Pasibaisėjusi Molotovo-Ribbentropo pakto slaptaisiais papildomais protokolais (tada visų aptarinėjama, nes po Sovietų Sąjungoje mėnesiais trukusių viešų grumtynių 1989 vasario 24-ąją jų egzistavimą pagaliau pripažino ir sovietinė vadovybė), tariau sau:

Kadangi aplink mane visas pasaulis (t. y. Lietuvoje ir SSRS) užsiėmęs pirmiausia Molotovo (arba Stalino, arba Sovietų Sąjungos) palikimu, o ir Rytų, ir Vakarų Vokietijoje beveik niekas per daug nesvarsto vokiečių indėlio į šį lemtingą sandėrį ir iš jo kylančias atsakomybę ir pareigą, pvz., kokią nors kompensaciją, tai turėjau bent jau aš asmeniškai pripažinti ir prisiimti atsakomybę už Ribbentropą (kitaip tariant, už nacius arba Vokietiją).

2) Viena vertus, susižavėjusi Lietuvos iš pirmo žvilgsnio trikdancia, bet, atidžiau pažvelgus, akivaizdžiai iškalbinga kalbine, religine, tautine arba etnine įvairove ir, antra vertus, sykiu džiaugdama ir suglumusi, net suneirimusi dėl tada kaip tik besivienijančios Vokietijos, tariau sau:

Jei įstengčiau perprasti kultūrinę ir etninę Lietuvos sanklodą, tai gal galėčiau susidaryti ir daugmaž teisingą Europos, o pagaliau – ir galimos, man tada, 1989–90 metais, dar sunkiai įsivaizduojamos vieningos Vokietijos paveikslą.

Paguoda man buvo tai, kad dauguma lietuvių taip pat dar negebėjo žvilgsniu deramai aprėpti savo, pirmiausiai sovietų, bet taip pat ir daugybės kitų visokiausio plauko ir kilmės „interesantų“, išprievartautos, iškraipytos ir ištrintos istorijos.

Abu šie pasiryžimai – prisiimti atsakomybę už Ribbentropą (kaip aš tai nuo tada vadinu) ir suprasti Lietuvą – reikalavo keisti požiūrio kryptį. Tą aš tada ir dariau. Iš savo, pradžioje nevalingos, kaip refleksas veikiančios simpatijos, žavėjimosi ir empatijos Lietuvai išsiugdžiau sistemingą, sąmoningą pastangą „lietuviškomis akimis“ žvelgti į Vokietiją ir Europą (įskaitant Rusiją), taigi ne tik spontaniškai ir daugiausia emociškai tapatintis su Lietuvos žmonėmis, bet ir metodiškai, sąmoningai ir nuosekliai laikytis tokios lietuviškos (arba „tarpeuropinės“) perspektyvos. Ją plėtoti ir, ja vadovaujantis, patirti ir tikrintis, kas atsitinka mano vokiškajai tapatybei. Tam privalėjau:

- 1) Kuo tiksliau išgryninti savąjį lietuvišką „požiūrį“,
- 2) Vis iš naujo tyrinėti, tikrinti ir derinti savo „vokiškąją“ žvilgsnio kryptį.

Man reikėjo keistis, įsijausti į Lietuvą, stengiantis atsisakyti mąstymo šablonų, nekelti net klausimų, ir keistis vedamai faktų, stebėjimų, įspūdžių ir apmąstymų, nesibaiminant jokių rezultatų. Atsisakyti prietarų (kasdien save pagaudavau jų turinti) ir nedaryti skubotų išvadų. Juk, šiaip ar taip, nelabai ką turėjau prarasti. Nesiejau savęs su VDR ar juo labiau su VDR tapatybe; man ji buvo pernelyg nyki, destruktvyvi ir provinciali. Laimėti galėjau daugiau: kerinčią, laikotarpio dvasią tobulai atitinkančią studijų sritį ir vienodai į Rytus ir į Vakarus atsigręžusio, susijungusio gimtojo krašto – taigi susivienijusios, taip pat, tokių Rytų impulsų kaip lietuviškieji, praturtintos Vokietijos viziją. Geidžiau prisiartinti prie Vokietijos iš išorės, bet per galines duris, iš Rytų pusės (juolab, kad, iš ten žvelgiant, pakeliui buvo ir sovietinė rusiška Kaliningrado sritis, buvusi Rytų Prūsija, ir dar Lenkija).

Regint džiūgavimą dėl nugriautos sienos ir vokiečių „gorbimaniją“, girdint nuolat kartojamą vokiečių ryžtą įveikti praeitį, matant, kaip Vokietijos sostinė iš Bonos perkeliama į Rytus, į vos už 80 kilometrų nuo Lenkijos sienos esantį Berlyną, man atrodė, kad, gręždamasi į Rytus, pasiduodama atradimų džiaugsmams, esu ne viena. Todėl vyliausi, kad Rytai ir Vakarai dabar jau iš tikrųjų, jei ir ne iškart ekonomiškai, tai bent dvasia ir širdimi netruks suaugti. Tikėjau, kad daug vokiečių jau greitai persiims mano užsidegimu ir domesiu Lietuva ir, kaip aš, pajus nuostabą ir žavėjimąsi

šiuo unikaliu, drąsiu, Europos idealus atitinkančiu (taigi tradiciškai ir aki-vaizdžiai daugiakultūrinu, daugiakalbiu, už demokratiją ir reformas kovojančiu, susijusiu su Rytais ir Vakara ir dar su Skandinavija) kraštu ir ims į jį gręžtis.

Mano viltys, kad tai įvyks per kelerius metus, neišsipildė. Dar metų metus šias viltis puoselėjau, nes toks vokiečių nesidomėjimas, toks negebėjimas ir nenoras pajusti empatiją man buvo tiesiog nesuprantami.

Kai kurios racionalios tokio abejingumo priežastys man atrodė lyg ir suprantamos, bet, laikui bėgant, pasirodė nei pakankamos, nei pagrįstos. Iš pradžių maniau, kad vokiečių dėmesį „nukreipė“ netikėtai atėjęs susivienijimas ir, kad jiems šis susivienijimas palengva daugeliu požiūrių tapo (pvz. ekonomikos, logistikos ir emociniu) pernelyg dideliu uždaviniu.

Kai kurios vokiečių laikysenos, pvz., lietuvių (ir apskritai vadinamųjų „baltų“) laikymas Gorbačiovo reformų, Vokietijos (ir Vakarų) mėginimų tiesti tiltus su SSRS ir Rusija ir kovos už Vokietijos susivienijimą trukdytojais, man atrodė neišmanėliškos ir įtartinos. Vokiečių delsimas, lūkuriamas, net pastangos stabdyti už savo šimtamete tradicija pagrįstą, įgimtą priklausymą Europai besigrumiančius lietuvius man dar ir dėl to buvo mįslė, kad retkarčiais sutikdavau savo kraštiečių, kurie, susidūrę su lietuvių literatais atrodė tiesiog nejučiomis patiriant panašų „spontanišką nušvitimą“, kokį aš pati patyriau 1989 m. ir, kad jie šią įžvalgą reiškė tais pačiais žodžiais kaip aš tada: na, jeigu Lietuva tokia, jei Lietuvos reikalai tokie, tada aš, mes visi, privalome kitaip mąstyti ir suprasti Europą.

Įspūdingiausias 2007 metų rudens nutikimas su Jürgenu Habermasu, vienu iš vadinamosios „branduolinės Europos“ (t. y. vien iš „svarbiausiųjų“ Vakarų valstybių, prie jų priskiriant ir Vokietiją, susidedančios Europos Sąjungos) idėjos pradininkų ir reikšmingiausių gynėjų, taigi ir ES plėtros į Rytus priešininkų. Tokius žodžius Habermasas pasakė man po vieno, tada Suhrkampo leidyklos išleistos, Tomo Venclovos poezijos rinktinės *Gespräch im Winter* („Pašnekesys žiemą“) pristatymo – jį nustebino Venclovos biografija, pažiūros ir eilėraščiai. Vokiečių filosofas prisipažino dar niekada negirdėjęs tokios kartu ir šiuolaikinės, ir klasikinės europietiškos, o drauge ir originalios poezijos ir jau tikrai jos nesitikėjęs iš lietuvio. Jeigu jau taip, susižavėjęs pasakė Habermasas, tada Europą reikia suprasti kitaip. Deja, nuo to laiko iš Habermaso neteko girdėti nieko, kas leistų manyti, kad jo savimonė būtų pasikeitusi, labiau atsigręžusi į Rytus ir Rytų paveikta...

Kuo gi reiškėsi šis dešimtmečius trunkąs, iki pat pastarųjų dienų užsi-
tęsęs Lietuvos ignoravimas? Ne vien beveik neslepiamu, tiesiog šiurkščiu
neišmanymu ir domėjimosi stoka. Iš leidyklų redaktorių ir renginių organi-
zatorių dažnai išgirdavau, kad Lietuva per maža, per jauna arba ir pernelyg
nacionalistiška, rašytojų biografijos neįdomios arba ir per mažai atraktyvios,
kad juos (arba jų knygas) būtų galima teikti leidyklų programoms. Jie patys
arba jų tekstai esą pernelyg senoviški arba pernelyg niūrūs, seksistiniai arba
rusofobiški, jie nemoką vokiškai... Dažnai į lietuvių knygas buvo ir inves-
tuojama aiškiai mažiau nei paprastai laiko, pinigų ir triūso – ir kalbant apie
apipavidalinimą (įrišimą, šriftą, iliustracijas, rodykles), ir apie redagavimą
(nuolatiniai, mėnesiais trunkantys atidėliojimai; aplaidūs, nesuvokiami ir
net nederami taisymai), ir apie honorarus (ir mano, kaip vertėjos, bet pir-
miausia – autorių), ir apie reklamą, viešinimą žiniasklaidoje ir pristatymus.

Pagrįsčiausią tokio menko vertinimo aiškinimą radau jau minėtoje Vėjo
Liulevičiaus knygoje *The German Myth of the East: 1800 to the Present* išleistoje
2010 m. Jis rašo, kad dėl vokiečių laikysenos Rytų atžvilgiu reikia kalbėti ne
tik apie iš savos patirties susidarytas nuostatas apie konkrečius regionus,
kraštus ir jų gyventojus, kiek apie nuo tikrovės atitrūkusio abstraktaus
fenomeno vaizdinius – taigi apie mitą ar mitus ir stereotipus, kurių šimt-
mečius trunkančią istoriją Liulevičius chronologiškai ištyrė šioje knygoje.
Tačiau šių vaizdinių tvarumas ir emocinis ir moralinis intensyvumas ne tik
kildintinas iš ilgos, akivaizdžiai giliai šaknis suleidusios, iš kartos į kartą
perduodamos tradicijos, bet ir aiškintinas tuo, kad, kalbant apie mitus,
nuolat (pirmiausia?) dera kalbėti apie savivaizdžius, apie savo padėties
įtvirtinimą įsivaizduojamose tautinėse hierarchijose.

Šia prasme Habermaso siūloma „branduolinės Europos“ vizija man
atrodo tipiška daugeliui vokiečių, kuriems reikia savosios, sakytumei,
„įgimtos“ priklausomybės Vakarams patvirtinimo ir tam tikros saugios
distancijos nuo Rytų.

Savaime suprantama, neketinu nutylėti, kad esama ir priešingo, dažnai
net pernelyg romantiško vokiečių požiūrio į Rytus tradicijos: Liulevičius
čia pirmiausia mini Johanną Gottfriedą Herderį (kurį, beje, kaip „kultūri-
nio nacionalizmo“ pradininką laiko, istorijos požiūriu, reikšmingesniu už
Karlą Maršą), lenkų kovai už nepriklausomybę po 1830–1831 m. sukilimo
simpatizuojančių vokiečių liberalų polonofiliją ir (jau vokiečių imperia-
lizmo ir kolonializmo epochoje) prie lietuvių tautinio sąjūdžio prisidėjusį

vokiečių kalbininką Georgą Sauerweiną (1831–1904, lietuviškai vadinamą
Jurgiu Zauerveinu), jo lietuvių kalba sukurtas eilėraštis „Lietuvninkai mes
esam gimę“ taip išpopuliarėjo, kad jam buvo sukurta muzika ir jis tapo lig
šiol mėgiamu ir dažnai giedamu tarsi antruoju lietuvių himnu.

Dabar, iš tiesų jau kelerius metus, galima jausti, kad įsišaknijusių vokie-
čių prietarų apie Lietuvą atsikratoma – nors ir maždaug 25 metais vėliau ir
kur kas lėčiau, nei aš tikėjausi 1990 metais. Štai aktualus pavyzdys iš 2019 m.
rugpjūčio mėnesio laikraščio „Die Welt“:

Baltai puoselėja vertybes. O mes, vokiečiai, viskuo nusivylę

*Vasaros atostogos Europos šalyje, kur vidutinis darbo užmokestis apie
700 eurų, vidutinė pensija apie 320 eurų, o kainos visai lygintinos su Vokietijos
kainomis. <...> Žmonės apsirengę padoriai (iš dalies elegantiškai), nebijo žiūrėti
vieni kitiems į akis, jaunuoliai autobuse užleidžia vietą vyresniems, beveik visi
žiovaudami prisidengia ranka burną, niekur nesimėto šiukšlės.*

*Galbūt čia irgi esama nevilties, skurdo – privačioje sferoje. Gatvėse to nema-
tyti. Kyla klausimas, kodėl turtingoje Vokietijoje viskas taip labai kitaip: kodėl
tokia daugybė neįtikimai nusivylusių ir kodėl Vokietijos sostinė vis labiau pana-
šėja į purviną šiukšlių konteinerio dugną.*

*2018 m. Vokietija socialinėms paslaugoms išleido beveik trilijoną eurų, be-
veik trečdalį bendrojo vidaus produkto. Šiuo gigantišku rezultatu niekas nesidi-
džiuoja, laimingas dėl to, kaip regis, irgi nėra beveik niekas. <...> O gal čia viską
(pirmiausia) lemia ne materialūs dalykai? Gal formaliai neturtingiems baltams
būdingos vidinės vertybės, kiti masteliai ir gebėjimas negailėti pastangų, ku-
riuos mes ir kaip individai, ir kaip kolektyvas baigiame prarasti?*

*Gal rastųsi kelias iš vokiečių depresijos, jeigu kiekvienas pilietis daugiau
pastangų skirtų meilei, ugdymui ir bendruomenės jausmui, o ne paveldėjimo
vaidams ir vartojimui? Ir jeigu vyriausybė <...> investuotų į tai, ko nė vienas
negalime patys vieni apmokėti: į padoriais mokyklas, visuomeninį transportą,
saugumą sutemus, švarius miestus, įperkamus butus, baseinus, parkus, inter-
netą? Vilniuje (ir Rygoje, ir Taline) tai, atrodo, mįslingu būdu įmanoma.¹*

¹ GASCHKE, S: *Die Balten haben Werte. Und wir Deutschen sind verdrossen* [interaktyvus].
Prieiga per internetą: <<https://www.welt.de/debatte/kommentare/article198313683/Reise-ins-Baltikum-Die-Balten-haben-Werte-Und-wir-Deutschen-sind-verdrossen.html?wtrid=onsite.onsitesearch>>.

Tiesą sakant, nenorėčiau iškart vėl kabinėtis prie tokio džiuginančio straipsnio, kuriame bent keli vokiečių stereotipai apie Rytus (ir Vokietiją) apverčiami aukštyrų kojoms: nešvara ir chaosas čia priskiriami vokiečiams, o kultūringa elgsena ir išvaizda, šiuolaikinė infrastruktūra ir funkcionuojanti valstybė, net tokios „vidinės vertybės“ kaip taikingumas, darbštumas ir disciplina – lietuviams (taip pat kartu ir „baltams“), vokiečiams jų nepripažįstant. Nė užuominos apie neišvaizdų skurdą, grėsmingą (juolab nacionalistinį) smurtą ir atsilikimą.

Nesupraskit manęs klaidingai: ir man pirmiausia labai patinka šis stambaus vokiečių laikraščio komentaras (džiaugsmą man dar padidina tai, kad jam pritarė 303, o nepritarė tik 25 skaitytojai). Tačiau: „baltams“, ar juolab atskirai lietuviams, žodis čia apskritai nesuteikiamas. Visai nesvarbu, ar tiesiog pasakiško lietuvių („baltų“) pasaulio „mįslingumas“ čia gal tėra vien retorinė gudrybė, poniai Gaschke’i pirmiausia akivaizdžiai rūpi apgailestauti dėl nelinksmos vokiečių būklės (ir jos spėjamų priežasčių) ir pasakyti skaitytojams, kad jų vokiškasis pasaulis išsidėrinęs, apvirstęs aukštyrų kojomis. Skurdieji Rytai pasidarę labiau civilizuoti nei turtingoji Vokietija.

Džiugina štai kas: ponias Gaschke, kaip ir vis daugiau vokiečių dabar, keliauja į Rytų Europą, Baltijos kraštus – ir keliauja ne iš pareigos, pvz., profesijos reikalais ar ieškodama vokiškų šeimos šaknų, bet pramogaudama. (Žurnalistė tikrai yra viena iš daugiau uždirbančių žmonių ir atostogas Lietuvoje veikiausiai susiplanavo, pirmiausiai galvodama ne apie išlaidas.)

Beje, ji, regis, nėra pasiryžusi pirmiausia pamatyti ar atskleisti tuos Rytų Europos trūkumus, kurių gausu vokiečių stereotipų arsenale. Jos giriamieji žodžiai apie „baltus“ nėra savaime suprantami dar ir todėl, kad, kaip rašo Liulevičius, net ir tam tikra, galbūt kritiška, distancija su savuoju kraštu nebūtinai žadina prielankų ar pozityvų požiūrį į kitą, į svetimą – taigi į Rytus, kaip, pvz., per I Pasaulinį karą pasirodė, žydų kilmės Vokietijos kariams susidūrus su „Rytų žydais“ vokiečių užimtoje Lietuvoje: „Rašytojas Arnoldas Zweigas žavėjosi Rytų žydų autentiškumu, o dienoraščio autorius Victoras Klempereris atmetė giminytės su jais idėją, prisipažindamas niekada nesijautęs labiau vokiečių: dėkoju Kūrėjui, kad esu vokiečių“.²

² LIULEVIČIUS, G. *The German Myth of the East: 1800 to the Present*. Oxford, 2009, p. 139;

KLEMPERER, V. *Curriculum vitae. Erinnerungen 1881–1918*. Bd II, Berlin, 1996, p. 687.

Na, gerai. Taigi šiandien be abejotinų ar juolab piktybų ketinimų ir laisva valia keliaujama į Lietuvą ir be išankstinių nuostatų pastebimai labiau gebama ją tyrinėti ar net ja tiesiog gėrėtis. Beje, vokiečių turistai dabar visur reiskia nuostatą ir pripažinimą ne vien nukeliavę į Baltijos kraštus, bet ir, pvz., į Čekiją ir Lenkiją, Kroatiją ir Slovėniją. Mano kraštiečiai Rytų Vokietijoje ten dar pastebi ne vien jau minėtą didesnę pasitenkinimą, bet, truputį pavydėdami, sakosi matą ten ir didžiavimąsi tuo, ką šie kraštai pasiekė savomis jėgomis, savais sprendimais ir be vadovavimo iš šalies (t. y., be Vakarų Vokietijos finansinių injekcijų, vadovavimo ir priežiūros).

Beje, dėl Rytų Vokietijos. Daugelis Vakarų vokiečių, ypač devintajame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje, į VDR žvelgė kaip į maloniai kitonišką, tiesiog net nostalgijos vertą kraštą – nepaisant to ar kaip tik dėl to – kad ji atsilikusi ir skurdi, nes tokia teikė jiems galimybę prisiliesti prie Vakaruose seniai prarasta laikytos praeities, o kartu siūlė jiems pajusti seniai pasiilgto autentiškumo, prasmingumo dvelksmą ir, sakytumei, savo pačių atskirtąją antrąją puselę – taip neseniai įsidėmėtinau esė rašė Tilmanas Krausė:

Dabar Rytų ilgesys iš tikrųjų prasiveržė. <...> Buvo leidžiamasi „Liuterio maršrutu“ į Eislebeną, Erfurtą, Vitenbergą <...>, lankyti Bauhauzo vietų <...>, į Veimarą... Ir ji mums dabar atsivėrė – toji „gili vokiečių svaja“, kur nugrimzdusią, tada VDR, regėjo Horstas Krügeris viename savo nepamirštamų kelionės vadovų. <...> Juk tikra tiesa: tada vakarietis, įvažiuodamas į Saksoniją, Tiuringiją ar Brandenburgą, dažnai atsidurdavo griuvusių kraštovaizdyje. Apimtas susižavėjimo jis dažnai nekreipė dėmesio į sunkias gyvenimo sąlygas, kuriomis gyveno žmonės, <...> į stygiaus ekonomiką, į visuomenės, kurioje viešpatavo šnipų ir skundikų sistema, baimės. Ir kaip čia nutiko, kad ten žmonės mums vis tiek atrodė kur kas labiau susitelkę, autentiškesni, esmingesni? Taip jau yra: savosiose sentimental journey mes pernelyg buvome linkę nematyti neigiamų dalykų, gal jų net ir nepastebėjome. Šia prasme mūsų nostalgikasis turizmas tikrai buvo ir kažkoks nešvankus, bent jau iškrypėliškas. <...>

Tačiau mes, pokario vokiečiai, mes, twentysomethings, augę tokiuose bedvasiuose, istoriją pamiršusiuose didmiesčiuose, kaip Kyllis ar Štutgartas, supami neįtikėtino bjaurumo septintojo ir aštuntojo dešimtmečių architektūros – taigi mes jautėmės, lyg dabar būtume atradę savo prarastąją antrąją puselę. <...>

Lyg staiga būtume atgavę savo pilnatvę. Tarytum tik dabar regėtume kraštą, iš kurio esame kilę, tokį, koks jis (kažkada) iš tiesų buvo. Mat mūsų tėvai ir seneliai savo nesugriautų gyvenamųjų pasaulių paveikslus turėjo galvose ir galėjo juos iš ten parsišaukti, o mes užaugome lyg ir amputuoti.

Taigi tada tarp vakariečių išvešėjusi Rytų nostalgija buvo labai susijusi ir su projekcija. Bet kokia gi svetimo pasaulio meilė galėtų būti nesusijusi su projekcijomis? Galbūt Vakarų ir Rytų santykį, kuriam lyg palaužti sparnai ir dėl kurio mes dejuojame šiandien, praėjus 30 metų nuo sienos griūties, galima aiškinti tuo, kad dabar mes vieni kitus tiesiog pernelyg gerai pažįstame ar esame pernelyg supanašę? Bet ar tai tikrai tiesa? Ar šiandien, gyvendami tokiuose dirbtinai išgarbstytuose Berlyno rajonuose, kaip Centrinis, Frydrihsainas ir Prenclauer Bergas, mes tikrai pažįstame Rytus? Drįsčiau suabejoti, kad ten plaka Rytų širdis <...>³

Tilmanas Krausė čia daug ką gerai parodo. Pavyzdžiui, savojo pasaulio projekcijas, kurios aptinkamos ir bjauriuose stereotipuose, ir gražiose, tikruosius gyventojus ignoruojančiose svajose. (Todėl manęs, „rytietės“, nežeidžia toks idealizuotas anaipol neidealus mano gimtojo krašto aprašymas). Esu Tilmanui Krausei dėkinga už šį įtikinamą, net priimtina, šiaip jau dažniausiai trikdančios Vakarų vokiečių „Rytų nostalgijos“ aiškinimą.

Ir Lenkijoje yra sena tradicija: polinkis „amputuotosios“ įsivaizduojamo, buvusio, prarasto arba žlungančio savojo pasaulio dalies ieškoti rytuose ir tą dalį, ypač sunkiais laikais, nostalgiskai skelbti išsiilgtąjį pirmapradžio autentiškumo ir pamiršto taurumo vieta – ten jis žinomas Kresų, kuriems, kaip žinome, priklauso ir Lietuva, vaizdiniu. (Ar šiandien, gresiant nepaprastai dideliems globalizacijos ir modernizacijos iššūkiams, tai negalėtų būti viena iš priežasčių, kodėl daug vokiečių žavisi Rytų Europoje vis dar puoselėjamomis „vertybėmis“?)

Geriausią lenkų „Rytų nostalgijos“ aiškinimą man pateikė Tomas Venclova savajame esė „Native Realm Revisited: Mickiewicz’s Lithuania and Mickiewicz in Lithuania“:

3 KRAUSE, T. *Als Wessis in der DDR den „tiefen deutschen Traum“ suchten*, in: *Die Welt*, [interaktyvus, žiūrėta 5.3.2019] Prieiga per internetą: <<https://www.welt.de/kultur/plus189793245/Ostsucht-Als-Wessis-in-der-DDR-den-tiefen-deutschen-Traum-suchten.html?wtrid=onsite.onsitesearch>>.

Mickiewiczui pasisekė, nes jis gimė pasienio teritorijoje, kuri lengvai galėjo būti laikoma Rytų Europos Škotija arba Bretane. Baladžių ir romansų prartarmėje jis gyrė škotų poetų (rašančių anglų kalba) kūrybą, prisistatydamas kaip jų bendraamžis lietuvių poetas, rašantis lenkiškai. <...> Pagal seną tradiciją „miškų“ Lietuva buvo priešinama „žemdirbių“ Lenkijai, o Lietuvos atsilikimas priešinas Lenkijos civilizacijai; Lietuvos bajorai paprastai aiškino savo rafinuotumo stoką kaip senumo ir kilmingumo požymį, žvelgdami į „Karūnos žmones“ (koroniažus) su neslepiama panieka. Lietuva buvo apibrėžta kaip civilizuotos šalies „antroji pusė“, vienas iš žavingai skirtingų kraštų, teikusių vilčių pervertinti visą Europos kultūrą. Mickiewiczui <...> jo gimtoji provincija virto pasauliu, lygiaverčiu ir net aukštesniu už tikrosios Lenkijos, t. y. Vakarų pasaulį. <...> Lietuvos, kaip pirmykštės darnos krašto, įvaizdį papildė jos praeitis. <...> Lietuva turėjo viduramžišką šekspyrinio masto praeitį, kurioje kuo puikiau susipynė Šiaurės ir Rytų romantizmo bruožai. Pirmiausia tai buvo pusiau mitinis barbarų kraštas, apdovanotas paslaptinomis kūrybinėmis galiomis, visai kaip germanų ir keltų Europa, kurią romantizmo poetai priešino Viduržemio pasauliui. <...>

Romantinį atspalvį teikė ir suvokimas, kad lietuvių kalba ir tapatybė tikriausiai išnyks – ir tas suvokimas turėjo pagrindo, nes lietuvių literatūra, kaip minėjome, nebuvo peržengusi embrioninės fazės. Praeitis akivaizdžiai buvo išsaugota tik tautosakoje, tarp neišprususių žmonių, kurių neraštingumas romantikų akyse prilygo istorinei atminčiai. Praeitis tvyrojo ten, cituojant Mickiewicziaus baladę, kaip „hieroglifas, puošiantis apsamanojusias uolas, užrašas, apipintas snaudžiančia prasme“.

Šis Lietuvos mitas – Lietuva kaip Lenkijos „šešėlis“, kontrakultūra, priešiška Vakarams, žodžiu, archetipinis „kitas“ Lenkijos Karūnai – leido Mickiewiczui sukurti netradicinę paradigmą, išstūmusią kultūrinį lenkų švietimo amžiaus monologą. <...> „Tamsioji Lenkijos pusė“ Mickiewiczui ir daugumai jo amžininkų vis tiek buvo Lenkija, kaip nematomoji Mėnulio pusė niekada nesiliauna buvusi Mėnulio dalimi.⁴

4 VENCLOVA, T. *Native Realm Revisited: Mickiewicz’s Lithuania and Mickiewicz in Lithuania* [Wiktoria Weintraub Memorial Lecture, Harvard University, April 2, 1998]; vokiečių kalba in: Sinnig, C. *Litauen. Ein literarischer Reisebegleiter*. Frankfurt am Main, Leipzig, 2002, S. 62-65; lietuvių kalba in: Venclova, T. *Pertrūkis tikrovėje. Straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*. Vilnius, 2013, p. 322-325.

Venclova čia, pasitelkdamas lenkų-lietuvių poetą Adamą Mickiewiczų, Kresus, kartu ir Rytai, ir Šiaure dvelkiančios Lietuvos vaizdinį, kaip ypatingo gaivališkumo, ekscentrikos, kultūrinės įvairovės ir daugiaprasmybės regioną, parodė kaip vakarietiško Lenkijos karūnos pasaulio priešingybę, o austrų rašytojas Peteris Handkė lygiai taip pat sorbų poeto Kito Lorencio, kuriančio sorbų pasaulį pačiame pietrytiniame Vokietijos Federacinės Respublikos pakraštyje, poezijoje iškelia kaip vokiečių pasaulio priešingybę:

Sorbų tauta, sorbų kraštas – ilga čia istorija. Nedaug kas Vokietijoje apie ją girdėjęs. <...> Šiaip ar taip, žinia apie sorbų istoriją plačiau ir, pirmiausia, giliau pasklidusi tarp kaimynų lenkų ir – galbūt dar keliais išmanymo laipsniais gyviau – tarp čekų. Praha sorbiškai kalbantiems <...> devynioliktajame šimtmečiuje ir dar geroką dalį dvidešimtojo buvo lyg ir kokio sostinė <...>.

Kitas Lorencas sorbų istoriją <...> pasakoja savo eilėraščiuose, kuriuose specialios istorinės žinios pavirtusios universalumu, nuojauta. O ši nuojauta iš eilėraščio pereina į vaizdą, į vaizdus, į garsą, į garsus, taip virsdama dabartimi – visai kitaip, nei gyvai istorinius tekstus rašančių rašytojų mėginimuose sudabartinti praeitį...⁵

Vokiškas žodis *Ahne* (senolis, protėvis) Peteriui Handkei siejasi su žodžiais *Ahnen* (nujautimas) ir *Ahnung* (nuojauta), o šie dalykai, savo ruožtu – su ypatingu, poetiniu atminties būdu – taigi su istorija, tačiau praturtinta subjektyvumu (sapnais, troškimais, jausmais ir – taip, ir nuojautomis), kaip tabu saugomais slapčiausiais dalykais ir jau pradėjusia nykti, su vokiečių kalba besiniveliuojančia mieląja sorbų kalba.

Handkė, kaip Korintijos slovenės Marijos Handke sūnus pats augęs dvikalbėje aplinkoje, slovėniškai ir vokiškai kalbančiame Austrijos mieste Altenmarkte / Stara Vase, čia (panašiai kaip Venclova) pasitelkdamas „nuojautos“, kurioje slypi tai, kas būta, kas nutylėta, bet ir kas abejotina, daugiaprasmybę atskleidžia vokiečiams lig šiol beveik nepažįstamą „rytinio Vokietijos pasienio, Lužicos, kraštovaizdį, kur įvairiopa prasme susiduria trys kraštai – vokiečių, lenkų ir čekų“.⁶

⁵ HANDKE, P. *Vom Ahnen und vom Unterlassen*, in: *Die Welt*, 9.3.2013. [interaktyvus].

⁶ Ten pat.

Tačiau VDR ir susivienijusioje Vokietijoje tautine mažuma pripažintų sorbų kultūra net šiandien, multikultūralizmo klestėjimo laikais (kai daugelis vokiečių su pasigardžiuoimu skeptiškai vertina ir ragina atkreipti dėmesį į tautinių mažumų padėtį kitose, ypač Rytų, Vidurio ir Pietryčių Europos kraštuose) menkai tesidomima. Neseniai sorbų rašytojas Benediktas Dyrlichas skundėsi: „Kodėl kultūros laidose per televiziją neatsiranda vieno kito siužeto apie sorbų literatūrą? <...> Tiesiog gėda Miunchene aiškinti, kad Biblija išversta į sorbų kalbą. Ir atgrasu nuolat tikinti, kad yra sorbų literatūrinė kalba, o ne dialektas. Kad į tą kalbą išversti ir Shakespeare'o sonetai, ir <...> Douglaso Adamso knygos. Neišmanymas siekia net kultūros ministrus. <...> Michaelis Naumannas pasirodė nieko nenutuokias, Julianas Nida-Rümelinas bent išreiškė susidomėjimą“.⁷

Negana to, sorbų gimtinę ir jų kultūrinį kraštovaizdį nuosekliai ir nebeįžytamai dešimtmečiais griaua karjerai, kuriuose kasama rudoji anglis. Tačiau ir dabartiniuose debatuose, svarstant atsakyti rudosios anglies gavybos (planuojama 2038 m.), daugybės sorbų kaimų⁸, paskutinių mažų, bet gyvų slaviškojo kultūros kraštovaizdžio likučių vokiečių žemėse, naikinimas vertinamas kaip nesvarbus, palyginti su kalbomis apie klimato kaitą, apsirūpinimą energija ir darbo vietų užtikrinimą.

Tilmanas Krausė, Tomas Venclova ir Peteris Handkė skatina mus pačius tyrinėti „mūsų“ Rytus, atsigręžti į neva kitonišką, tik tariamai svetimą pasaulį, įsiklausyti į jį ir taip pasižvalgyti ir po savo pačių pamirštą, nuslėptąją, šešėlinę pusę. Toks atsigręžimas ir prisiartinimas leidžia pamatyti, kad mums šis užmarštin nugrimzdęs, atskirtasis Rytų pasaulis ir jo dviprasmybė reikalingi, kad mums jo stigo – perėjimų, susipynimo ir susilieimo. Dėl šios nuojautos, kaip rašo Handkė, „vokiški Lorencio eilėraščiai perkelia į vokiečių kalbą specifiškai slaviską daiktų pasaulį – daiktų, bet ir kalbos pasaulį <...>“. Taigi sorbų pasaulį galima užčiuopti ir vokiečių kalboje.

Taip įsiklausant ir bendraujant Rytai vokiečiams iš čia romantizuojamo, čia niekinamo, netikroviško mito pamažu virs praturtinančia tikrove. Man pačiai tai reiškia du dalykus.

⁷ GERLACH, T. *Der Dichter im Pfützenland*, in: *taz*, 24.7.2016, [interaktyvus].

Prieiga per internetą: <<https://taz.de/Sorbische-Kultur/!5319838/>>.

⁸ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_abgebrochenen_Orte_im_Lausitzer_Kohlerevier

Pirmasis jų yra kasdienė gyvenimo tikrovė: prieš kelerius metus iš Berlyno persikėliau prie Vokietijos rytinės sienos ir dabar gyvenu, regėdama ir girdėdama Lenkiją. Nuo to laiko, kai Vokietijos ir Lenkijos siena yra atvira, bendravimas čia tapo kasdienybe: dauguma pasienyje gyvenančių lenkų seniai moka vokiškai, bet ir mano kaimynai vis geriau kalba lenkiškai: ne tik jaunimas, lenkiškai mokomas mokykloje, bet ir vyresni žmonės – dėl darbo (pvz., vokiečių parduotuvėse), todėl, kad važiuoja į Lenkiją apsipirkti arba palaiko ryšius su (beje, dažniausiai kur kas geriau aprūpintu) lenkų futbolo klubu. Vokiečiai vertina ir dabar jau modernesnes, greitesnes lenkų odontologų paslaugas. Vakaraus taurelės mano kaimynai (kurių apie „Berlyno politikus“ verčiau né nešnekinti) apie „anapus“ jų kitados turėtus namus ir ūkius retsykiais pasakoja, kad jų nesiilgi, nes, kaip dauguma sako, dabar gerai taip, kaip yra – kažkaip ir teisinga. O lenkas mūrininkas, tinkavęs mano verandą, gerokai stebėjosi, kad taip gerai nusimanau apie Vilnių ir jo apylinkes, iš kur kilusi jo šeima, net visas jo kaimas anapus Oderio.

Antrasis dalykas yra toks: pastaraisiais metais matau, kad mano verčiamos lietuvių literatūros recepcija Vokietijoje vis mažiau kalba apie kito-niškumą (egzotiką) arba ir apie Rytams ypač mėgstamą priskirti „liguistą nykimo žavesį“, užtat patiriama daugiau įžvalgų apie savą, taigi vokiečių ar Europos kultūrą.

Tomas Venclova, pavyzdžiui, dabar Vokietijoje laikomas patikimu ir vis labiau tradiciškai suprantamas ir priimtinas lietuvių, lenkų ir rusų kultūrinės bendrystės puoselėtoju – taip pat ir poezijoje, kur jo pėdomis žengia tokie reikšmingi vokiečių poetai, kaip Dursas Grünbeinas ar Michaelis Krügeris. O Eugenijaus Ališankos švelniai anarchistinę, nenuneigiamai lietuvišką ambivalenciją gausūs jo skaitytojai vokiečiai priima kaip jiems patiems sektiną, malonią, išsiilgtą europietišką savimonę.

Iš Czesławo Miłoszo pratarmės vokiškajame iki tol tik kaip Niujorke gyvenančio legendinio avangardistinių filmų kūrėjo Jono Meko poezijos leidime laikraščio „Berliner Tagesspiegel“ recenzentas perima mintį, kad Meko poezija „šliejasi prie reikšmingiausio lietuvių XVIII šimtmečio eiliuoto epo, prie buvusios Rytų Prūsijos vokiečių ir lietuvių pastoriaus Kristijono Donelaičio „Metų“, ir dar priduria: „Tai veikalas, apie kurį dar Johannesas Bobrowskis rašė „Lietuviškuose fortepijonuose“. <...> Eilėraščiai, sudėti į (Meko poezijos knygą) *Alt ist dieses, unser Sprechen* <...> yra jaudinama lektūra – dar ir todėl, kad joje tiek daug sąlyčio taškų su Vokietijos

istorija“.⁹ Taigi šio lietuvių egzilio autoriaus eilės veda vokiečių skaitytoją iš Niujorko undergraundo prie lenko Nobelio premijos laureato, kuris jam parodo kelią į lietuviškąją buvusios Rytų Prūsijos kultūrą (taip primindamas iš ten, nuo Nemuno, kilusį Vokietijos ir Lietuvos paribio rašytoją Johannesą Bobrowskį). Mekas perteikė vokiečiams dar ir beveik nežinomą pokario Vokietijos vaizdą, Rytų europiečių matytą iš *Displaced Persons' Camps* perspektyvos. Beje, kaip dažnokai girdėjau, Jonas Mekas nustebino ir pradžiugino vokiečius, savo *Semeliškių idilėse* parodydamas, kad įmanoma rašyti nostalgiskas, ilgesingas eiles apie senovinį kaimo gyvenimą, nepuolant į saldžiabalįsį gimtines apdainavimą. (Galimas daiktas – tai irgi įsiklausant į lietuvių kultūrą gimusi įžvalga – iš esmės nerūpestingas mėgavimasis Meko idilėmis įmanomas dėl to, kad atsirado vokiečių skaitymo įpročių distancija su nacizmo laikais. Vienas buvęs kultūros ministras, perskaitęs idiles ir jomis susižavėjęs, man rašė: „Gal ir gerai, kad vertimo teko laukti penkias dešimtis metų. 1948 m. pas mus, Vokietijoje, daugelis žodžių, ko gera, būtų buvę suplakami su ką tik praėjusių laikų *Blut und Boden* („Kraujo ir žemės“) šlamštu“

O Antano Škėmos romanas *Balta drobulė*, be abejo, yra didis lietuvių literatūros veikalas, tačiau to nepakanka paaiškinti, kodėl vokiečiakalbė literatūros kritika jį taip neprilygstamai ir sutartinai gyrė, kodėl radosi, kaip rašė viena recenzentė, „susižavėjimo kupini, o kartais tiesiog himniški aptarimai visuose didžiųjų laikraščių feljetonų skyriuose ir literatūrinuose prieduose“.¹⁰

Mano galva, joks literatūros kūrinys pats vienas negali sukelti tokios sutartinos, net perdėtos euforijos, kuri reiškiasi tokiais epitetais, kaip „grandiozinis“, „kerinčio poetinio grožio“, „meisteriškas ir jaudinantis“, „kiekvienas puslapis sukrečia“, „vienas įstabiausių man žinomų tekstų apie laimę nelaimėje“, „kaip narkotikai įtraukiantis romanas“.

9 DOTZAUER, G. *Felder, Flüsse, Mulden. Der Filmemacher und Dichter Jonas Mekas präsentiert in Berlin ein Erinnerungsbuch*. In: *Tagesspiegel*, [interaktyvus] 28.10.2013.

Prieiga per internetą: <<https://www.tagesspiegel.de/kultur/felder-fluesse-mulden/8991560.html>>.

10 WAGNER, S. *Die ganze Welt in einem Aufzug*, literaturkritik.de, [interaktyvus] 15.8.2017. Prieiga per internetą: <<https://literaturkritik.de/skema-das-weise-leintuch-die-ganze-welt-in-einem-aufzug,23615.html>>.

Man regis, kad Škėmos romanas dėl reto laimingo sutapimo užgavo tam tikrą nervą – vokiečių epochos dvasią, ilgai, net pernelyg ilgai nepasirengusią gauti tokį veikalą iš vadinamosios „mažosios“, beveik nežinomos Rytų Europos literatūros, ir tokio veikalo laukė. Todėl įvairiausių lūkesčius kuo tiksliausiai atitinkančiu romanu galėjo išsilieti ne tik karšta meilė šiam tekstui, bet ir atjauta Škėmos ir jo tėvynainių likimui ir vidinei būsenai – atjauta akivaizdžiai turi ir asmeninių, ir kolektyvinių, ir vokiškų, ir europietišku (Vidurio Europos) bruožų.

Vis labiau plintančiai ir intensyvėjančiai, šiuo požiūriu naujai vokiečių empatijai, susijusiai su Lietuva, Baltijos kraštais ir „Tarpeuropiu“, be abejo, esama ir politinių priežasčių, ji turi ir politinių bruožų, kurie Vokietijoje net pernelyg dažnai randasi iš baimių, bet ir dėl pragmatinių, *Realpolitik* grindžiamų sumetimų: dėl Trumpo ir Putino, dėl jau ne vien užsienyje, bet ir savame krašte įžvelgiamų ūkinių ir socialinių ydų, dėl Rytų europiečių balsų, kurių Vokietijai pradeda reikėti Europos parlamente ir t. t.

Visa tai gimdo „politinę valią“, kuri ir per žiniasklaidą (o ši mūsų krašte linkusi į ypatingą, daugiau ar mažiau subtilų konformizmą) dar geba padaryti tikrų stebuklų. Vienas tokių stebuklų šiame visur regimas ir išsamus Molotovo-Ribbentropo pakto ir jo padarinių minėjimas, aiškiai pranokstantis tai, kas ligi šiol buvo įprasta net ir minint jubiliejinės sukaktis.

Kai atsisakoma prietarų, kai pažadinamas smalsumas ir atjauta, kai patiriamas tikras bendravimas ir atrandami bendri interesai, tada, regis, iš tiesų vyksta „normalizacija“ (kaip mito priešingybė).

Ne normalizacija, bet „normalybė“ Vokietijos užsienio reikalų ministras Heikas Maasas 2018 m. pavadino „laimingą būklę, kurioje Vokietijos ir Lenkijos santykiai gali klestėti“. Jis citavo „ir Vokietijoje, ir Lenkijoje vienodai vertinamą filosofą Paulį Ricœurą“ kurio formulė „normalybė kaip susitaikymo inkognito“ čia „labai tinkanti“.

Dėl to, turiu prisipažinti, man darosi neįtikėtina, pirmiausia, todėl, kad, kaip savo kalboje pasakė ir pats Maasas: „Tiesa yra ir tai: iki šiol Vokietijoje per mažai dėmesio buvo skiriama nusikaltimams prieš Lenkijos moteris ir vyrus. Pernelyg menkai prisimenamas 1944 m. Varšuvos sukilimas, baigęsis beveik visišku miesto sugriovimu. Per mažai žinome apie niekšiškus mėginimus grobti lenkų vaikus ir integruoti juos į vokiečių šeimas. Per menkai kalbama apie lenkų kaimų visišką sunaikinimą, siekiant sukurti vadinamąją „gyvybinę erdvę“ persikėlėliams vokiečiams.“

Man regis, kad apie normalybę ir tikrą susitaikymą bus galima kalbėti tik tada, kai Maaso nubrėžtas tikslas bus pasiektas.

Vėjas Liulevičius ir istorikas Timothy'is Snyderis mus, vokiečius, ragina pagaliau blaiviai ir išsamiai imtis tamsiosios – deja, paprastus prietarus, abejingumą ir nesidomėjimą toli pranokstančios – šešėlinės Vokietijos Rytų politikos nuo XIX šimtmečio vidurio pusės. Ši politika savo ideologija, savo tikslu, o pagaliau savo užkariavimų ir okupacijų politika ir per Pirmąjį, ir per Antrąjį pasaulinius karus pavertė Rytų Europos tautų ir valstybių kolonizaciją, pavergimą, o pagaliau – ir sunaikinimą.

Nuo 2018 m. ir vokiškai prieinama Vėjo Liulevičiaus knyga *Kriegsland im Osten* (Karo žemė Rytuose) išsamiai vaizduoja nacionalistinę, net rasistinę, tiesioginę prasmę kolonijinės politikos ir vergovės pavyzdžiu organizuotą, ilgai ir negailestingai kraštą ir žmones išnaudoti sumanytą vokiečių okupacinę politiką Lietuvoje per Pirmąjį pasaulinį karą. Čia raudu ir nusikaltamas, gėdingas gausių, deja, dar ir šiandien daugeliui vokiečių kasdienių, įprastų, tariamai nekaltų prietarų apie lietuvius, lenkus, visus Baltijos kraštus, Ukrainą ir t. t. šaknis ir ištakas. Ne vien legendą apie – iš tikrųjų dėl karo ir vokiečių okupacijos – murzinus nuskurdėlius, dirbti negebančius Rytų europiečius (lietuvius), kuriems kaip „menkavertei žmonių medžiagai“ vėliau dar buvo suversta kaltė dėl to, kad nepavyko įgyvendinti pamišėlišku Oberosto planų. Taip pat ir mintį, kad Rytų europiečiai negebą patys savęs valdyti, kurti savas valstybes ir „įsivesti tvarką“. (Liulevičius rašo: „Vienas vokiečių kariuomenės vadų šaipėsi, kad lietuvis lygiai tiek pat teįstengias pats save valdyti, kaip, pvz., mano duktė Ilzė įstengtų pati save ugdyti.“)

Matydama šviečiamąjį poveikį, kurį dabar teikia dar ir Liulevičiaus plačias erdves ir didelį laiko tarpą aprėpianti knyga *The German Myth of the East. 1800 to the Present*, pirmoji išsami studija šia tema, galiu tik viltis, kad jos vertimo į vokiečių kalbą neteks vėl laukti visus 18 metų, kaip nutiko su jo studija apie Oberostą.

Kalbant apie ir šios praeities įveikimą, man ne tiek rūpi papildyti vokiškąją *political correctness* atmainą dar keliomis klasifikacijomis ir kategorijomis, nors, prisipažįstu, tam tikras spontaniškų vertinimų, veiklų ir – taip, ir formuluočių – santūrumas man būtų prie širdies. Kur kas labiau man rūpi demokratijos išsaugojimas Vokietijoje, kuriai, kaip man regis, nuo 1989 m. rudens, be suvokimo apie specifinę Vokietijos atsakomybę už Lietuvą kyla grėsmė, kuri, tiesą sakant, be šio suvokimo yra neišvairduojama.

Ši atsakomybė kyla iš vokiečių okupacijos sąlygomis, vokiečiams kursant, organizuojant ir vadovaujant įvykdytų masinių Lietuvos piliečių, ypač Lietuvos žydų, žudynių, taip pat ir iš nusikalstamų Vokietijos kolonizacinių pavergimo projektų, kurių Lietuvoje Oberostas ėmėsi per Pirmąjį pasaulinį karą, ir prie kurių per Antrąjį buvo grįžta, sukūrus *Generalplan Ost* („Rytų generalinį planą“), iš dešimtmečius trukusių kraupių Molotovo- Ribbentropo pakto padarinių ir iš Vokietijos viešojoje erdvėje lig šiol beveik nenauginėtų ideologinių šios pragaištingos ir nusikalstamos Vokietijos politikos Lietuvos atžvilgiu šaknų ir tradicijų.

Taigi aš, prisimindama Timothy'į Snyderį, 2017 m. kalbėjusį Vokietijos Bundestage, raginusį pagaliau prisiminti istorinę atsakomybę už Ukrainą, linkiu pati sau, kad mano šalies žmonės kuo greičiau suprastų, jog tokios atsakomybės prasmė nėra padėti Lietuvai. Mat lietuviai apie tuos nusikaltimus žino, jų vaikai, anūikai ir proanūikai jau gyvena su šių nusikaltimų paveldu. Prasmė, kaip teigia Snyderis, yra padėti Vokietijai. „Vokietija kaip demokratija dabar negali sau leisti – ypač šiuo istoriniu laikotarpiu, kai susiduriame su Brexitu, su virtinėmis į rinkimus traukiančių populistų, su nuosmukį išgyvenančiomis Jungtinėmis Valstijomis – būtent dabar Vokietija negali sau leisti prabangos gerai nesuprasti svarbių savo istorijos aspektų. Kaip tik dabar vokiečių atsakomybės jausmas turėtų užsipildyti savo spragas. Gal iki šiol klausimas, ar Vokietija dorojasi su savo praeitimi, buvo vien vokiečių reikalas. Tai padaryti privalu dėl vokiečių, bet padariniai bus tarptautiniai.“

Vokiečių pėdsakai lietuvių literatūroje aptinkami visur, jie gausesni, nei gal dažnai manoma Vokietijoje, tereikia tik į juos įsigilinti, gerai įsiklausyti, suklusti, jiems atsiduoti, galbūt šiek tiek nuolankiai.

Europos saulėlydis ir intelekto nuovargis: kur nukris naujoji geležinė uždanga?

PAULIUS GRITĖNAS

Pustuštis greitkelis dar labiau rėžė akį, prisiminus Vakarų Vokietiją, kur tenka brautis pro naujausių modelių amerikietiškus automobilius. Už kelių kilometrų nuo Heidelbergo prie amerikiečių generalinio štabo abipus greitkelio driekiasi daugiau nei trijų kilometrų automobilių kapinės. Rytų Vokietijoje, priešingai, atrodo, kad pasiklydai ir važiuoji į niekur vedančiu greitkeliu. Tik sienos abipus greitkelio primena, kad aplink esama žmonių. Vietoj reklaminių skydų, įprastų Vakarų Europos keliuose – milžiniškos karikatūros: Adenaueris aštuonkojo kūnu savo čiuptuvais smaugia proletariatą. Visos komunizmo kovingosios literatūros metaforos išreikštos ryškiomis spalvomis ir stipriais potėpiais, tačiau visų kapitalistinio pasaulio baisybių atstovas ir vykdytojas – vien kancleris Adenaueris.

Tai trumpa ištrauka iš genialiojo kolumbiečio Gabrielio Garcios Marquezo „Kelionės po Rytų Europą“. Prie Marquezo mes dar sugrįšime, pasitelkdami jo nuoširdžias ir naivokas įžvalgas dabarties aktualijų kontekste. Mums rūpi grėsmingai, bet realistiškai skambantis klausimas: ar galima naujoji geležinė uždanga? Kur ji nukris? O galbūt ji jau nukrito ir tik mes, informacijos sraute nespėjantys abstrakčiai pažvelgti į tikrovę ir įvertinti jos keblumo, nesupratome, kad mūsų kasdienybę jau sužymėjo nauji didieji riboženkliai?

Ką skyrė geležinė uždanga?

Kalbėdami apie Rytų ir Vakarų pasaulius perskirusią geležinę uždangą, mes dažnai pasiduodame pagundai suprasti ją tiesiog kaip fizinį objektą. Tiesą sakant, Berlyno siena iš tiesų buvo fizinis objektas, kurį galėjai ne tik pamatyti, paliesti, bet ir (kaip pamatėme istorijos eigoje) sugriauti.

Po Berlyno sienos griūties apsukresnieji tempė į namus net plytgalius, nujausdami, kad šie vėliau gali turėti ne tik istorinės, bet ir materialiosios vertės išraišką. Bet geležinė uždanga buvo daugiau nei fizinė skirtis, apribojusi žmonių galimybę judėti. Daugiau nei dviejų konfliktuojančių pusių saugumo suvokimo išraiška.

Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir nacionalsocialistinės Vokietijos kapituliacija atvėrė nutylėtą, bet kai kurioms tautoms egzistenciškai svarbų interesų pasidalijimo klausimą. Pasaulio pasidalijimas ir naujųjų skirčių neišvengiamybė tapo akivaizdi jau Jaltos konferencijoje. Stalino planas buvo aiškus – atsiplėšti kaip įmanoma daugiau teritorijų, kurios taptų ne tik Sovietų Sąjungos protektoratu, bet ir naujojo sovietinio pasaulio dalimi.

Lenkas, vengras, čekas, lietuvis, vokiečiai – visi jie turėjo tapti ne sovietinės įtakos zonos gyventojais, o sovietiniais žmonėmis. Taigi naujasis pasidalijimas turėjo ne tik geografinį, geopolitinį, bet ir labai aiškiai išreikštą ideologinį interesą.

Įprasta šią ideologinę skirtį brėžti kaip komunizmo ir kapitalizmo priešpriešą, bet aš joje įžvelgiu kiek daugiau nei visuomenių saviorganizacijos ir ekonominės veiklos modelius. Mes gerokai subanalintume šią konfliktinę situaciją, paversdami ją tiesiog Karlo Marxo ir, tarkime, Adamo Smitho gerbėjų priešprieša.

Kaip ne kartą savo darbuose pastebėjo lenkų filosofas Leszekas Kolakowskis, sovietinė valdžia labai greitai suvokė, kad tiesiog įtikinėti savo sistemos sėkme yra per daug rizikinga, tad geriausia yra įtikinti, kad didžiausia grėsmė yra bet kokia alternatyva. Didžiausias pavojus naujai kuriamam sovietiniam žmogui – poveikis iš kapitalistinių Vakarų.

Taigi geležinė uždanga skyrė ne civilizacijas, tautas, ne skirtingus ekonominius modelius, ne skirtingas kultūrines erdves, net ne skirtingas politines idėjas. Geležinė uždanga skyrė sovietinį pasaulį be alternatyvų ir individo laisvės ir pasirinkimų erdves. Kitaip sakant, modernųjį sovietinį žmogų nuo krikščioniškąja kultūrine, renesansine ir Apšvietos epochos tradicija suprantamo Žmogaus.

„Apsiaustoje teritorijoje komunistai yra izuoliuoti; apsiaustoje teritorijoje

nera prasmės ieškoti sąjungininkų priešų stovykloje. Apsiausties pojūtis turi dvi taktines, katastrofiškas pasekmes. Jis reikalauja apsiaustųjų matyti visą pasaulį už teritorijos ribų kaip priešą, neleisti jam prisiartinti ir sustiprinti savo pozicijų, atkirsti save nuo vertybių ir galimybių, kurios tvyro išorėje. O savo teritorijoje stiprinti karinę hierarchiją, grįstą aklu paklusnumu ir netolerancija kritiškumui“, – rašė L. Kolakowskis.

Reikia pabrėžti, kad geležinė uždanga dažnai traktuojama kaip sovietų ir jų pasiglemžtų teritorijų saviižiacinis aktas. Suprask, gynybinė pozicija prieš Vakarų ekspansiją. Mano manymu, geležinė uždanga buvo ne kas kita, o naujojo puolimo pradžia. Pirmasis agresyvus žingsnis Šaltajame kare, įsikasant į apkasus ir paimant įkaitėmis daugybę savo valios išreikšti negalėjusių tautų.

Tai buvo bandymas perskelti pasaulį, aiškiai nusibrėžti savo poveikio zoną ir iš jos pradėti naująją ekspansiją, vedančią prie pasaulinio komunizmo triumfo, sovietinio žmogaus pranašumo įrodymo.

Kaip suprasta geležinės uždangos griūtis?

Nenuostabu, kad geležinės uždangos griūtis tarp Vakarų intelektualų buvo suprasta ne tik kaip komunizmo kapituliacija, bet ir kaip liberalios demokratijos pergalė. Sovietų primesta ideologijų varžytuvių koncepcija leido supaprastinti viską iki vienos iš konkuravusių pusių sėkmės ir naujojo dominavimo eros.

Ryškiausias toks optimizmo pavyzdys – neohegelininkas politikos filosofas Francisas Fukuyama, pagarsėjęs neatsargiu leptelėjimu apie vakarietiškos demokratijos triumfą ir istorijos pabaigą. Fukuyamą galime išteisinti, manydami, kad istorija, kaip didžiųjų politinių ideologijų kova, išties pasiekė savo baigiamąjį tašką Berlyno sienos ir, pagaliau, Sovietų Sąjungos griūtis akivaizdoje.

Sunku įsivaizduoti pasaulį, kuriame būtų sugrįžta prie panašių totalitarinių koncepcijų, kurių įgyvendinimui būtų aukojama dešimys milijonų gyvybių. Nacionalsocializmas, o vėliau ir komunizmas savo totalinėmis, absoliučiu sistemų formomis nepasikartos. Bet ar tai reiškia, kad galime konstatuoti liberaliosios demokratijos triumfą? Ar demokratijos projektas neišvengiamai išsipildys šalyse, patyrusiose okupacinį periodą, kultūrines represijas ir etninius valymus?

Ženkla, kad Vakarų intelektualų optimizmas dėl liberaliosios demokratijos sklaidos, gerokai perdėtas, pasirodė iškart po geležinės uždangos

griūtis. Praktiškai visos posovietinės valstybės išgyveno laukinio kapitalizmo periodą, staigią ekonominių ir socialinių sanklodų kaitą.

Kiek mažiau įžvelgiamos, bet dar paveikesnės, buvo kultūrinės ir psichologinės tranzicijos, bandymai iš naujo rašyti istorinius naratyvus, susitaikyti su istorinėmis skriaudomis, susigyventi su iki tol dalyvavimo teisės neturėjusiomis socialinėmis grupėmis.

Staiga liberalios demokratijos triumfas ir asmeninių ir visuomeninių laisvių ir atsakomybių banga tapo komplikuotu procesu. Kai kurios valstybės su šiuo procesu susitvarkė be skausmingesnių pasekmių, o kai kuriose demokratijos projektas iki šiol yra įgyvendinamas revoliucijų ir geopolitinių grėsmių fone. Dalis geležinės uždangos nuo Vakarų atskirtų valstybių tapo Europos Sąjungos ir NATO narėmis, o dalis vis dar abejingai tūno šios uždangos šešėlyje arba laukia savo eilės, bandydamos išsaugoti suverenumą ir atsilaikyti prieš nuolatines provokacijas ir bandymus įtraukti atgal į senąsias poveikio zonas.

Taigi geležinės uždangos griūtis, naiviai suprasta kaip problemos sprendimas, tapo naujų procesų katalizatoriumi. Demokratijos triumfo pažadas pamažu virto nerimu ir tyliais perspėjimais, kad demokratiją ir individo laisvę turime saugoti kasdienėje kovoje su tais, kurie bando pasiūlyti lengvesnių ar įspūdingesnių permainų galimybes.

Kokiame pasaulyje gyvename?

Konstatavę tai, kad optimistinis liberaliosios demokratijos sklaidos scenarijus neišsipildė, galime pažvelgti į dabartį. Geležinės uždangos griūtis prapletė vakarietiško pasaulio ribas. Dalis valstybių, tokių kaip Lietuva, sugrįžo į vakarietiškos kultūros erdvę.

Globalizacija, informacinės technologijos, vis didesnė interneto sklaida apskritai išplėtė vakarietiškos kultūros ribas ir, bent jau žvelgiant paviršutiniškai, leido jai įsigalėti. Net ir komunistinę savo formą išlaikiusi Kinija ar ypač atsargiai į Vakarų poveikį žiūrintys arabų kraštai perima vakarietiško gyvenimo įpročius.

Paradoksaliai, bet tokioje dominuojančioje vakarietiškos kultūros ir globalizmo atmosferoje vis daugiau intelektualų prabyla apie geopolitinį Vakarų silpnumą ar tiesiog Vakarų krizę.

Šio silpnumo priežastys labai kompleksinės. Pirmiausia, Vakarų pasaulio valstybės vis labiau praranda savo ekonominį dominavimą. Ilgai aptarinėtas Kinijos ekonomikos sprogdymas tapo ilgalaikiu augimo procesu,

leidžiančiu stoti į lygiavertį prekybos karą su JAV ar diktuoti savo sąlygas ne tik Afrikos ar Pietų Amerikos žemynuose, bet ir Europoje.

Karine prasme Vakarai vis dar gali kliautis NATO galybe, tačiau ją vis labiau ardo ne tik savo gyventojų sąskaitą karinius pajėgumus didinančios autoritarinio tipo valstybės, bet ir vidiniai nesutarimai.

Krizė ir permainų būtinybė NATO vadovų pokalbiuose buvo minima dar prieš Donaldo Trumpo išrinkimą. Apie būtinybę didinti gynybai leidžiamas lėšas ir permąstyti gynybinius planus savo paskutinėje kalboje Varšuvoje dėstė ir Barackas Obama.

Pačiose Vakarų valstybėse ekonominės krizės ir didėjantis nerimas dėl socialinių pokyčių sukėlė protestus. Nuo milžiniškos skolos naštos slegiamų ir mažai Europos Sąjungos supratingumo gavusių graikų iki „Brexit“ kelią pasirinkusių britų. Nuo savanoriškai nuo liberalios demokratijos sukančių vengrų iki savo vietą Vokietijos ir Prancūzijos diarchijoje bandančių išsikvototi lenkų. Vakarų pasaulio valstybės stokoja vienybės ir savo viduje, ir įvairių organizacijų formatuose.

Šiuos vidinius iššūkius dar labiau kaitina ir savo provokacijomis ir įvairiomis grėsmės išraiškomis stiprina Rusija ar Kinija.

Kartu Vakarų pasaulis priverstas ieškoti sutarimo ir dėl įvairių globalių problemų sprendimo. Būtent vakariečiai turi pakelti didžiausią našta klimato kaitos stabdymo procese, jiems tenka atsakyti į humanitarines krizes, moderuoti karinius konfliktus regionuose, gerokai nutolusiose nuo jų poveikio zonų.

Taigi vidinės problemos, išorinės grėsmės ir globalios atsakomybės našta vis labiau alina liberalios demokratijos valstybes. Kartu ir įskelia abejonę, ar toks globalus požiūris ir liberalių vertybių atstovavimas vakariečiam išties naudingas?

Atsiribojimo nuotaikas galime įžvelgti ir amerikiečių prezidento pasirinkime, ir britų žingsnyje iš Europos Sąjungos. Naujojo kelio paieškos vis dažniau aptarinėjamos ir Vidurio Europoje, ypač savotiškas demokratijos interpretacijas pateikiančioje Vengrijoje.

Visa ši aplinka tik dar kartą patvirtina, kad liberalios demokratijos triumfo klausimas jau seniausiai pastumtas į šoną. Galima pradėti klausti kitaip, ar liberali demokratija turi ateitį?

Savo trumpame demokratijos pamokų rinkinyje amerikiečių istorikas Timothy'is Snyderis rašė: „Mums galbūt norisi manyti, kad mūsų

demokratinis paveldas apsaugo mus nuo tokių grėsmių. Tai klaidingas refleksas. Iš tiesų, precedentas, kurį tėvai kūrėjai mums nustatė, reikalauja, jog tyrinėtume istoriją tam, kad suprastume galias tironijos ištakas ir apmąstyti tinkamus atsakus jai.“

Kodėl kalbame apie Europos saulėlydį?

Europos saulėlydžio motyvą pasirinkau neatsitiktinai. Tai ne tik nuorodą į Oswaldo Spenglerio civilizacijos vystymosi teoriją, bet ir motyvą, leidžiantis užčiuopti tęstinumą.

Dar XX amžiaus pradžioje dominuojančiu žemynu buvusi Europa, siūlydavusi kryptis ne tik geopolitiniuose, bet ir kultūriniuose procesuose, pamažu praranda savo galią. Jei prieš keliasdešimt metų amerikiečių rašytojai galėjo pajuokti europietiškos kultūros sąstingį, tai dabar Europa sensta net ir fiziškai.

Demografiniai duomenys nedėkingi daugeliui Europos valstybių. Europa praranda galią pasaulio ekonomikoje, pasaulio politikoje, Europa pamažu praranda ir lyderystę Vakarų pasaulyje. Afrikos ar Azijos demografinių sprogimų, jų ekonominio potencialo kontekste europiečiai atrodo lyg važiuojantys automobilyje, kuriame pamažu senka kuras. Automobilis galiausiai pasmerktas sustoti. Arba atrasti naujų impulsų judėjimui šaltinių.

Spengleris savo avantiūristiškoje civilizacijų raidos schemoje žiemos etapą aprašo kaip miesto civilizacijos sustingimą ir tikėjimo praradimą. Įsivyrąja mokslinių aiškinimų diktatas, naudos siekis ir sėkmės kultas. Meną ir kūrybinį polėkį pakeičia inertiškas bėgiojimas prie nuolat kintančių mados objektų.

Politikoje išryškėja turtingųjų galia, socialinė atskirtis plečiasi, o galimybės keisti tikrovę politiniais sprendimais pražudo biurokratinis aparatas, išsiplėtęs iki patį save išlaikančios sistemos ribų.

Ir iš tiesų, Spenglerio piešiamas mirštančios civilizacijos vaizdinius galime lengvai įžvelgti dabartyje. Nuo kapitalistinio turto auginimo principo ir materialinės vertės išraiškos įsigalėjimo iki sudėtingų politinių sprendimų, užstringančių ir vėl išjudinamų Europos Sąjungos, Briuselio biurokratiniame aparate.

Europa patiria labai daug vidinių iššūkių ir sunkiai permąsto savo tapatybę. Ji sunkiai prisitaiko prie pokyčių, tačiau ar tai galima vadinti saulėlydžiu? Ar Europa politinė, kultūrinė, socialinė prasme neturi atsakymų? Ar turime laukti užtemimo?

O galbūt saulėlydžio metafora mums, kaip tam Davido Hume'o stebėtoji, yra nuoroda į tai, kad dabar tiesiog reikia tikėtis naujo saulėtekio?

Ar mūsų amžių persmelkė nuovargis?

Jei civilizacijos kontekste mes galime įžvelgti saulėlydžio ženklą, tai individo gyvenimą dabartyje labiausiai persmelkia nuovargis. Nuovargio ženklus galime pastebėti ne tik psichologinių problemų, nemigos ar persidirbimo atvejuose. Nuovargis tvyro ir fiziniame, ir protiniame lygmenyje.

Nuo interneto patarimų, kaip užmigti ir išsimiegoti naktį iki akademių diskusijų, bandančių nuolat sukti ratus aplink tas pačias problemas.

Beprotiškas informacijos srautas, perduodamas daugybės naujausių technologijų, vis labiau menkstantis gebėjimas sutelkti dėmesį, organizuoti laiką ir darbus. Besiplečiantis triukšmo ir vaizdų fonas. Visuomenės reikalavimai ir vis dažniau savanoriškai prarandamas privatumas, viešosios erdvės plėtra.

Nuomonių ir reakcijų srautas, kuris įpareigoja dalyvauti socialinėse medijose, patvirtinti savo tapatybę ir nepaliaujamai ją postuliuoti, perkuriant, kad išliktum įdomiu tave stebinčiam ratui.

Vis sunkiau apibrėžiamas santykis tarp virtualumo ir tikrovės. Tikrų potyrių, jausmų, pokalbių paieška. O nesuradus – bandymas juos simuliuoti ar tiesiog jų būtinybės paneigimas.

Bandantis neatsilikti nuo šios tikrovės žmogus neišvengiamai patiria nuovargį, vedantį į abejingumą, rezignaciją. Intelektualas tokioje visuomenėje turi tris aiškesnius pasirinkimus. Bandymą atsiriboti, bandymą dalyvauti arba bandymą balansuoti ir atrasti nuosaikų žiūros ir vertinimo tašką.

Vakaruose vis dažniau sutinkame antrąjį, pavargusio ir bandančio spėti su informacijos ir nuomonių srautu intelektualo atvejį. Jis bando likti aktualus, bando dalyvauti socialinių medijų diskusijose, pasisakyti visose galimose viešosios erdvės platformose, tampa nuomonių rinkos dalimi, bandydamas patenkinti visus galimus visuomenės poreikius ir nesustabdyti įsivaizduojamo Apšvietos progreso.

Intelektualų nuovargis tampa ir bendrojo nuovargio dalimi. Visuomenės nenori ir nesitiki filosofinių klausimų. Juo labiau – filosofinių atsakymų. Įsigali vokiečių filosofo Peterio Sloterdijko užčiuoptas ir aprašytas ciniškasis protas, neturintis ir neieškantis moralinių skirčių ir vertinimų. Net ir ypač dideliais kiekiais gaminama kultūros, politikos, visuomenės ydų kritika vis labiau praranda savo galią.

„Jeigu nepasitenkinimas kultūroje yra tai, kas inspiruoja kritiką, tai mūsų laikas yra labiausiai jai palankus. Tačiau niekada kritinis impulsas nebuvo labiau linkęs pasiduoti neiškiems dirginimams. Įtampa tarp to, ką norima „kritikuoti“, ir to, kas yra „kritikuotina“, tokia didelė, kad mūsų mąstymas greičiau darosi per daug niūrus, o ne tikslus. Joks mąstymas nebesuspėja su problemišku. Iš čia ir kritikos negalia. Abejingumas visoms problemoms susijęs su nuojauta to, kas būtų, jeigu būtų iki jų priaugta. Kadangi viskas pasidarė problemiška, tai viskas kažkaip ir nesvarbu“, – diagnozavo Sloterdijkas.

Apibendrinę dabarties situaciją ir pasaulį, susiformavusį po geležinės uždangos griūties, turėčiau pateikti jums atsakymą, į labiausiai intriguojantį klausimą – ar tokia uždanga galima dabartyje?

Bet prieš tai du su šiuo atsakymu susiję anekdotai.

Pirmasis. Prie Berlyno sienos nuobodžiai vaikštinėja du rytų vokiečiai sargybiniai. Vienas jų staiga sustoja prie kito ir klausia: „Ar tu galvoji tą patį, ką ir aš?“. Kitas atsako: „Taip!“. „Taigi tu suiimtas!“, – atsako kolega.

Antrasis. Prie Berlyno sienos vidury nakties prieina žmogus su paslaptingu lagaminu, vesdamasis dviratį. Sargas jį sustabdo ir tuojau pat paprašo parodyti lagaminą. Žmogus atidaro, o ten smėlio krūva. Sargas pakapsto, išrausia, bet nieko neranda. „Gerai, eik toliau“, – sako žmogui.

Kitą naktį pasikartoja tas pats scenarijus. Vėl prieina žmogus su dviračiu, nešinas keistu lagaminu. Vėl sargybinis atidaro jį ir vėl ten smėlio krūva. Iškuičia, nieko neranda ir praleidžia. Tas žmogus, vedinas dviračiu ir nešantis lagaminą, pasirodo kiekvieną naktį trejus metus.

Pagaliau Berlyno sieną griūva, Vokietijos susijungia ir žmonių likimai pasikeičia. Buvęs sargas tampa barmenu ir pilsto alų viename Berlyno bare. Vieną vakarą į barą užsuka tas paslaptinis žmogus. Barmenas, buvęs sargybinis, tuojau jį pastebi, pasikviečia ir sako: „Galėsi gerti kiek nori mano baro alaus, tik pasakyk man, kurių velnių tu tampei tą smėlį lagamine į kitą sienos pusę?“. Žmogus pasižiūri į jį, gurkšteli alaus iš bokalo ir sako: „Kodėl smėlį? Aš gabenau vogtus dviračius.“

Kur vyksta didžioji kova už žmonių protus?

Kaip jau ir minėjau, kalbėdamas apie istorijos pabaigos motyvą, didžioji ideologijų kova sunkiai įsivaizduojama tokia forma, kuria ji pasireiškė XX amžiuje. Dar sunkiau galėtume įsivaizduoti fizinę sieną, galinčią atskirti tokį kiekį žmonių, kokį dar prieš tris dešimtmečius skyrė Berlyno sieną.

Globaliame pasaulyje fizinės skirtys ir barjerai tampa labai retu reiškiniu. Net ir JAV prezidento žadama grandiozinė siena su Meksika niekada neužtikrins visiškos atskirties ar absoliutaus saugumo.

Didžiosios kovos apkasai dabar sunkiai atrandami ir išskiriami. Bet surasti naujos sienos kontūrus mes galime sugrįžę prie tikrosios geležinės uždangos skirties, kurios aktualumas nepranyksta ir šiandien.

Liberali demokratija arba atvira visuomenė nebeprivalo konkuruoti su totalitariniais režimais, tačiau tai nereiškia, kad sumažėjo jos priešų. Į naujųjų priešų gretas įsiliejo ir žlugusių sistemų simpatikai, ir nebūtos praeities nostalgikai, ir naujųjų didžiųjų sistemų ar naujosios tvarkos apologetai.

Kirsdamas senąją geležinę uždangą Gabrielis Garcia Marquezas labiausiai stebėjosi, kad ši, pasak jo, nei geležinė, nei uždanga. „Tiesiog užkardas raudonais ir baltais dryžiais, kaip paprastai išmarginti kirpyklų skelbimai. Tris mėnesius pabuvojęs kitoje pasaulio pusėje, supratau, jog visiškai nesąmonė įsivaizduoti, kad geležinė uždanga išties geležinė“, – savo atsiminimuose rašė garsusis Pietų Amerikos rašytojas. Šis jo pastebėjimas tik patvirtina, kad net ir garsioji geležinė uždanga visų pirma stabdė ne kaip fizinis barjeras, o kaip sukurtas psichologinis riboženklis. Grėsminga linija, už kurios draustini ir ydingi vakarietiško gyvenimo malonumai.

Naujoji dabarties siena turėtų atriboti požiūrius į individo laisvę, žmogaus teises ir visuomenės atvirumą. Vienoje pusėje liberaliomis vertybėmis, pagarba individui ir visuomenės susitarimu grįstas požiūris, kitame siūlymas visa tai sunaikinti ir pereiti į žavingų galios žaidimų lauką, pasinerti į takiojo blogio srautus.

Mano manymu, ši skirtis aiškiausiai išsiskleidžia ne ekonomikoje ir net ne politikoje, o informacijos erdvėje. Jei ieškotume naujos saviizoliacijos galimybes, naujų jos apraiškų, tai pirmiausia galėtume nurodyti į viešąją erdvę.

Tokiose valstybėse kaip Rusija ar Kinija, ekonominis, socialinis, net ir politinis gyvenimas gali simuliuoti liberalių demokratijų veikimo metodus, bet viešojoje erdvėje tvyro kontrolės, cenzūros ir nuobaudų dvasia.

Interneto sprogimas ir viešosios erdvės plėtra lyg ir leidžia reikštis, kurti vakarietiško tipo socialinių medijų platformas, dalyvauti viešojoje erdvėje, tačiau autoritarinėse valstybėse šį dalyvavimą lydi nuolatinis Didžiojo Brolio sekimas. Nuolatinė baimė reikšti savo mintis, baimė dėl padėties visuomenėje, Kinijos atveju, socialinio kredito kaupimas ir valstybės išmaldos forma teikiamos individualios laisvės.

Informacija, kaupiami asmens duomenys ir viešoji reputacija – tai, kuo valdo naujosios liberaliai demokratijai priešiškos jėgos. Jų tikslas apriboti individo raišką ir patikėti, kad vienintelis kasdienio patogumo garantas yra paklusnumas tiems, kurių rankose valdžia.

Jei ieškote naujosios geležinės uždangos, tai stebėkite informacinę erdvę. Ji nuolat judinama ir stumiama, kartais sustatant savo bastionus net ir vakarietiško pasaulio pusėje. Naujieji šios sienos kaliniai yra tie, kurie savanoriškai apsigyvena jais manipuliuojančios informacinės erdvės burbulė ir pasiryžę neigti tikrovę ir faktus dėl patogesnio gyvenimo.

Kokia yra naujoji kova?

Kovos principas išliko tas pats. Liberaliomis vertybėmis, demokratija, visuomenės atvirumu tikintys individai, bendruomenės ir tautos susiduria su tais, kurie nėra patenkinti alternatyvos galimybe. Skirtis nebėra taip aiškiai apibrėžiama, kaip tai buvo galima nurodyti duriant pirštu į Rytų ar Vakarų Berlyną.

Geopolitinė kaita, iššūkiškai vakarietiškomis tarptautinėms organizacijoms rodo, kad ši liberalios demokratijos kova su jos priešais nebeturi aiškių sienų ar ribų. Prie vienos ar kitos pusės gali jungtis ne tik individai, bet bendruomenės ir net valstybės.

Kol vieni bando sunaikinti susitarimais, teisės principais, diplomatija grįstą pasaulio tvarką, kiti intuityviai jaučia, kad privalo išsaugoti tikėjamą sistema, suteikiančia laisvę ir galimybę dalyvauti visiems, o valstybėms padeda užtikrinti savo suverenumą.

Kol vieni skelbia, kad po saulėlydžio neišvengiamai gresia užtemimas ir jo šešėlyje ragina sugrįžti prie senųjų valdymo formų ar tiesiog atsiduoti galios žaidimams, kiti tiki saulėtekio, naujo susitarimo ar tiesiog žmogiškumo galimybe.

Geležinė uždanga daug paslankesnė ir vis sunkiau užčiuopiama, kaip ir takusis blogis, ji prasiskverbia į naujas teritorijas, naujas žemes, naujas širdis, tačiau kova dėl žmogaus esmės, jo teisių ir laisvių, dėl atviros visuomenės ir valstybių laisvės spręsti išlieka ta pati.

Nida Notebooks / 2019 (12)

Introduction

ANTANAS GAILIUS

As we started considering the migraine tormenting the contemporary European spirit in the first Nida Forum, we learned in our presentations and discussions that one particular topic deserves our special attention. As we traveled over Europe east to west, or west to east, we necessarily had to stop or even stumble on the line that once marked not a simple state border, but a wall that may almost be perceived physically, and that greatly affected the fates of nations and states. Initially, the construction permit was issued already in February, 1945 in Yalta, and later further confirmed in July of the same year in Potsdam, and the construction itself appeared in August, 1961 in Berlin. This wall, often simply referred to as the iron curtain, divided the continent into zones of freedom and captivity for decades, and we still feel the effects of those decades today.

The effects were the topic of our discussion on 13–14 September, 2019 at the second Nida Forum. “Building the Wall” was the topic we set for our presenters. The presentations of the former long-term director of the Bavarian Catholic Academy Mons. Dr. Florian Schuller, the Buckingham University professor and director of its Centre for Intelligence and Security Studies Anthony Glees, the poet Gintaras Grajauskas, the translator of the Lithuanian literature into German, the old and faithful friend of Lithuania dr. Claudia Sinnig, the Polish writer and essayist, expert in Central Europe and especially the former Yugoslavia, the tireless traveler Nikodem

Szczygłowski and the philosopher Paulius Gritėnas (who put forward the question directly: where could the new iron curtain fall?) and the discussions afterwards have convincingly revealed that the topic of the forum is truly relevant and probably not considered enough. Clearly, not only the decades-long partition of West and East Europe, but the following liberation of East and Central Europe was and still is one of the essential factors that have caused the present European migraine. We will continue in this vein in September 202 in the third Nida Forum.

Those who could not attend the second Nida Forum but are concerned with the fate of Europe, we present with this issue of “Nidos sąsiuviniai” in which we compiled the texts of all the presentations. At the same time, we are already issuing the invitation to come to Nida again, on the 11–12th of September, 2020, to discuss how we tore down the wall that was built.

Break Lines and Decomposer Germs. Late Night Musings on the Spiritual and Cultural Structure of Europe

FLORIAN SCHULLER

Most esteemed fellow Europeans!

Thank you for the invitation and the possibility to be here, in this wonderful place, surrounded by a very special aura of intellectual pursuit, history and nature. You, most esteemed Mr Antanas Gailius, have arranged for this gift. To you I owe special thanks, but for a lot more than this. Together with you (and with Michael Feil, who is also here today) we celebrated the Lithuanian independence by the Vilnius Cathedral in 1991. In later years, I had the possibility to come to Vilnius to talk about my pastoral experience with Catholic students, or even about the idea of a Catholic academy.

Today our topic is much broader. By choosing such a topic, the organizers of this Forum confirm what the Hungarian writer Ilma Rakusa, thinking about the spiritual state of Europe, put like this: “Here some actually consider the fact that the concepts of center and periphery are more than relative, that the impulses may come from the margins”¹.

I. A MEDICAL DIAGNOSIS?

“Migraine of Europe 2” – that is the topic of this Forum, so it’s formulated medically. Therefore, as I know very little about medicine, I first took

¹ „Bis der Teufel uns scheidet“, p. 10.

a glance at the medical literature to see what “migraine” actually is. Here are the elements that I found:

Migraine is:

- first, a pain usually in one side of the head,
- second, that repeats periodically,
- third, is accompanied by additional symptoms like nausea and increased sensitivity to sounds or light,
- fourth, in the case of which, two forms are distinguished, “with aura” and “without aura”, i. e., it is or isn’t accompanied by impaired vision,
- fifth, in the case of which, a large part is played by the individual’s genetic heritage.
- and sixth, the cause of which is a disturbed functioning of certain neurotransmitters and also an emerging inflammation of the small blood vessels of the brain, which makes the pain more difficult to manage.

Applying these medical insights to our topic, these are the questions that arose for me:

- First, is the “migraine of Europe” somehow connected to the broken-off half of our thinking and feeling?
- Second, is it going to recur?
- Third, is it the cause of this sensual increased sensitivity that affects the senses, thus, are our brains failing at processing the outside triggers correctly?
- Fourth, can it cause disturbances of vision and hearing, thus, distort our perception of reality?
- Fifth, are we, the Europeans, genetically predisposed to migraines?
- And, finally, sixth, are the signals of pain that come to Europe’s brain not mollified, but exaggerated?

I invite you to look for answers yourselves, by employing the fundamental idea of “break lines and decomposer germs”.

Ans since we’re playing around with medical words, I will organize my statements into the three steps of a responsible doctor:

First, anamnesis, thus, memories, study of the past (what happened in the past?), second, a diagnosis based on this anamnesis, and, third, suggestions for treatment.

II. ANAMNESIS

1. On the borders of Europe

In 2012, the Viennese philosopher Konrad Paul Liessmann published the book *Lob der Grenze. Kritik der politischen Unterscheidungskraft* (An Ode to the Wall. Critique of the Political Power of Division). He writes: “The spirit of the times is trying to cross, to destroy the borders. However, it incorrectly perceives both the function and possibilities of borders, and the significance the borders are supposed to acquire in analyzing and overcoming crises”.²

This *Ode to the Wall* presents the fundamental philosophical arguments, because “in general, a border is a condition of all comprehension and knowledge. If there were no differences, there would be nothing to see, identify, learn”.³ Any knowledge must begin with the single definitive act: this is not something else.

Therefore without minding the borders, it is impossible to speak about Europe as well. The borders define what Europe is. True, as this author talks about Europe among many other areas and attempts to define its borders, he admits he has run into difficulties that are probably our difficulties too. Geographic or ethnic borders are not and have never been firmly defined, and what is often described as a construct of European values turns out to many to be either outdated or, like, for instance, human rights, become universal. Thus all Liessmann is left with is a very approximate geographic space, the borders of which consist of “the East of the continent, the Middle East, the Mediterranean Sea and the Atlantic”.⁴

In order to understand what Europe means, I think, what is important is not discussing its outer borders, the countries and people that should be included in it, but understanding when and how Europe acquired its shape historically, as its inside borders took shape. It begins in the Antiquity. And its not because – or at least not so much because – of walling off from “barbarians” without. As early as 472 BC Aeschylus in his play *The Persians*, which is the first surviving play in the whole world, reproaches such a cliché. And the Roman *Limes* was, of course, a military defense wall that protected

² Liessmann, p. 12.

³ Liessmann, p. 29.

⁴ Liessmann, p. 93.

from unruly tribes, primarily the Germans. However, it was also a place of meeting, barter, pretty soon even of refreshing personal blood; it's not a coincidence that the German victor of the so-called Battle of the Teutoburg Forest carried the Latin name Arminius and was trained in Roman warfare.

Much more significant in the Antiquity was the tense and culturally most fruitful opposition between the Greeks and the Romans. The significance of the person who is entirely deservedly called the "father of the Western world", Marcus Tullius Cicero (106 BC–43 AD) emerged precisely from the first success at the tense synthesis of such different traditions.

I will provide a few more typical examples:

- The so-called Theodosian division after the death of Theodosius I in 395 BC into the realms of West and East with centers in Milan or Ravenna and Constantinople delineated the border that can still be seen in the present-day Balkan conflicts. It is not just the military wall of the early 18th century wars against the Turks, but especially it is the border that divides the Christianity into Latin and Greek, in other words, into the Roman and the Byzantine versions.
- Or: the Investiture Controversy in the Middle Ages defined the ideological division between the emperor and the pope, and also the limits of the competences of the state and the Church, thus, it drew the border that had never been so definitively drawn neither in the Orthodox Church, nor in Islam.
- Later, of course, on our side, the West, during the Reformation, both sides were very radical about drawing the line between the confessions, and that was accompanied by devastating wars, but also by different versions of culture.
- With his slogan "Écrasez l'infâme", „Eradicate the infamy“, thus advocating the destruction of the Church experienced as superstitious, reactionary, aggressive and violent, Voltaire, the epitome of the French Enlightenment, drew the line that was essential in secularization of the Western World.
- The way later the typically European nationalism of the 19th century, on the one hand, provided borders with ideological grounds, and, on the other hand, gave rise to such opposite reactions as pan-Germanism and pan-Slavism, is again an indication that inner, rather than outer walls are the trademark of Europe.

- And after 1945, it's enough to just say "iron curtain". That really was an inner border, and its effects are bothering us up to present day.
- Finally, the last example is, true, a failed attempt of the French President Nicolas Sarkozy to declare the "Mediterranean Sea Union" consisting of France, Italy and Iberian peninsula to balance off the "Germanic North".

To sum up: therefore, it is more important for us to consider not the outer, but the inner borders of Europe, its inner cultural divisions.

2. On the absence of cultural innocence

The fact that these borders that so clearly emphasize the nature of Europe are related to the greatest cultural threads of Europe, is a banality. And listing these traditions has already become quite an empty cliché. For example, some mention the three hills on which Europe supposedly stands – the Aeropagos of Athens, representing philosophy, the Capitol of Rome, representing law, and the Golgota in Jerusalem, representing Christianity.

Or some might speak almost in jest, like the Australian historian John Hirst: "Europe is a mix of people: the Greeks, who thought the world was simple, logical, and mathematical; the Christians, who thought the world was evil with only Jesus to save them; and the Germans, who thought waging war was the greatest".⁵ Based on this very varied heritage, he arrives at this conclusion: "It is our fate to be torn, divided and confused. Other civilisations have a single tradition and not this odd threesome. They are not so liable to turmoil, overturnings and confusion that we have had in our moral and intellectual life. We come from a very mixed parentage".⁶

Which means: the memory of those constantly re-drawn inner borders of Europe, conditioned by the very different traditions and spiritual, cultural and religious heritages that are often perceived as opposites, should warn us not to talk neither about "our European values" nor about the "Christian" Western world with too great an ease and abstraction, too much confidence and conviction, as quite recently, to the general astonishment of our Jewish citizens, this world appeared to be "Christian and Jewish Western world" and which – this is the latest insight – also "includes" Islam.

⁵ Hirst, p. 24.

⁶ Hirst, p. 64.

Our European roots are of much more varied nature and are not at all that easily combined as they appear to be. One must also add that both their shifting combinations and exaggerated emphasis on just one of them have always led to destructive, always deathly conflicts.

Rémi Brague writes: “The past of a culture is never rosy. An innocent civilization only exists in the dreams of those who know it not well enough – whether they belong to it or not. This is also true – and on an even greater scale – about Europe’s past”.⁷

Since I’ve mentioned this author, I’m moving on to Chapter 3 of my historical anamnesis.

3. On the Latin identity

Angelo Bolaffi, one of the great pro-European Italian reporters, states: “Why did the philosophers have contributed nothing worth mentioning regarding Europe? Either the philosophers did not care about it, or they preferred the rather cheap, albeit well written, criticism of Europe. So they criticized Brussels. They criticized bureaucracy. Essentially it has to be said: pragmatically, the politicians were better – they had no grand ideas, but they had the courage to go and do something even without a sound theoretical foundation”.⁸

My conviction is different from Bolaffio: there are philosophers who came up with a correct concept of Europe. One of them that I find especially agreeable is precisely Rémi Brague himself, professor of philosophy at the Pantheon-Sorbonne University in Paris, a great expert of antique and medieval philosophy as well as Islam. I would like to first illustrate his main statement on Europe with my own experience in Vilnius.

In August, 1991, after the long trip further and further east, over what still was the Soviet Union, we arrived to a strange land of which we knew nothing at all, and the next morning we found ourselves in front of the Aušros Vartai (the Gates of Dawn) and read: *MATER MISERICORDIAE, SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS*. “Mother of Mercy, under Thy protection we seek refuge.” I will never forget this astounding impression of the Latin, the Roman unity. To me it means what the French tradition refers to

⁷ Brague, p. 144.

⁸ Bolaffi, p. 119.

as “Civilisation Latine”, “une des plus vastes, des plus cohérentes constructions politiques et militaires de tous le temps.”⁹ I’d also add “religieuses” to the list of adjectives.

And now back to Rémi Brague. His starting point also consists of the three famous hills of tradition – Athens, Jerusalem, Rome. Jerusalem represents Judaism and Christianity, Athens, of course, the Greek philosophy. Faith and reason, ethics and aesthetics, obedience and beauty, tradition and autonomy – or however else are the two poles described. “In each case the difference was turned into opposition, and each element was scrutinized for an essence that would be the most at odds with the second element. Thus tension became a painful crack in the European culture”.¹⁰

The point of Rémi Brague’s statement is that he suddenly includes in the game the third hill, Rome: “Europe is neither all Greek nor exclusively Hebrew, nor Greco-Hebrew. It is not my intention here neither to prioritize the Roman element nor claim that it synthesizes the other two. My statement is much more radical, that we are and can be “Greek” or “Hebrew” only because we are primarily “Roman”.¹¹

To put it simply, Brague claims: Europe is made of “Romanness”, or, rather: “the Roman secondarity”, which is a certain way of recognizing alien traditions as alien, to comprehend oneself – like in the antique arts or philosophy – like dwarfs on the shoulders of giants, to admit to one’s own lesser significance, like Christianity has always been ready to admit its own lesser significance compared to the ancient covenant between God and Israel. Thus when European study their sources, the Roman and Greek classics, they study them not because those are the sources of their identity, but for the sake of the sources themselves, because they seem right, beautiful and interesting. In Brague’s words, this is the European “eccentric identity”. He attempts “to highlight the inner dynamics of the European cultural adventure, the driving force of which I describe as Roman”.¹²

It remains clear that this model of behavior is related to the Western form of Europe. I would also prefer to remain within this framework, because it

⁹ Duby, p. 11.

¹⁰ Brague, p. 36.

¹¹ Brague, p. 37.

¹² Brague, p. 211.

matches my life experience the most evidently. And that is the only grounds to speak from.

III. DIAGNOSIS

- as we look at the inner borders of Europe
- having in mind its highly varied heritage
- remembering its very specific way of adapting the tradition

The anamnesis has led us ever deeper into the unique history of the European identity. Now, if we stick to our medical model, it's time for the diagnosis of the European migraine.

I will attempt to provide it in three steps that will follow the three-fold anamnesis in the reverse order. Thus, now we discuss the break lines and the decomposer germs.

1. It could be that we are overcome with modern Marcionism

As you might be aware, Marcion was the Christian who in the 2nd century BC completely rejected the Old Testament as part of Christian self-consciousness. All he found there was the angry God, the lesser creator God. The Church revealed its hand in this respect and, in Rémi Brague's terms, turned out to be "Roman", thus, it acknowledged its own secondarity, even though very soon this secondarity very soon came to be interpreted as surpassing. Brague even concludes: "Maybe... the rejection of Marcionism was the founding act of Europe as civilization, because it shaped the matrix for Europe's relationship to its past, by establishing this relationship at the very highest of levels".¹³

One might reverse this statement and ask. Are we not in peril of consciously or unconsciously accepting cultural or historical Marcionism, thus, rejecting our "Roman secondarity". Two distinct versions of Marcionism:

- When we either completely cut off our knowledge and the relationship with our history and believe that we can live only forwards, only towards the future, relying on nothing but ourselves. To put it sociologically: when in each case we understand our individual, personal uniqueness as the central motif shaping our life.

¹³ Brague, p. 118.

- Or, when we only define ourselves as a "closed space isolated from others"; because "the true danger to Europe is the possibility that it will no longer identify with this alienness that it considers to be superior, and will only consider itself and its exclusiveness as an example... and will treat the universality that it brings (the "Greekness" to which we are "Roman") only as a local feature that only applies to it and cannot be transferred to other cultures".¹⁴ Quite recently this danger was again remembered by Ronald G. Ash. Whoever is standing up for human rights has no right to dismiss Europe; as they have emerged there not by accident.

2. We no longer have a strong common narrative of Europe

The North Italian writer Claudio Magris is not the only one to observe: "There is an obvious lack of utopias, projects and hopes for a different future in Europe and the West." But narratives and utopias cannot emerge because someone says they should, one cannot even invent them. They emerge through a common central experience.

The former German minister of finance and the father of the Euro, Theo Weigel, often visited our Bavarian Catholic Academy. As he presented the introduction of the common currency as a difficult, but nevertheless a success story, he was perfectly convinced that in this story, there is also a place for his elder brother who died in WWII as a common soldier. To Theo Weigel, the common Euro is a direct outcome of his family's tragedy.

But this generation of Europe is shrinking. What has remained as a connecting narrative until recently was the official goal of becoming "the largest space of knowledge-based global economy". But after the Euro, economic and financial crises of the recent years, even this goal has lost a lot of its charm. So what can and should we talk about when we talk about Europe?

Another factor to add to this is the ever greater divide between the European East and West. The Bulgarian political scientist and philosopher Ivan Krastev believes that it seems like one of the main reasons of such division is the desire of many Central and Eastern European people "to shake off the colonial dependency implicit in the very project of Westernization". Ant the Polish-American author Anne Applebaum adds the the goal of that is

¹⁴ Brague, p. 118.

to “forget the humiliation that one is not a founder, but just an imitator of the West, a follower”.¹⁵ I am very curious as to whether you, who have gathered here, agree with such evaluation.

3. We (still) live in separate worlds

In the late 60s, very intense spiritual cultural arguments took place between East and West. The main idea of some of the thinkers from behind the iron curtain living in Central European space was “socialism with the human face”. That, for instance, was the way in which the “International Society of Paul” founded as early as 1955 attempted to maintain a dialogue with the humanist-oriented thinkers of the Eastern Bloc. For example, that was where the great theologians Karl Rahner and Baptist Metz held discussions with Roger Garaudy, who later killed his wife in a fit of madness. There were hopes for enlightened socialism. Therefore the entry into Prague in 1968, while was denounced, did not really meant abandoning such hopes. Thus in the West, as far as I have experienced, 1968 did not create the major rift of ideas.

Only in France the shock of the August, 1968, did give birth to a new generation of thinkers – the “nouvelles philosophes”, who realized what went astray in the Western heads and what actually happened in the East. As early as 1974, the forerunner of this line of thought André Glucksmann published his programmatic work “La cuisinière et le mangeur d’hommes” (“The Stove and the Man Eater”), which appeared in German in 1976. It begins as follows: “Looking from Russia: to everyone who has survived the lager sentences, everyone close to them, to the newly deported to Siberia, who are now locked up by the politicized police in psychiatric institutions, however they look at it, we appear feeble-minded... They are surprised by the innocence we demonstrate, they still have a hard time believing we are innocent”.¹⁶

The Czech resistance hardly affected “the new left in the West, as if all of that had been just a show in which lame artists in 1917 costumes walk around some sad stage of wax figures office”.¹⁷

¹⁵ „Bis der Teufel uns scheidet,” p. 28.

¹⁶ Glucksmann, p. 7.

¹⁷ Glucksmann, p. 7.

It must have really been a different world in which “the mood of a breakthrough and the short-lived political resurrection, much stronger than in the West, that reigned there back then came from the core of the society. In the case of Czechoslovakia, the initial impulses actually came from (in the terminology of the Western protest movements) the establishment, as in, the Party”.¹⁸ If we overlook these sociological reasons, back then the main flow of thought was most probably defined by the unbounded single-mindedness of the left. The text that the Berlin lefties sent to Prague on 20/21st of March, 1968, as a congratulation, is typical: “We are united by more than the reaction would desire. True, our struggle is different in one essential way: you are trying to expand the socialist base to a free communist system, and we are working at the outskirts of such possibility in capitalist countries”.¹⁹

One way or another, 94 dead, victims of the military intervention of the Treaty of Warsaw, and the self-immolations of Jan Palach or Ryszard Siwiec (in Warsaw) and the political winter that followed played no part in the minds of the bright fighters of the West. And I remember even the last year, 2018: there were plenty commemorative articles and radio shows about 1968, the barricades in Paris in May, the protests against the Vietnam War, or about the state of emergency laws in Germany, about the student revolt against “thousand-year-old rot under the mantles of their professors”: but Prague and the 21st of August were not mentioned at all. The 50th anniversary of the Woodstock Festival resounded ever more loudly.

In the Western European mind there is probably nothing from what the Polish historians Włodzimierz Borodziej and Maciej Górny wrote about in their 2018 German-language book “The Forgotten War. The European East 1912–1923”. Or in general about the whole of the Baltic countries. Who in our parts knows anything at all about the guerilla war against the USSR that took place in the Baltic States after 1945? I think in Germany, we might care just a little about Poland and Hungary, we worry about the populism there. But our range does not cover anything further. As proven by the discussions about the new “Nordstream” gas line, or rather, the lack of such discussions.

¹⁸ Frei, p. 190.

¹⁹ Frei, p. 193f.

IV. TREATMENT?

Finally, after the anamnesis and the diagnosis, it's time for treatment. However, I have put a question mark after this step. I've learned this much from doctors: migraine is incurable, it is only possible to reduce its intensity and frequency; it wanes with age and sometimes disappears after the menopause.

So can we hope that, in spite the not insignificant age of our Europe, we are still living in the climactic times of Europe? After all, such hope is not unrealistic.

Good treatment requires to also include all the circumstances under which the disease is happening. In the case of our disease, I see a certain set of concentric circles surrounding our symptom of the European migraine. That is, the question of a harmonious, healthy identity of the European men and women will mean nothing if one does not take into account the contemporary megaproblems that far surpass just European matters. I will just list them, without attempting to go into detail:

- The political fragmentation of the West, caused by the growing self-focus of the USA – and not just because of President Donald Trump, regarding whom “the governments of the EU states... continue calmly along the process of integration without worrying about how to be heard in a differently ordered world”;
- the globalization of the world economy, due to which Europe is ever more tightly squeezed between the scissors of the USA and China;
- the digitalization of all our lives, starting with economy and media and ending with everyday life;
- the worrying debates whether democracy may thrive without capitalism and successful economy, one of the most important contemporary African thinkers, Achille Mbembe from Cameroon, has been drawing attention to them since not quite recently.
- A closer concentric circle would consist of the EU with all the factors of its dispersal and liquification, even though it is by far not the same as all the European states, it is also not necessarily the same as what is understood as Europe in terms of spirit, culture and history.
- Finally, a sociological outlook at us, individual Europeans with our contemporary features. In our context I find important the analysis

whose slogan is “the society of singularities”. It refers to the ever growing individualization of life projects and world perceptions, but also the effort to define one's exclusivity: “Wherever one looks at the contemporary society: what is more and more expected is not commonality, but exclusivity. The hopes of institutions and individuals, their interests and efforts are connected not with standardized and regulated, but with unique, singular things”.²⁰

Bearing in mind these very complicated conditions, how can the European migraine be treated at all?

I don't really have a miraculous cure, but I will try to suggest some behaviors how to treat the break lines and the decomposer germs. The break lines are experienced, they are usually pre-existing. The decomposer germs may be prevented from propagating further.

1. Talk about Europe in less weighty terms

We often use fateful words to talk about Europe. Then Europe “has no alternative”, is the only possible project of peace, our historical duty, it brings a value message to the world. All of that may be true. However, to put it rudely, we might describe such heavy talk about Europe, along with the South Korean-born Byung-Chul Han, as almost “pornographic”. “The age of pornography is the age of single-mindedness. Today we are unaware of such phenomena as secret and riddle. Even equivocations and ambivalences we find uncomfortable. Even jokes are judged for equivocation... Political correctness judges equivocations. Multiple meanings essentially belong in the language of eroticism”.²¹

Thus, it is desirable to talk about Europe in an easier, elegant, equivocally erotic fashion. As early as 1988, György Konrad wrote in his “Meditations on Central Europe”: “We have a European utopia integrated in the past and the present: the art of nuance and subtle comparison, artistic understanding of our surroundings, the humorous independence of personality in relation to the fetishes of state and money, the primacy of the person before their work”.²²

²⁰ Rechwitz, p. 7.

²¹ Byung-Chul Han, p. 105.

²² Konrad, p. 114.

So it would be useful to Europe if we, in spite of all the unavoidable structural debates, were to discuss it more often in lighter tones, more playfully and humorously. It would be more consistent with the inner dynamics of history, as history does not happen according to clear, obvious, unambiguous rules. The Bulgarian Ivan Krastev says with good reason: “A closer examination of the fall of political units indicates that the art of survival is the art of constant improvisation. Eventually Europe could still be saved not by rigid immobility, but by flexibility.” Therefore he compares our actions and words for Europe to writing a poem: “Even the poet isn’t sure how the poem will end till it does”.²³

2. Be friendly

Correct language leads me to another thought. 60 years ago, on the 28th of September, 1959, in the speech she gave accepting the Lessing Prize in Hamburg, Hannah Arendt spoke about “friendship in dark times”. Even if our time in Europe is by far not as dark as Hannah Arendt experienced in her decades, what she described as fundamental to preventing the world from slipping from our hands in “dark times” still stands. If you replace “world” with “Europe” in the quote below, you will have a reason why meetings like this one in the Lithuanian Thomas Mann Center in the Curonian Spit are so important to the future of Europe and why I am so grateful to attend.

Hannah Arendt said: “In conversation, the political significance of friendship and of humanity integral to it is revealed, because such conversation (unlike intimate ones, where individual souls talk about themselves), however joyful about the friend being near, is for the world at large, which remains inhuman in the very exact sense, as long as people don’t talk about it constantly. Because the human world is not just because it is created by humans,... but only when it has become the object of a conversation”.²⁴

3. Reestablish old concepts

Let me include a personal observation. What are we talking about all the time, what is the correct term for the object of our musings?

²³ Krastev, p. 132.

²⁴ Arendt, p. 76.

- “Europe”, of course. But today it is often identified with “eurocentrism”, and the raised tones that we hear in this word often evoke in the contemporary people and their politically correct thinking the memories about the “old white man”, in other words, the true image of the enemy.
- “European Union” first of all evokes Brussels, the correct shape of cucumbers and other actual or presumed jerking around of free people.
- “The West”: as a political value, at least since Donald Trump this term is no longer living.

Why don’t we reactivate a very ancient concept? In German it is “Abendland” (literally, “Evening land, Evening lands”, meaning West). It does not necessarily have to be “das christliche Abendland”, “the Christian West”, this primary element of fixing one’s identity and task especially during the first decades of the iron curtain and the Cold War. No, it’s just “Abendland”.

- First, this term carries no lordly ambitions, on pronouncing, it rather makes itself relative, because it is associated with its opposite, “Morgenland” (literally “Morning land”, meaning East). And in such a context, Morgenland acquires a quite positive connotation.
- Second, this term reminds its own history without being obnoxious about it.
- Third, it has a geographical content, albeit it is not very clearly defined, and does not require to immediately mark its outer limits, just like in the case of “Europe”.
- And, fourth, whoever so desires, may still remember the Christian roots of Europe, its, as the beautiful saying goes, Christian soul.
So let us dare speak about Abendland.

4. Cherish typical European institutions

By this, I don’t primarily mean the European Parliament, or even the European Court of Human Rights. I mean the institutional structures whose origin and spirit is clearly European in terms of history and cultural history.

The first such institution is the university. Of course, there were highly intelligent people who were even capable of foreseeing the eclipses of the sun and the moon in old Babilonia, there were highly educated scholars of nature or the Quran, or philosophers in the cultural space of Islam. However, the university as a community of teachers and students, as *universitas*

literarum and the place for studies transgressing the boundaries of a single discipline, in its ideal shape, a place for qualified professional, and later ever broader education, as an institution with special right to self-government, is “a creation of medieval Europe... No other European institution in the world took root to the extent that the university did, with its inherent structures and scholarly achievements”.²⁵

The institution of the university embodies the ideal of the education of free people, its oldest origin lies in the *Heros akademos* grove in the ancient Athens, and its path then takes it to the schools by the cathedrals and monasteries of the early Middle Ages, the schools under protection of their founding fathers, emperors and popes. Therefore it is right to say: “The university is a European educational institution par excellence.” It’s no coincidence that the renewal of the university structure of the European Union is named after the oldest European university, “the Bologna process”, even if the process itself does not always match the ancient ideal of the university. But what can ever match that ideal? It is all the more reason to cherish our universities with gratefulness, pride and responsibility, as they still remain the exclamation marks of the whole European ideal of education. They embody everything that Europe cannot be imagined without – they embody education in the broadest sense.

Another foundational European structure is closely related to the university. By that I mean the city. The same can be said here: of course, developed cultures, from Teotihuacan in Mexico to ancient Babilon or Angkor Wat in Cambodia produced great, central unique and intellectually lively cities.

But a European city is something unusual, unique. The Greek city-states in Greece itself, in Asia Minor, South Italy, *Urbs Roma* as the embodiment of the city in general, the late-medieval and early Renaissance cities in the Northern and Central Italy, the dignified German trade cities, the Hansa Union in the North – all these highly politically active communities are a soil for generations of “citizens” who gradually come to comprehend their own freedom and responsibilities socially, politically and even in terms of religion, for example, in spite of ubiquitous Christianity of the Middle Ages, such German trade and cultural cities as Ulm, Frankfurt and Nuremberg were always resistant to housing a bishop within their walls.

²⁵ Rüegg, p. 13.

I cannot linger here on the history of the European cities, but I would like to draw your attention just to one theological aspect. In the Middle Ages, the city was the only societal unit complex enough to practically reflect and understand the Aristotelian “episteme politike”, “*sciencia civilis*” concept. The starting point is a specific interpretation of the Christian universe as an image of the perfect civil community, based on “the heavenly Jerusalem”. The 12th century scholasticism, the pinnacles of which were Albertus Magnus and Thomas Aquinas, later was capable to develop the image of a Christian in general in the example of the perfect citizen of a city. According to Thomas Aquinas, the human being is even “*animal naturaliter civile*”, thus, not only “*zoon politikon*”, “community animal”, as Aristotle had it, but a “civic being”, “city being”, even though not all people in fact live in cities²⁶.

In our present-day cities, as we care about common issues and the community, particular responsibility and local democracy, we will not just cherish a great European tradition, but also follow a theologically based anthropology.

5. Maintain an oval of memory

What do I mean by that? Aleida Assman, a scholar of societal cultures of memory, speaks about the “competition of victims” as she looks at the growing distance between the European East and West. In the West, the necessary memory of the Holocaust has almost become the “founding myth” of the united Europe. A related idea is that the uniqueness of this event may never be relativized. It is infinitely significant not only to the Jewish side. Therefore the mainstream intellectual life of Western Europe strictly rejects any generalized version of the theory of totalitarianism that attempts to include all the victims of the 20th century national socialism, Stalinism, communism, fascism. Conversely, the East believes that their own suffering during the times of WWII and communism are hardly registered at all in the common consciousness of Europe, or registered much too weakly.

Ms Assman reminds the outrage of Western Europe when the Gulag survivor former Latvian Foreign Minister Sandra Kalniete declared that

²⁶ Gebhard, p. 139–162.

without the experience of the millions of residents from the Central, Eastern Europe and the Baltic States, the memory of Europe will “remain one-sided, incomplete and unfair”, because – and that was the cause for the complete misunderstanding – “both totalitarian regimes – nazism and communism – were equally criminal”.²⁷

In her attempts to find a way how Europe could remember together without at the same time negating important differences, Aleida Assman offers a formula that permits neither relativization nor equalization, and as an oval with two centers, could make a common European culture of memory possible, and without it, the European break lines and decomposer germs cannot be removed. The formula is as follows: “1. The memory of the Stalinist crimes must not relativize the memory of the Holocaust. 2. The memory of the Holocaust must not relativize the Stalinist crimes”.²⁸

However, Assman also quotes the Lithuanian literary scholar Irena Veisaitė and her demand: “It really is necessary to talk also about Gulag and its horrible crimes against humanity. However, the Western world is not yet ready. In the people’s mind, the symbol of the Holocaust is Auschwitz. But where is the symbol for Gulag? It’s not there yet”.²⁹

This is probably the central point of the things that divide Europe, where the pain is the greatest, the break lines stretch the deepest, the germs breed the most poisonous, where we understand each other the least – in spite of the important books that have appeared in the West, of which I will mention only three. They are the shocking 987 pages of *Livre noir du Communisme. Crimes, terreur, répression* (The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression), published in 1997, or *Bloodlands* by Timothy Snyder, or, on the German part, Karl Schlögel’s *Das Sowjetische Jahrhundert*, published in 2017.

V. PERSPECTIVE

And thus I reach the end. Recently, the historian Dan Diner wrote that identity is “a word of disappearance”. Thus, a word that only emerges when

²⁷ Assmann, p. 160.

²⁸ Assmann, p. 163.

²⁹ Assmann, p. 164.

whatever it describes begins to shrink, to disappear. Could “the European migraine” be a description of the fact that Europe has become incomprehensible or not comprehended correctly? That we have problems of vision or hearing regarding Europe, that it is alive only in half-memories? That this is what pains our heads and hearts?

Is that our Europe?

Or maybe the diagnosis of “European migraine” is not correct? Maybe it only describes the “image of disappearance”, as Dan Diner wrote? Regardless of all the criticism and relativization: there’s more in this head. Its eyes are looking further, far into the distance and far back.

I remember Czesław Miłosz. In 1943–44 he is working underground against the German occupation, and what is happening in Europe is so much more dramatic than your basic “migraine”. Surrounded by all the horrors, Miłosz creates a twenty poem cycle titled “The World: A Naive Poem”.

One of the poems is called “Through the Window”. We should keep this look through the window of 1943–44 in our heart today, in 2019, as we speak of Europe. And during the Cold War, Milan Kundera wrote the a European is someone who is missing Europe.

The Czesław Miłosz poem goes as follows:

*Beyond a field, a wood and a second field,
The expanse of water, a white mirror, glitters.
And the golden lowland of the earth,
Bathes in the sea, a half-sunken tulip.
Father tells us this is Europe.
On sunny days you can see it all clearly.
Now it is smoking after many floods,
A home for people, dogs, cats and horses.*

*The bright towers of cities shine there,
Streams intertwine their silver threads,
And the moons of mountains are visible in spots
Something like goose feathers scattered on the ground.*

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

References:

- ARENDRT, H., BORMUTH, M. (Hrsg.) *Freundschaft in finsternen Zeiten. Die Lessing-Rede mit Erinnerungen von Richard Bernstein, Mary McCarthy, Alfred Kazin und Jerome Kohn.* Berlin, 2018, S. 139;
- ASSMANN, A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention.* München, 2013, S. 231; „Bis der Teufel uns scheidet“. *25 Jahre Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung: 13 Zwischenrufe.* München, 2019, S. 207;
- BOLAFFI, A. *Krise als Chance – Europa neu denken. Im Gespräch mit Peter Engelmann. Passagen Gespräche 3.* 2014, S. 128;
- BRAGUE, R. *Europa – seine Kultur, seine Barbarei. Exzentrische Identität und römische Sekundarität.* 2012, S. 249;
- BRODER H. M. *Die letzten Tage Europas. Wie wir eine gute Idee versenken.* München, 2013, S. 223;
- BROWN, P. *Die Entstehung des christlichen Europa.* München, 1996, S. 404;
- BYUNG-CHUL HAN. *Vom Verschwinden der Rituale. Eine Topologie der Gegenwart.* 2019, S. 121;
- DEBRAY, R. *Éloge des frontières.* 2010, S. 96;
- FISCHER, H., DIETZSCH, S., HAVELKA, M. (Hrsg.) *Der Realismus und das Europärtum.* 2019, S. 158;
- FREI, N. *1968: Jugendrevolte und globaler Protest.* 2008, S. 286;
- GEBHARDT, J. *Der bürgerschaftliche Begriff des Politischen: Ursprünge und Metamorphosen.* In: *Geisteswissenschaftliche Dimensionen der Politik: Festschrift Alois Riklin zum 65. Geburtstag.* Hrsg. von KLEY, R., MÖCKLI, S. Bern, 2000, S. 139–162;
- GLUCKSMANN, A. *Köchin und Menschenfresser. Über die Beziehung zwischen Staat, Marcismus und Konzentrationslager.* Berlin, 1979, S. 181;
- HIRST, J. *Die kürzeste Geschichte Europas.* 2012, Hamburg, S. 206;
- IM HOF, U. *Das Europa der Aufklärung.* München, 1995, S. 270;
- JÄGER, T. *Das Ende des Amerikanischen Zeitalters. Deutschland und die neue Weltordnung.* Zürich, 2019, S. 191;
- KALLSCHEUER, O. *Zur Zukunft des Abendlandes.* Springe, 2009, S. 158;
- KONRÁD, G. *Antipolitik. Mitteleuropäische Meditationen.* Berlin, 1985, S. 224;
- KRASTEV, I. *Europadämmerung. Ein Essay.* Berlin, 2017, S. 144;
- LIESSMANN, K. P. *Lob der Grenze. Kritik der politischen Unterscheidungskraft.* Wien, 2012, S. 207;
- ORBAN, O. *Civilisation latine. Des Temps anciens au Monde moderne.* 1986, S. 360.
- RECKWITZ, A. *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne.* Berlin, 2018, S. 480;
- RÜEGG, W. (Hrsg.), *Geschichte der Universität in Europa. Band 1.* 1993, S. 435.

Do Flowers Bloom in the Shade of the Wall?

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

A wall always remains as an object and a memory for longer than its builders, this has been or will be discussed here numerous times. The Great Wall of China, the Long Walls of Athens, the frontier of Christianity – our lands in the 15th-17th century, the wall from Mexico that Trump either is or isn't building. Of course, the Berlin Wall, which I believe inspired this meeting of ours. It is all mingling – the symbolic and the physical sense. The physical actuality, the bricks, logs, blocks, and something intangible, the defense, the separation, the protection, the imprisonment. Eventually, the walls are no longer there, but their meanings remain. Even their builders are forgotten – who can name the architects of the Wall of China, who remembers exactly the initiators of the Berlin Wall, and it doesn't even matter if it was erected in Stalin's time, it is not contained within them, and in Khrushchev's time, the time of de-Stalinization, it is still equally efficient. Even when they crumble or are destroyed, the walls still stand in history.

On the other hand, there is another way to look at walls. One contemporary European Buddhist told a story to illustrate that everything is only a phenomenon of our consciousness – I don't remember the details, but they are unimportant. In one war or another, the enemies captured a scout who had crossed the border between the fighting sides. Before he was executed, he asked for a last look at his homeland for whose freedom he had fought. His wish was granted, he was taken on some hill, and the soldier took a long

time to look at the land opening in front of him. Everyone kept respectfully silent. Eventually he turned around and said: now I am ready to die. The only thing he didn't know was that the enemy soldiers were too lazy to walk another kilometer, and he was looking not at his homeland, but at the enemy land, which looked exactly the same. The wall was an illusion, and he failed to recognize it.

Such a perspective is possible, and sometimes even right, however, it's not that simple – may I be forgiven for this banality. There are things that are only made up by our imagination, there are conventions that shall depend on the will of those who agree about them, like, for instance, the Lithuanian-Latvian border. But there are some walls that, as I have just mentioned, retain their symbolic meaning with no less force than their physical shape. Thus, I'll share a personal experience.

I have never seen the Berlin Wall, but I have seen the iron curtain. Not the metaphorical one, mentioned by Churchill or someone like him. To me it sounded as metaphorical as the Cold War, before I saw it with my own eyes. One wakes up at the bus after the heavy sleep of travel, or rather, slumber. It is early, and one sees that the bus has stopped on a bridge covered in steel net. Underneath it was a ravine, with mists floating above it, and through the mist, one could see something like a tiny narrow creek, barriers, rolls of barbed wire, watchtowers, surveillance and killing machines at the bottom. Things that are even difficult to describe if one isn't a pro. Something not entirely accessible to human language. The proximity of the curtain, or rather, being inside it, flooded like horror – back then, I had not seen a single horror movie, but the experience was exactly like that: something both unreal and breathtaking at the same time. The morning quiet was suddenly interrupted by the German border patrols who after that experience seemed to be very much human, very angry, but not at all scary. It was only a month or two before the fall of Honecker, and their barks actually seemed quite comically cozy in the background of perestroika and the crumbling communism. I don't know how long it took for the bus to break free of the iron net, maybe 15 minutes, maybe a half hour, but those minutes changed my perception of life. It was one thing to live only on this side of the wall, depressed, even under threat of going to what Solzhenytsin called “inner zone”, i. e., a real Soviet concentration camp, but quite another thing was to cross the actual wall from the free

world to this “great zone” (I had come there by plane, so did not get this strong impression).

This line that separated the continent of Europe into two parts – of slavery and of freedom, could acquire a very fragile, almost ethereal shape, but that did not make it any less real. I spent my childhood in Klaipėda, I finished five years of school there. And I still remember how upon nightfall, the sand by the sea was harrowed so that the mysterious enemy could not emerge from the sea at night and enter the Soviet space without a trace. It was a magical solution rather than a practical one. One need only remember the watchtower lights, the regular patrols of the border guards and their K9. I must admit – it might be my trauma speaking, but whenever I look upon, I think, Japanese gardens with rocks and sand lined by rakes, I remember this harrowing of the beach that must separate two worlds each night.

However, no wall is so blind, no wall, not even the best one, may separate people from their history and the surrounding world so much that they would not even suspect that there is a different time and space, not just the one on this side of the wall. The very presence of the wall raises the irrepressible question about what is behind it. Besides, through it, over it, no one knows how from underground, seeds arrive, plants thrive, blossoms open, and clearly they don't belong to that misty reality. Those who live on this side of the wall one day realize they're in some strange flower garden that seems to have arrived from another spacetime, but at the same time is part of their life, and gradually, the center of their life. I must admit I don't believe that my metaphor of flowers in the shade of the wall to be very smart, creative. But it is important to me in one sense. Flowers seem to be very fragile, sensitive, almost incorporeal. But their presence makes life more celebratory and cozy. In a sense, they are promises of a more perfect world. So let's take a walk in this unusual garden. At first I wanted to arrange my narrative in the order of importance of those blooms, or at least their statistical significance, later I realized it's pointless, and I only left one thing deliberately at the very end.

The first thing that comes to mind is Polish television – the first channel of Poland. Yes, the choice is a bit unexpected, but in my subjective opinion, it was exactly what shaped my generations – of course, mostly people in Kaunas and in the part of Lithuania between Kaunas and Marijampolė. I don't think it was seen in Vilnius, but at that time, the sense that Lithuania

is not only Vilnius, or maybe even the other way round, that Russian-speaking Vilnius is less Lithuania, was very strong. I never figured out what technical problems gave us this chance, I've heard that the Soviets put pressure on the Poles to do something about it, but eventually the problems were only solved in the early years of independence – this time thanks to commercial pressures, competition for advertising, licensed territory of Western films. It was a significant loss at the time when the Lithuanian privately-owned and free state-sponsored television were only emerging. And during the Soviet time, it was a miracle. There were many reasons (the size of the country, the hard patriotism, the importance of the Catholic Church) why Poland always enjoyed greater intellectual and even economic freedoms – the films that we had only read or heard about, sometimes accessible in the shape of illegal, formally pirated tapes. From erotics that was unprecedentedly straightforward for the time to perfect classics. News that included more and more reports on Solidarity, shows that contained more and more true discussions, differences of opinions, concerts of contemporary music. We all spoke at least a little Russian, so the language barrier was not that great, more and more of us could understand Polish, more and more were listening to the official and Western radio in Polish. It probably goes without saying that it was also a pretext, and sometimes even a reason to include a greater diversity into the Soviet Lithuanian television. To sum up, the Polish television provided the cultural background for the whole life, a true alternative for leisure and information during the bleak Soviet era of boredom and gray.

The second thing were the foreign radio stations in Lithuanian – not only the famous ones like Voice of America, Vatican Radio or Radio Free Europe, but also exotic ones – broadcasts from Madrid, prepared by the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania, as far as I can tell, I used to listen to it with my morning tea before school; broadcasts of Italian radio; and if memory serves, I also heard some Lithuanian – not Russian – radio shows from Turkey, most of them about Atatürk. Not to mention the Russian ones – the spectrum was incredible, from Tel Aviv to Deutsche Welle, from Radio France International to religious Baptists or Pentecostals – I no longer remember the name. Some of them were interfered to the point where only separate words could be heard – like Radio Free Europe; others, like Voice of America, came through quite well. No one could explain it,

but even the buzzing sound itself was a challenge – an array of tiny tricks allowed one to hear a sentence here and there.

The third thing is the underground press, especially in synergy of the radio stations – of course, the first place here belongs to the *Chronicle of the Catholic Church in Lithuania*, but other publications were important too. The present-day researchers of the younger generation sometimes fail to grasp how great a force it was – not just as symbolic resistance, but also as a real impact. The tiny print run of the publications didn't matter. Distribution was also unessential. For instance, the *Chronicle of the Catholic Church in Lithuania* describes how an atheist teacher ripped off a cross from someone's neck, or a local kolkhoz chairman refuses to loan the a car for a funeral with a priest, the report is read on Radio Vaticana, the whole village is discussing it the next morning. The Committee of the Party and the local KGB representative are worried, something needs to be done, maybe they should at least be more careful in the future... On the other hand, a lot of the press was devoted to discussing political, cultural, religious problems, disseminating independent information. Those texts would reach, let me put it this way – the elites of the resistance. But the periodicals also contributed to the shaping of the elites, the consolidation, the establishment of the various identities. Once the time of the Sąjūdis came around, a large part of the elites was involved or started actively participating in the public discussions and the activities of other organizations.

The fourth is the various literature that arrived from abroad in the shape of books and magazines. I would include here both the legally sold books in Polish or German published in the West and the so-called world of people's democracy, the Western publications obtained from abroad and the artistic and cultural works of expatriate Lithuanians. Again, what mattered was diversity, astonishing diversity – instead of the single truth of the Party, which could be easily identified as a lie, one could read the authors who thought differently and sometimes engaged in direct or indirect polemics. Poets and prose writers of different aesthetics. Maceina, Girnius, Kavolis and Greimas, Brazdžionis and Mackus, Bradūnas and Landsbergis. I remember the influence of Maceina's *Filosofijos kilmė ir prasmė* (The Origin and Meaning of Philosophy) – dozens, possibly hundreds of intellectual people learned that philosophy is not the antics of the Soviet textbooks, but rather, a dynamic and free way of thinking. One should also mention

the contacts with the expatriates and the people of culture and arts in the West – limited, sometimes dangerous, but even those infrequent meetings, lectures encouraged, inspired, brought new ideas. Those books actually were not only read and loaned, but also copied – transcribed by typewriters, and also by photocopiers, which became more and more prevalent. At first with the horrible, stinky paint, and later with a little better one. True, the typewriter, depending on the paper and whether it was mechanical or electric, could type up to 8 copies. The last one, of course, was almost illegible, but also the cheapest. The first three were good enough, the second sometimes even a little better than the first, because the letters on the first one could be not bright enough because the tape was dry or otherwise poor quality. But back to business.

The fifth blossom in this strange garden is the pre-war Lithuania. I could pedantically identify several layers. The first is quite immaterial – the memories of parents and grandparents. Sometimes idealized, sometimes simply personal, sometimes simply an objective story of “how things were by Smetona”. Sometimes a special bit of luck happened – an acquaintanceship or even friendship with a much older person, and sometimes someone prominent back then. I will only mention Alfonsas Keliuotis, Juozas Grušas, Vaclovas Šiugždinis, the Brazauskas family. Bet there were much more of such people in Kaunas. There were such people in other towns too.

The second layer is the periodicals of the time that sometimes acquired a special and even prestigious status, like Šapoka's *History*, which has received plentiful and not always deserved criticisms today, or the six volumes of Skvireckas' translation of the Bible. The sets of periodicals – *Židinys*, *Naujoji Romuva*, *Vairas*, even the reddish, leftist *Kultūra* could contain interesting morsels, the very fact of its existence meant that there are societies that tolerate different worldviews. Besides, sometimes they seemed incredibly contemporary, relevant, one could find deliberations on topics that were unheard of in the Soviet discourse. As I was reading *Židinys* all in one sitting, I got the idea to publish a magazine that would continue this tradition once Lithuania is free – it is called *Naujasis Židinys*.

And finally, the third layer – the material artifacts of symbolic or emotional significance. Often they were signs of statehood – silver 10 litas coin with Vytautas or Smetona, five litas coin with Basanavičius, notes and

stamps, images of Vytiis, portraits of the dukes or their copies – especially the jubilee bas relief of Vytautas Didysis by Petras Rimša, which spread in thousands of copies. But also old photographs with grandfathers in uniforms, or land property papers, a button or a belt buckle with the Gediminas Columns that once belonged to a cadet... Too much to list, but it was a very real testimony to another, different Lithuania, and a hope of its return.

And finally, the cultural, or possibly even more counter-cultural influence of the Western world that is so hard to define. Music, “rags”, as the Western and in general better-quality clothing was referred to by the communist propaganda, denim and even chewing gum – all were symbols of another world that sometimes acquired shades of protest, even the counter-cultural youth movements, the hippies and the punks, which used to automatically colored politically. The Kalanta uprising was first and foremost an effect of the hippie youth, even though plenty of Kaunas people joined in immediately. Before then, there were the “stileivos” – “stilyagi” in Russian, whose trousers seemed too tight to the orthodox CP members, the lovers of jazz, simply people who grew their hair long, and who later wore bellbottoms, men who dyed their hair blond. Women were probably allowed more, but they were also flooded with the whitewater criticism for their aspirations to dress nicely and live nicely – to pander to the consumer bourgeois lifestyle.

What I left for the very end is the Catholic and other churches and religious communities. They were not even flowers, rather, trees whose roots were reaching deep into the soil of not even pre-war, but of many centuries. The very church buildings, Gothic, Baroque, Classicist, sometimes modern, like in Šančiai neighborhood of Kaunas, or as the Resurrection Church that was turned into a factory, or the temple of the Continental Reformed Church in Kaunas that I think was made into the canteen for the Soviet militia school – they made their impact even while they were closed, they were foreign to the sovietized landscape, it splintered and crumbled around churches. The sacred buildings seeped into the works of art, and the censors required to remove the crosses from the images of the temples. Just like in 1940, or 1861, or 1794, the congregations gathered in them, the inscrutable rites took place that had nothing to do with the five-year plans of the Party, the words of gospel resounded unauthorized by Glavlit, even the simple

and in a way conformist homily led to a world of different values and aesthetics. This topic of religion is too broad to discuss in this presentation in more detail, so let's leave it at that.

I was going to finish my speech on a different note, a more optimistic one, but recently something happened that made me return to the wall, not the one that's destroyed, but the one that's being constructed. On the 23rd of August in the Cathedral Square, some people gathered in support of Hong Kong citizens who lined up in their own Baltic Way. Suddenly, a number of aggressive Chinese appeared in front of them and flew the red flag of the communist China. They were the ones who tried their best to build a wall in the capital city of a free country, to separate the free people in support of other people who desire freedom. For now, the wall was made up of their backs, the flamboyant red flags, the aggressive chants. What hurt me the most was not the fact that the Chinese broke the law, the most hurtful was the fact that the police tried to avoid interfering and defending the freedom of choice of the citizens. I am really scared that it may become the first tiny fragment of the new wall that is being built not only in the hatred of the enemy of freedom, but in our own fear and calculation. A wall in the shade of which one would again look for flowers who witness that there is another and different life on the other side – how would I know where.

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

The Abduction of Europa 2.0

GINTARAS GRAJUSKAS

Once, a very long time ago, Europe already was abducted. You will probably remember the myth of the Antiquity, featuring this charming white bull, as soon as one sees him, one is immediately overcome with desire to jump on his back and gallop over the fields. Exactly that, white and, one might guess, fuzzy – just the most irresistible to the youngsters – was the shape taken by the almighty Zeus in order to abduct a girl called Europa. What Zeus arranges for her is this tourist attraction, a cozy and harmless rodeo.

Europa herself, still a young beauty in Zeus' time, is considered to be emphatically honorable and inaccessible. Or at least she plays the part of furiously hating every phallocentrist, patriarchalist and any violence at all. Europa is still young and naive enough to worry about ruining her reputation, she still cares about what the others think. And at the same time, if she appears honorable and inaccessible in public, she may raise her price without any great effort. But the truth is: the young beauty is not, in fact, a puritanical virgin, she's secretly a hedonist who has enjoyed all kinds of sophisticated pleasures ever since she was a teenage Lolita. And frankly, Europa doesn't mind taking a ride on this pretty white bull, and hasn't for a long time. Which is why the first abduction of Europa happens without surprises, as smooth as they go.

Zeus is slightly less interesting in this story. But there are nuances. The highest god, who is – I emphasize – at the top of the pantheon. He is no

basic phallocentrist, he is the phallocenter himself. He is the alpha and omega of all that is male. He enjoys his omnipotence and good old rape. He would gladly just go out and rape without any gameplay, any incarnation into beasts or birds, but he is terrified that his victims might go and complain to his wife Hera, famous for her nasty temper. In fact, it's quite obvious that the spot at the top of the pantheon should rightly belong not to Zeus, but to Hera, but in the patriarchal society of way back then such a myth would hardly be successful.

The new myth of the abduction of Europe is slightly different – it's post-modern. Its text is intricate and still in the process of being written. It blends all the thousands of years of human cultural experience ever since the days of the first abduction. And its text is not linear, plenty of different stories intertwine in it at the same time, and some even appear to contradict each other. And Europe is quite different – a mature woman who has learned to manage her desires. She has discovered a strange formula for her life, an oxymoron: moderate hedonism. On the other hand, oxymorons are everywhere in the human history: just remember “the fight for peace”.

Zeus is also different – Hera has left to visit her mommy across the Styx a long time ago, Mount Olympus is crumbling, and the ancient Zeus As-trapios is less inclined to throw lightning bolts than to thunder curses at the demigods who have ruined his Olympus and thus caused the greatest geopolitical catastrophe of all time. But the curse of “may lightnings strike you all!” isn't as effective as the actual smiting with a thunderbolt. Demigods are starting to giggle as they listen. So Zeus regroups, pumping myrrh and ambrosia by a pipeline from underneath the ruins of Olympus and thus hopes to gather enough voltage for at least one final real lightning bolt.

At the same time, Zeus is studying the postmodern theory and doing the preparatory work. And the postmodern theory states: tearing down Olympus is a good start. But it's just half the work. The final victory of postmodernism in the whole world will only arrive when not just Olympus, but every mountain anywhere will be torn down. When no coordinates remain. So then, when all the world is flat, that's when the whole world becomes a Mountain. Zeus doesn't quite understand it, how is it actually going to happen, how are planes going to up and become a Mountain, but he kinda likes the principle. He likes it a lot. So Zeus nods happily, checks how the myrrh and ambrosia are pumping, and gets to it.

First of all, he decides to tear down the place called Europe. Because it's close, and there are plenty of mountains there that need tearing down. And the name sounds familiar, brings up some unpleasant memories associated with cattle and some mad yelling fat hag wielding a rolling pin.

How to Abduct Europe

Once upon a time there was a country that had 162 operating concentration camps. Millions, tens of millions of people were murdered there. And that is probably not the country that you thought of: Hitler's Germany throughout its existence opened 28 concentration camps.

At the same time when these death factories were being built, in this country called the USSR joyful and optimistic songs were being written. One of them, written in 1936 by the composer Dunaevski with lyrics by the poet Lebedev-Kumach, this country is described like this: “Ya drugoi takoi strany ne znaju, gde tak vol'no dyshit chelovek” (I know no other country in which a person can breathe that easily.) It was a system that elevated the lie about the people, the simple working man with whom the power lies to the level of state ideology. Cynical, unbelievable lie. A normal person cannot even comprehend the level of cynicism. Totalitarianism in which absolutely everything – even the life or death of a person – is up to the government. And at the same time, the same person is boldly fed the lies that he is the lord of this country, everything here belongs to him.

By the way, this global, all-encompassing lie is discussed in the recent TV show *Chernobyl* – and exactly that aspect of the show was so irritating to certain people. They felt exposed personally. Other people were quite confounded: what's with this weird oversensitivity regarding events in a country that no longer exists for quite a while?

Well, let's try to imagine a parallel world to make it easier.

Try to imagine that no Soviet Union ever existed. I know, it's hard, but try. That Soviet Union was nothing more than the same Russian Empire, identical even geographically, only with a larger territory and a different name. The name – the Soviet Union – is just a cover for the naive. The whole communist ideology – just a mechanism for growing the empire to a global level. So that eventually, in all countries the global revolution of the proletariat triumphs, and they submit to the mother empire. In fact the empire – just like all the others, by the way, they only pretended less – didn't

care about the brotherhood of nations, or the exploitation of the working people. People don't mean anything to them at all, they're just materials for building the empire. The communist empire exploits the same working people with resounding success, they work for them basically for sustenance and a roof over their heads, like slaves of the old times. And they're proud to do that – because they always hear that they are the true lords of this country. They thank the communist party for its righteous leadership. If loyalty to the government wanes a little, it may be stoked with bonuses for devotion – luxuries like canned sweet peas, permissions to buy cars and go to trips to a resort in Bulgaria. Or simply shoot some to scare the remaining ones. Probably the most cynical country in the history of the world. I spent a little of my life living in it. What are my memories? In short – I remember the country as a monolithic, gigantic, incomprehensible lump of lie.

Why would the communist empire require this total lie? Just like any other lie in politics: to find loyal supporters who in their dumb naivete will become great cannon fodder required to take and keep the power. Just like present-day populists don't care about any kind of *populus*, the Soviet government did not care about the people and the “simple working man” at all.

If we dare live without minding the labels and artificial oppositions, anyone who's antifascist should also be anticommunist. Because in essence, these two systems of manipulating people are entirely identical. “Like communists, we believe in the necessity of a centralized and unitarian state that would force everyone to submit to iron discipline – the only difference is that they arrived at this conclusion through the idea of class struggle, whereas we through the idea of the nation,” Benito Mussolini wrote in 1921. By the way, before he became the father of fascism, Mussolini was a convinced leftist, a social democrat.

The poet Czesław Miłosz wrote half a century later: “Fascism was a brief tasteless operetta, and the greatest threat to the world is communism.”

Fascism and communism are in no opposition, both of them are ways to expand an empire to the global level. Only the first one is related to nostalgia for the imperial glory of the past, and the latter, to the fanatic faith in the communist future. The ultimate target of both ideologies is the whole world. The ultimate, distant goal of both fascism and communism is exactly the same – worldwide empire. World domination, by annexing and colonizing more and more new territories. Whether the new lord of the

world is called a proletarian or an Arian, makes no difference at all. The mechanism is entirely identical, the only difference is that in one case the new “lord of the world” is identified based on his origin, and in the other, on his race. The methods are also the same: convince a separate group of people, poor and uneducated, that they are exceptional, more deserving than others, and manipulate them. In both cases, the social elevator begins its ascent from the very lowest point, from the deepest dungeons of Hades.

The fascists and the communists view each other with poorly disguised affection – they perfectly understand each other and feel an affinity. And I'm not using the past tense deliberately: they are not extinct, not by far. They are species that at present day are breeding fast and even crossbreeding with each other.

Let us imagine that the empire that was briefly renamed “the USSR”, never did collapse, it is still living now. Simply as the time came, once it realized that the old buzzwords are becoming less effective and the economy is crashing, it decided to rebrand once again and to try some other, refreshed buzzwords. The communist party money was transferred and legalized, and the power remained in the hands of the same nomenclature of the communist party, supported by the same armed structures. *Perestroika* was but a show for the naive Westerners – true, some things did not go according to the script, but the empire quickly rebounded.

The carnival of “there is but one truth, Lenin's truth” did not work out. So, almost following Bakhtin, the carnival puppets are turned upside down, their behinds become their new heads, and a new carnival of “there's plenty of truths, everything is relative” begins.

So the class buzzwords of “class struggle”, “the communist tomorrow”, the “global revolution of the proletariat” are no longer functioning today. What to do? Even the usual political opposition of “left-right” has blurred, as the communists became capitalist, so other, new ones are required. Formulated without a political ground. Politics and ideology are no longer things worth dying for. But oppositions may be formed on even your basic daily life grounds. For obligatory vaccinations and anti-vax. For the Leader and against the Leader. “Rednecks” against the elite. Left-handed people against right-handed people. The grounds don't matter, the point is to radicalize everyone as much as possible. To teach hate. To bring everyone to the barricades. As much as possible, to build new, virtual walls that would

separate one person from another person. To spread lies as widely as possible, even quite absurd ones, so that no one ever dares believe anything at all. Not state institutions, not the media, not one another.

In fact, what is going on now is war on faith – not in the religious sense, but the broadest possible. On any human faith in general. There are no common human values – therefore it's pointless to protect them and sacrifice oneself for them. If someone attacks us, some outside force, we won't defend ourselves – because our neighbor is a stupid jerk, and the government is all thieves.

“Everything isn't that straightforward, the world is not just black and white,” – the true meaning of this favorite saying of theirs is that there are plenty of truths, each individual has his or her own truth, and everything is just interpretation – and that means that no truth at all does or can exist. The murderer is also right in his own way, and his truth is equally important and true as the victim's truth. To paraphrase Dostoevsky, if there is no truth, then everything is permitted. There is also no good or evil – everything is subjective and relative.

“Not everything is black or white”... Of course, yes. There are plenty of colors and shapes in the world. But this phrase often hides a simple manipulator's lie – that black is actually white. At the same time, the completely opposite propaganda is touted for the use within the empire: “v chem sila, brat? Sila v pravde.” (Wherein lies the power, brother? The power lies in the truth.) That's the famous phrase from the cult Russian imperialist film *The Brother*, and it puts it laconically and succinctly. The truth is ours – we are the only ones who know and tell the truth, and everyone around us is a liar. We bring others light and culture, and they slander us, the right ones, the innocent ones, and in general, the God-chosen ones – because that's what they are, the russophobes. They hate us for no reason.

And God has chosen them for a very particular special mission – no more, no less: to save the world. True, it is not entirely clear from what – the Americosy, the global power of the Jews, the liberasty or the reptiloids. They already saved Lithuania once – sure, at first in cahoots with the fascists they captured her, and then they saved her from the fascists themselves and after that they forgot to leave. For Lithuania, the price was hundreds of thousands of lives lost and broken in exile. We lost essentially all our most intellectual citizens – they were the primary target of the communist, both

physically and morally. The most famous Lithuanian aviation constructor – yes, before WWII, Lithuania had European level aviation – the creator of the ANBO airplanes Antanas Gustaitis before his arrest and execution in the Butyrki prison in Moscow was appointed chair of the commission for the liquidation of the Lithuanian aviation that he himself created. Cynicism worthy of Dostoevsky's pen. To this day, and possibly sincerely, the empire is astonished how we, the Lithuanians, can be so ungrateful, unwilling to remember that they did not only kill us, but also built factories and roads.

I don't really trust empires that arise to save the world. Even if they build roads, it's only for their own tanks. Even less I trust the ones that never manage to fix the roads and the public toilets of their own. But plenty in the world do trust them. They wait to be saved by this country that in fact needs saving itself.

All empires, to put it mildly, have never been delicate – but this empire is threatening Europe not only because of its geographic proximity.

Around the year 2000 I was returning from Germany by car, from a theater festival, over the Kaliningradskaya Oblast. Back then, I was still allowed. A little episode took place there, and in a paradoxical fashion it opened my eyes to what is really happening. We were waiting in the enormous line of cars by the border. A *militsiya* officer approached and asked our driver if we have already parked in the “otstoinik”. None of us had the slightest idea what that is and why we need to park there for a while. It turns out that the “otstoinik” is some special parking lot, and one is only allowed to drive out and join the real queue after parking there. We did not visit that travelers' purgatory and therefore we were queuing illegally. The officer told us to drive back to the “otstoinik”, because without the correct paperwork from the “otstoinik” we will not be allowed through, then he turned and walked away. While we stood reeling and discussed what to do next, we were approached by a young dude, this typical thug with eyes of a weasel, and he said: 20 bucks, and you can cut in. Skeptical, we found the 20 bucks and gave to the weasel. And he went straight up to the same officer who was waiting shiftlessly nearby and gave him our 20 bucks. The officer took it and lazily waved us through. A few minutes later we were in Lithuania.

This little episode would appear entirely impossible in Lithuania nowadays. I suddenly realized what it really was. Open, almost ostentatious

blending of the criminal world, the law enforcement and the government – from the lowest level to the top. They don't just collaborate with each other, it's not just corruption – they are simply grown together into one. They, this here blend, are the power. They rule the state. And they desire that other countries are also ruled in this fashion that is acceptable to them.

How does Europe threaten the empire? It is an example that the utopia may, after all, be achieved. That even though democracy eternally borders on ochlocracy, it still works. The European Union is a functioning utopia. Without great illusions, it is functioning not because it has found a common idea to unite all. It functions because it is useful to its members in the economic and political sense. It even manages to prevent potential wars. Its very existence is a fatal threat to the empire – it is an example that huge structures of people can live perfectly fine without totalitarianism.

Like every utopia, it has plenty of vulnerable spots. If you want to destroy it, you need to reveal those vulnerable spots – or even better, show that the utopia is not functioning at all, that it's all propaganda and chicanery.

If this Europe of theirs – dare I write it! – is more or less functional, and the rules are in place that everyone is trying to stick to, then we can write that it is old and boring. We can pick on some silly error of diligent and inept bureaucrats, employ a gang of indoctrinated diligent and inept fools run by clever curators and exaggerate it to complete absurdity. To show that Europe has grown old and demented. There's plenty of diligent fools in every country – and that's a great building material for the future global empire.

Just to be sure, we can always start a scare – to start a rumor that Europe prohibits curved cucumbers, vodka, *cepelinai* and blood sausage. That Europe is nothing but stupid rules, pointless regulations and constant control. That Europe is run by mechanical bureaucrats with the only purpose in life: to standardize not only cucumbers, but also their citizens. And if you, citizen, are a curved cucumber, there's nothing for you in Europe. Everyone is ruled by the exploitative class, gays and globalists. And true freedom only begins outside Europe – where there are no rules that must be followed, no stupid constraints. That is where the true free cowboys live. “Gdie tak vol'no dyshit chelovek.” There, and nowhere else, does a person breathe so easily.

To convince that all those European values – freedom, democracy, rights – are just fictions, nice words that mean nothing. That the daoist “soft water always overcomes the hard stone” is also fiction and chicanery. Just like the

christian “God is love”. That in fact, only brutal force and hatred always win, and everything else is doomed.

Having lied for decades about the power of the working people and the bright communist tomorrow, they may actually honestly believe that all those Western values are just as much false buzzwords as the other ones that they themselves used for skullduggery.

Hit the emotions, the hurtful spots. Cause disgust and despair. Cause total distrust of the state, its institutions and symbols: the politicians and the law, the leaders, historical heroes, artists. So that each individual, depending on taste and education, had something to be disgusted and disappointed with.

What is it for? So that everyone comes to hate everyone to death. So that the left hates the right, and the right, the left. The Vytis – the bunker, the bunker – the Vytis. The builders of monuments – the destroyers of monuments. The women, the men, and the men, the women.

If that is achieved, than no physical occupation will be necessary. It will no longer be a society, but a jug full of spider eating at each other.

The task is grandiose. How to make people give up freedom and enter prison by their own volition? Make them believe that freedom is the same as thieves. Thieves have emerged along with freedom, and where there is no freedom, there are no thieves. There is order and justice. And freedom itself is a fictional concept without any real content.

By cursing the liberals, the target freedom itself – freedom is just this refined form of the Western perversion. If you want to be normal, straight, and not some kind of pervert from “Geyrope”, you have to reject the very idea of human freedom, because it too is just as much a fiction of the rotten West as human rights. As the Russian bard Timur Shaov ironically sings, “Chelovek imeet pravo. I eto pravo – krepostnoe.” (A person has a right, and that law is serfdom. [In Russian, like in Lithuanian, “right” and “law” are referred to by the same word.]) You have the right to be loyal and to experience the exhilarating belonging to the gang of the strongest. You have the right to hate your enemies that we will invent for you, and to humiliate and defeat them. For that you have to wholeheartedly submit to authoritarianism. Where everyone is admiring the mightiest one, the alpha male who loves to exhibit his athleticism, health and naked torso on every occasion. You must agree, it is very like the early fascism and its cult

of the healthy body. This is the great attraction of authoritarianism: every destitute little sparrow may identify with the fuehrer, the alpha-male, in order to feel more powerful than he really is.

All set? So there – now we just flick our fingers, and the good old vulgar and brutal imperialism is back in Europe that’s going on about humanism! It’s just been re-legitimized. And we have all been transported at least a couple of centuries back! But with modern, even more powerful killing technologies.

The present-day Putin’s Russia underneath the whole camouflage is the same empire that once was briefly renamed the Soviet Union. It took over and perfected the Soviet Union’s methods for expanding the empire and conquering the world. And what is happening now is essentially the same global revolution of the proletariat, only modified, adapted to the 21st century. The new revolutionary now no longer must belong to the working class. As Mussolini wrote, the focus now has shifted from the idea of class struggle towards the idea of the nation.

Putin’s Russia has blended in both the communist myth of the future and the nostalgia for the former empire of the USSR. There’s even the new internationalism – when the nationalists of all countries come together to work for the Kremlin.

The new empire is a state in which only one party is legal, all the other parties are fictional. The opposition is fictional, the pluralism is fictional, the democracy is fictional, the elections are fictional. The same as in the USSR, but for now it’s been slightly disguised – just like then. Even though there’s less and less of disguising every day. There’s less and less embarrassment, the system is working, the resistance will be crushed. There will still be talks about the real things – just like back in the soviet times. In the kitchens, quietly, with the very closest ones.

In the place of one Berlin Wall that separated West and East now there are plenty of virtual walls that separate plenty of unreal realities. The reality is awful, therefore listen to the new buzzwords. We have come up with plenty of them for you, for all tastes and education levels. It really makes no difference which doctrine you choose. Indoctrination is what matters.

If you change the society, the rulers it elects will also change. And the society may be changed not only by improving it, but also by degrading it, fooling and demoralizing it. Then a matching ruler will emerge.

Therefore the program of degrading the society is run at full scale. A sort of hybrid weapon of mass destruction.

It is important to understand that they don’t really care what kind of empire it will be – communist or fascist, or called by any other name. Communism and fascism are just two methodologies, and their ideologies are not that different in reality. Methods don’t matter. The goal matters. The empire must be, that’s what matters.

Sure, now the extreme right is a bigger investment, the left has failed the expectations. There’s no expecting any sort of morality from those people, their goal is absolute power, absolute control, at any cost. The empire has amassed a lot of money for oil and gas, it’s naive to hope that it will run out any time soon.

If “class struggle” and “revolution of the proletariat” aren’t working, they may declare themselves to be the defenders and protectors of the traditional values – that correlates perfectly with the fascist ideology.

By the way, fascism (in the broadest sense) is directly related to nostalgia for empires of the past, for annexations of “historic” territories, for imposing one’s own “culture” on other nations that are considered lower beyond comparison, unworthy of existence.

Both the communists and the fascists are imperialists without a doubt. They colonize not just other countries, but their own states, and they judge their citizens only based on loyalty to the dictatorship.

Someone is persistently and cohesively shaping up several, or maybe several dozens of opposite camps in Europe. What’s next?

“The residents of the victimized country completely lose the orientation in the “own-stranger” coordinates. Instead of uniting in the face of external aggression, part of the residents stand up to fight against another part of their nation. Meanwhile, the aggressor appears in the role of the “protector” of one of the sides in the inner conflict that he himself has provoked. The victimized countries often don’t even realize who the aggressor is before they are defeated.” (From the speech of the Russian Colonel General Vladimir Zarudnitsky, 2014). This is the most usual scenario, known from the times of the Soviet Union. Though there may be some new inventions these days – physical occupation now is no longer necessary in order to take over the government. No need to occupy physically, it’s enough to impose one’s one order and rules to make a country a flaccid satellite of the

empire. Impose one's rules on Europe. If we accept them, we will become as neofascist as the imposers.

We have to remain vigilant in order to avoid becoming the same as them: with fictional democracy, fictional opposition, fictional parties, fictional human rights. With total corruption on every level and with the fraternal bonding between the government and the criminals. And with total hatred.

It's not unusual that stupidity and hate always walk hand in hand. But now I'm seeing another thing that is quite unusual: the smart ones – the essentially calm, stable people, the ones that used to observe the world always with a mild irony – even they are now enraged, out of control, blind with deathly hatred for their opponents. Not even opponents anymore, outright enemies.

We have dug our trenches by our own volition. Well, with a little clever encouragement from the outside.

It's time to leave the trenches and at least try to talk without mutual demonizing. If we really care about our country, our Europe, and not just our own pretty images, careers, ratings and Facebook likes.

It's time to fix the ever more broken recognition system for "own-stranger". Because barbarians are already at our gates.

We can only be saved by common sense and, I'd say, existential melancholia. Let's stop with the outbursts, let's not worry about everything and anything. Let's learn to control our emotions. Let's not climb the barricades. Let's reject the ready-made doctrines. Someone has prepared them for us in advance, and that's a little suspicious. Let's not fall for anything. Let's not call ourselves any kind of "-ist", however much we ache for it. Because when you think about it, none of it is really there. Everything is made up by people. To make it easier to name the enemy. The left and the right are really just references indicating directions in space.

Then what is there? There are just people. Mortal, therefore deserving sympathy and solidarity. People who don't know what to do with the life they've been given. Some are smarter, some less so. Other are completely naive. What is to be done about them, they're just what they are. We have to live with them – they're our colleagues and neighbors, basically good people, just not immune to emotional attacks. And they need to be calmed down somehow, they are scared and without faith more than anyone. The ones that are easiest to fool are the most scared.

What's the solution? There probably isn't one. Or there is just one, infinitely naive: let everyone return to basic human decency. No to humanism as a philosophical system, but to the simple, mundane, street human decency. It's debatable how much of it we have still retained. If we have enough of it in order not to become the new barbarians.

Totalitarianism is not possible until a critical mass of human hatred is reached. Once this critical mass is attained, completely different laws spring into action, mass psychology, and the same basically good people, our colleagues and neighbors, become ruthless executioners. Part of the mechanism. Fascism – or communism if you prefer; there's no essential difference between these two words – their ultimate goal is a global empire. In which everyone is an obedient subject of the empire. Or is destroyed.

Any society is inert, and there are plenty of dark predatory instincts within a human being. They may be checked, or they may be egged on. The society is pushed ahead by only a few per cent. Usually, that is enough. But once the society degrades to aggressive mob, those few per cent are eliminated. Their voice is no longer heard. Even in democratic elections such a society may elect leaders that are quite different, more to its taste. The perfect illustration of that is the way national socialists came into power in pre-war Germany.

Predators in power, and the herbivores that will soon lay their lives for the global Reich are shaking their heads and saying, "well, the world is just changing, a new order is coming, some may like it, some not. There's nothing to be done, it's just the way it is. Maybe that's good, it takes a firm hand to fix this mess."

"Their doctrine calls for the destruction of free governments through the use of force and the effort to create class warfare. [...] But, in practice, this system of world organisation is no better than the old tyrannies that have failed. [...] It may have temporary triumphs, but in the long run it must either destroy itself, or abandon its attempt to force other nations into its pattern." Thus spoke Harry Truman, President of the United States, in 1949.

It's a small consolation, but let's hope he's right. In the long run.

And we still may need to survive the temporary triumph ourselves.

Translation by Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Afterimage of the era of eternity

NIKODEM SZCZYGŁOWSKI

*If eternity exists and if eternity has a name,
its the name of Tito*

Refrain of a popular late 70s Yugoslavian rock song

Prologue

On December 26th, 1952, the second day of Christmas, in the town of Lodz in central Poland, the Polish constructivist painter and art theorist Władysław Strzemiński died. This artist, who created the theory of the so-called *unism*, claimed that what matters is not the way we see an individual view, but what remains in our visual memory soon after we see it and close our eyes. The images we see on the inside of our own eyelids are truer, because they reflect the essence of how we perceive our surroundings.

In 1948–49, the artist created a cycle or the so-called *solarist* paintings in which he captured such afterimages that remain after staring at the sun.

„The Sun of the Nations”, Joseph Stalin, at the time cast his bleak light not just on Poland: *stalinism* cast its dark shadow on all the European nations enslaved by the Soviet Union – south of the Baltic and east of Oder.

Strzemiński *died of starvation* – previously known and valued as an artist, who, among other things, founded the Higher Art School of Lodz and the Contemporary Arts Museum, wounded veteran of WWI – he could get no job, not even the simplest mental work or even menial labour, because the

communist regime in Poland successfully cut out the creators who resisted the official artistic direction of socialist realism.

Socialist realism was supposed to point towards the new direction of the development of humanity, to express the aim for eternity that was understood as the bright future of humanity, which doubtlessly was supposed to be communism.

Less than two months after Strzemiński's obscure death, on the 5th of March, 1953, Stalin died, and millions wept.

Two more days later, one of the largest Polish cities, Katowice, the Silesian industrial capital, was renamed *Stalinogród*.

The story of a genius crushed by stalinism that lorded over Poland in the 1950s, based on the tragic biography of Strzemiński, was told by Andrzej Wajda in his last movie *Afterimages*.¹

In order to better understand what *the epoch of eternity* was, as it dawned in the European continent from the Baltic to the Black Sea and from the Carpathians to the Adriatic immediately after WWII ended, let us close our eyes for a moment and remember every historical fact we know, every story we have ever heard, as told in hundreds of books and movies, monographs, biographies, memoirs, theater plays and even comic books.

What remains underneath our eyelids will be our personal concept of history, which has been described in various ways dozens of times and titled, for example, *building the wall*, or *how we survived communism and even laughed about it*² – it is different for everyone, not necessarily based on family stories or tales from friends and neighbours, but one way or another, familiar.

Our personal *afterimages* do not presume to entirely cover this topic, but it's precisely the layers of them, the combination of those afterimages, the stories great and small, that is the intangible witness of our own relationship with ourselves as part of what happened to *us*. Their role is important, as they are a tiny, but a very prominent effect of history, its continuation, the outcome of the processes of the time, not only in real life, but first and foremost, in the human consciousness – our own, that of our parents and grandparents, the generations that are slowly leaving, and only their afterimages remain with us.

¹ Powidoki, 2016.

² Title of a book by Croatian writer Slavenka Drakulić

* * *

Lipica, a small town near the Slovenian-Italian border, early summer, lazy afternoon, broad foliage of linden trees – so beloved by the Slovenians that they have become part of the canon of national symbols – casting long shadows along the low wooden fence that runs over wide green meadows. Behind the fence is a herd of the special horses of *pure white race*³, called the lipizzaners, once the pride of the Habsburg's Imperial Court in Vienna.

The story of these horses began in the early 16th century, when on this spot, among the karst hills, near the city of Trieste down by the bay, a herd was established. At the same time it was a summary of the history of the monarchies of Danube, its reduction full of ups and downs, mythic symbolism and folk legend.

The prosaic animal that helped man in his daily toils from the dawn of time, in the fields, in conquests, in battles, in building trade routes – it was the symbol of civilization that ensured communication, development of trade and agriculture. Once sung by poets and appreciated for their loyalty and stamina, depicted in medieval European flags and coats of arms (the Lithuanian Vytis being the perfect example), up to the 20th century, horses were silent, but inseparable witnesses to our history.

In fact, not always and not entirely *silent*.

Edvard Kocbek, the famous Slovenian poet and essayist, who was born in 1904 under the Habsburgs and died in socialist Yugoslavia a year later than Tito, also wrote this:

*while others worshiped holy cows and dragons,
thousand-year-old turtles and winged lions,
unicorns, two-headed eagles and phoenixes,
we chose the most beautiful beast,
tried and true in battle fields and circus arenas,
who carried princesses and golden monstrances,
therefore the Viennese emperors talked in French with clever diplomats,*

³ The book *Brother Mendel's Perfect Horse* (Dier, bovendier) by the Dutch writer and reporter Frank Westerman was published in Slovak as *Čista biela rasa* (Pure White Race) by Absynt in 2019.

*in Italian with fabulous actresses,
in Spanish with the endless God,
in German with their lowly farm hands,
but they talked in Slovenian with their horses.*⁴

An example of elitism and also of egalitarianism – the white lipizzaner horses survived the tumultuous history of the two world wars as it tumbled over their karst hills only thanks to a miracle. Their epic rescue (albeit told about the horses of the Spanish Riding School in Vienna) even appeared on the big screen in Walt Disney Studio's 1963 film *Miracle of the White Stallions*. So much earlier than the audiences got to enjoy the story of how the American soldiers saved Private Ryan, the moviegoers on both sides of the Atlantic had the chance to see – thanks to the Hollywood film industry that was emerging at about the same time – how the same soldier (and even the famous General George S. Patton himself) saved the white horses that represented a particular era of the European history that was just then approaching its unavoidable end.

In this new post-war Europe, the audiences needed entertainment to forget their war time experiences. Viewing the then-recent events of the war through the horse rescue operation presented exactly that – *another* point of view. Of course, the film was also shown in Austria, which had only restored its independence and its status of *eternally neutral* state eight years ago. It was becoming more and more difficult for the residents from the eastern part of the city that had become the capitol of East Germany to go to the cinemas in West Berlin, where the film was also shown. Less than two years after the premiere the city's division was finalized by the wall which itself was destined to become a symbol of the new era and (after it ended) “perform” in numerous films produced later.

In Trieste, which had been an inalienable part of Italy, after the de facto (but not yet de iure) termination of the Free City of Trieste founded in 1947, part of whose territory was occupied by Tito's guerillas at the end of the war, and later that part was divided into the so called Zone A (British and American government) and Zone B (Yugoslavian government), and later still, to Italy and Yugoslavia, Slovenians also had the chance to see the

⁴ After the Polish translation by Joanna Sławińska.

film – those who lived around the city in large numbers (as the still living witness of the era Boris Pahor⁵), and those who lived *beyond the limit* – as in, the newly drawn border. The new border actually divided the single (and homogenous) historical region that was not divided by any borders for centuries – therefore here, in the karst plateau in the north of the Istrian peninsula, the borders still felt illusory.

In his historic speech in Fulton, Missouri, the USA, on the 5th of March, 1946, Winston Churchill said: “From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest and Sofia, all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and, in many cases, increasing measure of control from Moscow.”

These words that symbolize the order that was later dubbed the *Yalta system*, being the first mention of the description *iron curtain*, were evocative and entered the cannon of the descriptions for the so-called *Cold War* era situation in Europe – there’s another new phrase that it matched.

Even though they were correct and reflected the true situation in 1946, when they were spoken, as soon as two years later they had lost part of their relevance – at least regarding Trieste, but also regarding the Yugoslavian dependence in the *Soviet zone*.

Yugoslavia, while, of course, was a socialist country under autocratic rule of Josip Broz Tito and the Communist Party, still found itself in the shadow of the “iron curtain” rather than on a particular side of it.

⁵ Boris Pahor (born August 26th, 1913) – one of the most prominent Slovenian writers, born in Trieste and connected to it throughout his life. Many of his works are dedicated to the city, like *Oberdan Square*. During the interwar period, he was part of the Slovenian resistance against Italian fascism that persecuted them, during the WWII, he was imprisoned in Dachau, Stutthof and other concentration camps. After the war he opposed the communist ideology of Tito. The most important elements of his work are the topic of fascism and of nationalisms in the Slovenian and Italian border territory and experiences of life in the nazi concentration camps. He is considered a moral authority for the Slovenian minority in Italy.

It was the only country in the so-called Eastern Block that was not “liberated” by the Soviet Army in 1945, and at the same time it was the only European country that ended the WWII as victor, with its territory liberated by its own resistance movement – Tito’s guerillas. In 1948, Yugoslavia left the so-called Communist International due to a conflict between Tito and Stalin. There are testimonies that Stalin attempted to murder Tito numerous times in order to rid himself of the competitor and take control of Yugoslavia. At the time, Tito supposedly sent him a message: “I know you’ve already sent five people who were supposed to kill me. We’ve caught them all. You better stop all that, because once I send someone over, I won’t have to attempt twice.”⁶

When Stalin died in 1953, Tito announced the foundation of the Non-Aligned Movement and in 1961 organized the inaugural conference of the states that had joined the new movement. In 1964, he began applying the so-called *self-governing socialism* political mode, and that resulted in widespread (compared to other socialist countries) liberalization of economics, diminished central planning and opening of borders. However, before that was successfully achieved, Yugoslavia had to stand its ground against the Soviet Union, which considered Yugoslavia part of its realm, the territory of victorious socialism – another *fortress* in building the new era of the bright future.

As already mentioned, since the Soviet tanks did not reach the Adriatic, Tito de facto won his run-in with Stalin during the so-called ComIntern crisis if 1948, when the Yugoslavian Communist Union left the organization. Confrontation with the USSR was also a convenient excuse to crush the – real and presumed – opposition inside the country. Thousands of people, members of the Party and regular citizens, were charged with Stalinism and / or spying for the Soviet Union and repressed. The Goli Otok⁷ island in the Adriatic Sea became the location of the notorious labour camp with conditions to match the most cruel instances of Gulag. The island in the Kvarner Gulf, where thousands of people, mostly declared “enemies of the regime of SFRY” suffered and often died, was only a hundred kilometers away in a direct line from the Brijuni islands West of Istria, where one of

⁶ Jože Pirjevec, *Tito in tovariši*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2011

⁷ Božidar Jezernik, *Goli otok – Titov gulag*, Modrijan & FF, Ljubljana, 2013

Tito's favorite representational residences was located and where he invited important visitors from abroad.

The guests would see the Yugoslavian image like from a postcard – exactly like the one presented by the Yugoslavian Bureau of Tourism and the examples of which we may still see in the surviving original posters advertising trips to Yugoslavia or encouraging the use of the services of JAT, the Yugoslavian airlines – sunny beaches of the Adriatic, charming landscapes of the Slovenian Alps, Macedonian lakes, whitewater mountain rivers of Bosnia, wild peaks of Montenegro, picking grapes in Vojevodina, and everywhere, happy smiles of the people.

Before the war, the Brijuni Islands did not belong to the Kingdom of Yugoslavia. They only became part of the new socialist Yugoslavia after the war, when SFRY extended its walls by annexing the land by the sea at the expense of Italy. Zadar, like numerous islands by the Dalmatian coast and in the Kvarner Gulf as well as almost all of the Istrian Peninsula used to belong to the Kingdom of Italy.

Rijeka, in Italian called Fiume, was occupied by Gabriele D'Annunzio in a most spectacular, simply theatrical fashion in 1919 during the so-called March on Fiume and declared to be the capital of the short-lived Regency of Carnaro, later became a Free City according to the Treaty of Rapallo, in 1922 it was finally incorporated into Italy, and after the war it again became Yugoslavian Rijeka annexed to the socialist Republic of Croatia that was part of the union. The city, which was de facto divided before the war (the Kingdom of Yugoslavia only controlled the southern suburbs, the so-called Sušak, and the historic part of the city remained on the Italian side, the border went along the River Rječina), was united again.

The episode with the Regency of Carnaro was a sort of prelude into what was destined to come, as d'Annunzio, a particularly colorful personality, hero of WWI, writer, politician and schemer, considered to be the founder of the fascist ideology, obtained the chance to implement – even briefly – his ideas of *new order* precisely in Rijeka. The idea to implement the new ideology was soon supported by Benito Mussolini, Adolf Hitler and other builders of the era of eternity – in its fascist version.

However, fascism fell, and *eternity* rolled into the waves of the Adriatic and the Baltic along with the last salvos of the WWII, and builders with a different vision of eternity came to replace it.

As the new Yugoslavian borders finally emerged, the unionized Republic of Slovenia acquired a narrow exit to the sea and the lands in the Karst Plateau. The historic city of Gorizia north of Trieste was walled off the rest of the remaining region called *Goriška* and the so-called Slovenian Primorje, and in 1947, the decision was made to build a new city of Nova Gorica, right there by the wall that cut off the historic Gorizia.

The blueprint for the new city was personally authorized by Marshal Tito, and the prominent Slovenian architect Edvard Ravnikar, student of the famous Le Corbusier and follower of his ideal city vision, was invited to carry it out.

New country needed new symbols. Nova Gorica was supposed to be new not only in name, it was supposed to become exactly such a symbol, a visible step in the construction of the new era, its tangible proof right by the wall, thus to be visible in the literal sense. The newly planned city connecting all the former suburbs of Gorizia beyond the railway line with the nearby settlements of Solkan, Kromberk and Rožna Dolina into the new organism of the city was intended to outweigh the ancient Austro-Hungarian buildings of the historic Gorizia beyond the wall with its new modernist functional architecture and thus highlight the advantages of socialism. The most intense stage of the construction took place throughout the 50s and 60s, but in fact the city was still being built up until the 80s and Tito's death in 1983.

Thus, Nova Gorica may truly be considered to be a symbol of sorts for Tito's Yugoslavia, or even its distilled essence: built newly from the ground, connecting the various pre-existing elements into a single whole and expanding them, right at the border of the Western world.

The construction of Nova Gorica was a job not only for Slovenians, but for the whole of Yugoslavia. In 1948, the Yugoslavian People's Youth Association announced a call to form youth working brigades for the construction of the city. The karst hills saw an influx of more than 5000 youth, about 3000 of them came from Slovenia, and the rest from other Yugoslavian republics. By the end of 1950, five apartment buildings were already standing in the city, four more were erected in the final stage, Nova Gorica already had a resident population of more than 700. In 1952, a new regional museum building appeared in the city, and in 1965, a hospital and the Primorje Drama Theater.

In 1975, Yugoslavia and Italy signed the Treaty of Osimo and finalized the regulations regarding the border between the two countries. According to this document, border crossing posts were opened between Italy and SFRY, including the one in Ferneti (Fernetiči) – in Snežana, in Nova Gorica itself and in the nearby settlement of Vrtojba, right south of the city. The city enjoyed a boom of tourism, mostly thanks to a company with the self-evident name HIT, which was in charge of building legal casinos in the city, Italians and other visitors from beyond the wall separating the two worlds, the capitalist and the socialist one, arrived in throngs. However, the socialist world, in Marshal Tito's imagination, had acquired clear signs of *protestantism* in relation to the Soviet model that reigned in the socialist countries of Eastern Europe. It was especially evident on the Adriatic shores and at the border crossing posts in the karst plateau (also on the Austrian border in Styria and Carinthia) – on both sides the cars lined up for kilometers at a time.

The Western tourists traveled to the Julian Alps and Dalmatian beaches, and the SFRY citizens went shopping to Trieste or Graz, and also to get jobs in Germany, thus becoming an exceptional phenomenon at the height of Cold War. SFRY foreign policy based on the Non-Aligned Movement, its relatively liberal, though still planned economy and its open borders, and most of all, the lack of the Soviet factor, meant that the Yugoslavian diplomats obtained weighty arguments to turn the country into a special bridge between East and West. The Yugoslavian passport was one of the few that allowed visa-free travel – in both directions! – over the Iron Curtain. The citizens of SFRY did not need visas to enter the majority of Western European countries (except Sweden and Switzerland), but also the socialist countries and the USSR. As they could travel, most of the Yugoslavs actually did feel free, therefore they trusted Tito's regime – even though it was authoritarian – much more. The citizens of the socialist countries – Czechoslovakia, Hungary, Poland or East Germany, not to mention Romania or Bulgaria – could only dream about such a freedom to travel: in all those countries the process of obtaining a passport was strictly controlled by the security agencies and was an important factor that forced the citizens to stick to appropriate discipline. A refusal to issue a foreign passport was a usual thing, the reason could be lack of loyalty to the government of the people, the “wrong” class origin or simply subjective views of the officer.

Even to those who obtained the precious passports they were issued only for a particular trip, and were supposed to be given back up upon return, they could not be kept at home.

Of course, a foreign passport was not enough in itself: travels to all the countries, except for socialist ones, required entry visa, and that was quite a task. True, the residents of the majority of those countries had it easier when traveling within them, for example, in the 60s and 70s in Poland, the Polish IDs had *passport inserts*⁸ that allowed the owner to travel to East Germany, Czechoslovakia, Hungary, Romania, Bulgaria and USSR, but not to Yugoslavia⁹.

Similarly, in all those countries trips to Yugoslavia were evaluated more strictly and equated to trips to capitalist countries, therefore a foreign passport was necessary, and so was some exchanged currency, etc.

Unlike the Western tourists who chose Yugoslavia as increasingly attractive and popular holiday destination, the residents of the socialist countries typically (sometimes mostly) traveled to Yugoslavia hoping for a chance to get out to the West with relative ease – mostly from East Germany and Romania, but also from Czechoslovakia (after the Spring of Prague was crushed), Poland, Hungary and other countries.

From the most isolated European socialist country, Albania, which broke its connections not only with the USSR, but also with the Soviet satellites and Yugoslavia, one of the few remaining possible routes of escape led over the cold waters of the Yugoslavian border lakes Ochrid and Skadar. The majority of the intrepid were caught by the Albanian border patrol, some were returned by the Yugoslav guards, and some are sleeping forever at the bottom of the lake, shot by the Albanian soldiers, vigilantly guarding the borders of the only country on the right course to the bright future.

One way or another, Yugoslavia was an important detail in the complex

⁸ See the photo of the Polish passport insert in the appendix.

⁹ Until 1976, the citizens of communist Poland needed a foreign passport in order to travel to SFRY, later a special passport insert was introduced, valid only for travels to Yugoslavia. This document was issued based on a similar form as for a foreign passport, and similarly as a foreign passport (unlike the usual passport insert), it was only issued for a single trip, and also for a bigger fee than the passport inserts for traveling to other socialist countries. *See photo in appendix*

mosaic of *Cold War* – for its own benefit: even such hot spots of the divided continent as West Berlin, where Yugoslavs – among the few, unlike the citizens of East and West Germany – could easily cross the border, and without even having to exchange currency according to the mandatory official rates, many of the SFRY citizens living in the divided city (of course, on the Western side) gradually saved up for villas on the Adriatic – simply thanks to their own wits and the little red book with *JOSIP Broz Tito* and the coat of arms featuring six flames forming a crown and symbolizing the unity of Yugoslavia on the cover.

Finally, the private pensions on the seashore were not the only thing to pop up in Yugoslavia – the whole country saw intense constructions, the architecture was monumental according to the spirit of the era, it was later described as *brutalism* – not only in the capital Belgrade, but also in the fast-growing capitals of the republics: Podgorica of Montenegro, renamed Titograd as early as 1946, in Skopje, ruined by the earthquake of 1963 and rebuilt by the joint forces of the whole Federation. Sometimes it acquired special forms, like the *Ilinden* monument in Kruševo, Macedonia: in 1974, the memorial was opened to commemorate the uprising against the Ottoman rule of 1903, and also the anniversary of the Antifascist Macedonian National Liberation Assembly of 1944. The building resembled a spaceship and became a visual symbol of the far-reaching image of the new era in its golden years. The Slovenian writer Drago Jančar in his essay “Memoirs of Yugoslavia” described the Yugoslavian golden age in one sentence: “Yes, we lived in an era of immortality and eternity. One rock band reached a great popularity with a song called “The Name of Eternity”. Its refrain went: “If eternity exists / if eternity has a name / it is the name of Tito.”

YUGOSLAVIA IS TITO, the banners read. After Tito’s death, some suggested, and others considered entirely seriously, to rename Yugoslavia in his honor.

When Tito came for an official visit to Prague in 1968, he was welcomed by joyous crowds. Waiting to see the reaction of the USSR to Dubček’s reforms in the period called the Spring of Prague was in the air. The country was euphoric, for the first time since the end of the war, the borders were slightly opened, the press took a fresh breath, having lost the shackles of all-encompassing censorship, debates about the necessity of economy reforms were bursting all over the place. Czechoslovakia desired not to turn away

from socialism, but to reform it, to provide it – as they said back then – with *a human face*. In fact it meant creating a model that would sort of resemble the Yugoslavian one. Unfortunately, such hopes were forlorn, as only one Yugoslavia could exist under the conditions of Cold War.

Czechoslovakia was the only country in the Central and Eastern Europe where communists usurped the power not immediately after WWII. The communists came to power in the first post-war election in the democratic fashion and soon enough took full control by removing their opponents. Let us take as an example Jan Masaryk, the son of the founding father of the First republic Tomáš Garrigue Masaryk, who by his presence, just like President Beneš, legitimized the first coalition government which included the communists. On the 10th of March, 1948, he died under suspicious circumstances, supposedly falling from the window of his home in Vinohrady of Prague.

Milada Horáková, a famous interwar reporter, legend of the armed resistance of the times of the Protectorate, prisoner of concentration camps, member of the parliament, did not capitulate after the putsch that the communists organized in February 1949 and continued to speak up about illegal activities of the communists led by Klement Gottwald. Arrested in June 1949, she was tried in a kangaroo court and sentenced to death on trumped up charges, *treason of the people’s Homeland*. The sentence was carried out on the 27th of June, 1950.

The era of eternity was in full bloom.

On the 22nd of December, 1949, to commemorate the 70th birthday of Stalin (Horáková’s trial is then well underway), the decision was made to build in Prague a monument to the *Great Leader*. It had to be not just any monument: comrade Gottwald was ambitious, he presented clear guidelines – it has to be a monument to *immortality*, the bright era of communism that would last forever.

The idea was to build not just the world’s largest Stalin’s monument (16 m tall, 37 m including the base), but also a monument to communism’s advantage over capitalism. The construction began in February 1953, when the dictator in fact had less than a month to live. On the Letná hill by the Vltava River, 17 tons of construction materials were brought, mostly granite and concrete blocks. The composition of figures was supposed to represent the leader of all times and all nations, marching at the head of the crowd to

the communist victory. On his right went the Czechoslovaks – a peasant woman, a worker man, an intelligentia communist (embodied by Julius Fučík) and a soldier, and on his left (east) – representatives of the soviet people: a worker with a flag, a kolkhoz woman, an agrobiologists (the idea was that it should be Michurin) and a soviet soldier. It was supposed to be the largest composition of figures in Europe.

The construction took two years, it ate up 140 mln kronas and took the lives of six workers. Finally, on the 1st of May, 1955, the monument was opened to a great fanfare. Less than a month before the opening, the famous Czech sculptor Otokar Švec, author of the project, took his own life. While he was still working on the monument, his wife also died of suicide.

In November 1962, the monument was torn down. The giant composition was blasted with dynamite for days, and Stalin's head removed manually; during these works, another worker died.

It was only five years and a little over eight months before the “crash” landing of the Soviet airlines *Aeroflot* at the Prague airport, which was the beginning of the Soviet invasion in Czechoslovakia and which marked the final disillusionment of the Czechs and the Slovaks regarding the communist *future of mankind*.

As the Stalin monument was being erected in Prague, the tallest building the country had ever seen was rising in its neighbor Poland. The Palace of Culture and Science, as the *present from the soviet people*, was supposed to be built in the center of the new post-war Warsaw – the capital, according by the official slogans, *rebuilt by the whole nations*.

The building was supposed to be 237 meters tall, and its architecture was clearly inspired by the Moscow skyscrapers, whose style, later dubbed the monumental *stalinist umpire*, was thriving throughout the largest cities of the Soviet Union – Moscow, Kyev, Kharkov and Minsk.

The project was the creation of none other than *generalissimo* Stalin. Ruined Warsaw soon became one large construction site, and it was a perfect chance to shape the new face of it and of people's Poland. Stalin's loyal architect Lev Rudnev was tasked with improving the project by adding elements typical of the Polish historic architecture, therefore he went to the location, visited Polish cities, looked over the surviving architectural treasures of Cracow, Zamosc, Lublin and other cities. Thus the project was topped up with the so-called Polish attics crowning the main corpus of the

building and other separate elements. The construction took place from the 1st of May, 1952, to the 26th of July, 1955, and cost the lives of sixteen workers.

Even before the construction was finished, two days before Stalin's death, on the 3rd of March, 1953, the Party issued a decree to officially name the building Joseph Stalin's Palace of Culture and Science.

The idea was to put Stalin's monument before the central entrance, and there was even a call to participate in the competition, but eventually it did not happen. On both sides of the entrance, the sculptures of Adam Mickiewicz and Nicolas Copernicus were built, and around the sides, a dozen more compositions of figures, athletic figures representing the people – a student girl with a book, a worker with a wrench in his hand, an others. On the 30th floor of the building, 114 meters high, a viewing platform was opened – the whole of Warsaw was seen from there, and a bleak joke in the city said you could even see Moscow. As early as 1956, the terrace came to be frequented not only by lovers of panoramic views, but also suicides. Eight fatal jumps later, the government decided to limit access to the terrace, and later, to install grates. Since then, the view of the city opens through the grate.

People who were desperate for a chance to leave the country that was becoming more and more depressingly gray were left with truly limited choice. The borders were shut, and only inner emigration remained.

In 1954, Stanisłwa Lem published his book *Sesame and Other Stories* – the first stories from the famous cycle of “Star Diaries”, which soon made him world famous. The hero of these stories, Ijon Tichy, is traveling the endless space and visiting distant galaxies – it turned out that imagining intergalactic travel in the communist Poland is more realistic than a trip to the Adriatic, besides, it was a way to escape the overwhelming socialist realism – in arts, literature, architecture and morals.

In 1961, two of the most famous Lem's works appeared and brought him worldwide acclaim: *Solaris* and *Return from the Stars*. They were translated and published in many European countries and in the USA. The writer was invited to present his books, give lectures, meet readers – but still he could only dream of the greater part of his trips abroad, outside the socialist camp, and the dreams seemed much more daring than flying to Alpha Centauri.

When Lem's work also became popular in the Soviet Union, and the famous Soviet director Andrei Tarkovsky announced his plans to adapt

Solaris to the big screen, Leonid Brezhnev invited the writer to Moscow and, as a sign of special affection, granted him permission to visit Lvov – his native city, which the writer was forced to leave after the war. The Poles born in this city and, before it finally became part of the USSR after WWII, gone to Poland during the so-called “repatriation” were forbidden to visit there. The prohibition was rather strict: for example, the soldiers to whom the prohibition applied, on the Warsaw-Lvov-Chernivici-Bucharest-Sofia train going for a vacation in the “brotherly” socialist Bulgaria, were not even allowed to step out on the platform when the train briefly stopped in Lvov.

However, Stanisław Lem did not accept the generous gift from Kremlin and never came back to Lvov, and the communist government of Poland only issued the writer his foreign passport in 1982. Taking advantage of that, he briefly visited West Berlin, invited by his publisher¹⁰, and from there he went to Vienna. Lem’s novel *The Chain of Chance* contains a scene in a futuristic airport of Rome which the writer imagined as he was living in socialist Poland. Only in West Berlin did he get a chance to actually see how a large airport functions. There were two airports in the Western part of the city. The old *Tempelhof*, a remnant of the Third Reich, enthusiastically built by the nazis in the late 1930s, was the world’s largest airport, exceptional in its majestic, monumental nazi era architecture, and after the city was divided, it ended up really close to the Wall and used as the US air base. There was also the newer *Tegel* airport built in the 50s in the northwest, where most of the Western countries’ airlines flew. The West German *Lufthansa* was forbidden from flying into West Berlin, and the East German *Interflug* only flew from Schoeneveld airport in East Berlin. The only line that flew to *both Berlins* – Schoeneveld in the *East* and Tegel in the *West* – was the Yugoslavian JAT.

The famous writer, world-famous sci-fi creator, futurologist who had foreseen some inventions of his own time, for the first time flew a regular plane and looked out the window at the divided city. Down below he could see Spandau, Charlottenburg, Kreuzberg, Spree River – and *the wall*. The wall was clearly visible. The wall, which had divided the city, human fates, minds and worldviews. The wall built overnight – first as a barbed wire fence, later from concrete blocks more than three meters high.

¹⁰ Wojciech Orliński, *Lem. Życie nie z tej ziemi*. Wydawnictwo Czarne, 2017.

Epilogue

On June 15th, 1961, a West German reporter asked the East German leader Walter Ulbricht about the rumours that East Germany is about to close the border in Berlin.

„Herr Chancellor, do you believe that the concept of free city requires to install a protected border wall by the Brandenburg Gate?”

Ulbricht didn’t even blink:

“I have no information of any such plans. [...] No one at all is going to build any wall.”

The wall was built of the 13th of August, 1961, and fell on the 9th of November, 1989. It was 155 km long and 3.6 m tall.

References

- DRAKULIĆ, S. *How we survived communism and even laughed*. Hutchinson, London, 1991;
- JANČAR, D. *Eseje*. Pogranicze, Sejny, 1999;
- JEZERNIK, B. *Goli otok – Titov gulag*. Modrijan & FF, Ljubljana, 2013;
- LEM, S. *Katar*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2016;
- ORLIŃSKI, W. *Lem. Życie nie z tej ziemi*. Czarne, Wołowiec, 2017;
- PIRJEVEC, J. *Tito in tovariši*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 2011;
- SZCZYGIEŁ, M. *Gottland*. Czarne, Wołowiec, 2016;
- TURNER, B. *The Berlin Airlift. The Relief Operation that Defined the Cold War*. Icon, London, 2017;
- WESTERMANN, F. *Čistá biela rasa*. Absynt, Bratislava, 2019.

Borders, Walls and Frontiers

ANTHONY GLEES

In this set of reflections, I consider the political role played by borders and walls in Europe today, set briefly in the context of examples of how walls and borders were used in the last century and more recently and more deeply to how the idea of borders and walls and borders and security has impacted on European political development since 1945. My argument is that borders, walls and frontiers are an expression of human needs but like most, if not all, human desires and needs there is an essential paradox to them, a logical dissonance. Humans want the security of borders and walls but they also seek to escape them. Borders and walls can inhibit liberty but they can also protect liberty it.

But borders and walls are not frontiers. In the tv series “Star Trek”, space was described to a US audience as the “final frontier”, “final” because there were no longer frontiers to be reached on earth. But on earth the frontier was largely an expression of expansionism, and often to the detriment of those whose territory was overrun. At some times and in some places, the construction of borders and walls safeguarded the liberty and security of citizens; at others, as we shall see, it undermined and destroyed them.

Now, in the autumn of 2019, we rightly celebrate the thirtieth anniversary of the great, peaceful popular movement of 1989 that brought about the end of Communism in Europe, the liberation of eastern Europe from Soviet rule, symbolised for so many in what was the opening of the Berlin

Wall on 9 November 1989, an opening that was also a “fall” of a border and a wall.

It is perhaps significant that someone coming from the UK to Eastern Europe will at once have to affirm that this anniversary, a commemoration of the dignity and power of ordinary citizens, of the opening of borders and of the destruction of a brutal and inhuman wall that had divided East and West Europe, is scarcely, if at all, remarked upon in the UK. We are at present involved in a change of equally epic proportions, namely the ending of our 40 year relationship with the European Community and then Union, which is made concrete in the erection of borders and the closing of frontiers, not their opening.

Borders were opened in one part of Europe 28 years ago, but today they are closing in another part of the continent (the Brexit vote does not alter geography). This is the paradox, the logical dissonance that resides in the DNA of politics.

In the case of Britain and Brexit, it must be said that Britain is in truth divided, split down the middle, not a Kingdom that is not united. It would be wrong to say that everyone wants the return of borders and frontiers. “We the people” is a concept that exists only in the minds of Brexit supporters and their political leaders. Whilst the latest opinion polls (21–23 August 2019) show that only 26% of voters support a Brexit without a deal and 35% don’t want Brexit at all (48% think it was the wrong choice, 41% the right one), 33% want a return to borders and frontiers of some kind between the UK and the EU (“of some kind” because the border that would have to exist in Ireland once the UK’s regulations diverge from those of the EU automatically require a border there, whether physical or virtual). Our lack of concern with the events of thirty years ago is almost certainly an indication of our national indifference; few are inclined to investigate the irony of the position in which the UK now finds itself. For many, especially Brexit supporters, the UK is fortunate in being able to imagine itself as cut off from the European continent and its history and politics.

Nor should it be forgotten that even if Communism in Europe has to all intents and purposes been removed, Russian power and Russian dominance in the eastern part of the continent continues to represent a major threat to those who share a border with Russia. If 1989 removed the specific border and borders that divided East and West Europe, other borders have

sprung up to take their place. The ongoing fighting in the east of Ukraine is but one example. Our European continent remains divided even if its most vicious borders have been moved eastwards, from the centre of the continent to its Eastern edge. The Baltic Republics (as we explore) are now protected by the secure shield that is NATO but no one would suggest that shield is not needed, or the threat posed by Russia disappeared thirty years ago.

In order to better understand this paradox, the rejection of borders and frontiers thirty years ago, and the enthusiasm for them in some quarters, and not just in Britain we should think about their implications for the course of European history in the last century.

Whether in Roman times, whether in the era of the two World Wars of the last century, or whether in our contemporary world, borders and walls are a core feature of all states, all governments, of governance and politics. They exist in physical space but also in an intellectual sense.

At their core, in a conceptual sense, lies the duty of the sovereign state, any state, to deliver physical security from political threats or enemies whether to the state and its rulers, or the state and its citizens.

The building of walls and borders for protection has been a key means of developing from within a polity (whether a city state or a nation state) a distinctive culture as well as political power. Civilisation would be impossible without the safety offered to it from within the confines of walls and borders. Without the walled cities of Italy to protect it, the Renaissance would never have taken root in Europe.

Stephen Greenblatt quotes Epicurus in his masterly study, *The Swerve* (2011), who distils the concept of security, and walls to provide it, in this way “Against other things it is possible to obtain security but when it comes to death itself we human beings all lived in an unwalled city”. Walls are good. Death, against which we cannot build a wall and where we are unwalled, is bad.

At the same time, Europeans at any rate, have lived for several centuries with a parallel concept, especially perhaps in the USA. This is the idea of frontiers, borders and walls which are extendable, behind which the rule of law and civilised values may be developed.

In my own field of politics and governance, borders, walls (and frontiers) have been, and are, of critical importance. Not all borders are walls but all

walls are always borders, whether between one state and another, or one neighbour and another (we recall the old English proverb that “high walls make good neighbours”). Borders and walls are definitive and defining. Frontiers are more fluid and can, like the frontier in the USA, be extended to the West and to the South. Frontiers can move.

Borders and walls exist not just to distinguish the essence of one state from another, but express at a very fundamental level the right of the sovereign states and of the power of its governments to regulate entry and deny it, so constraining the freedom that so many humans wish, to move and to roam throughout the globe and take their chances with economic and political systems different from those into which they were born. As we see not least from the flood of migration via Arab North Africa at present borders and walls are political but they are also economic.

States use borders to control access to their territory and some states also use walls for the same purpose. Some governments use borders to keep their own people confined within the space they control; equally, some states build walls to keep people out and restrain them from entering their territory whilst other states build walls to keep people in defined spaces.

It is easy to see that free citizens of free nations will want as few limits on their own freedom of movement within their own states, or that within a free association of nations, such as the European Union, they will want as much freedom of movement, and ease of movement (which is not entirely the same thing) as is possible.

Precisely because borders and walls are an expression of sovereignty and political power they have featured strongly in the world as new states have emerged. In Europe the development, since 1648, of the concept of constitutional statehood within defined limits, in accord with Westphalian principles has given borders a particular significance and, since 1945, as older more established states disappeared or had their borders re-drawn, their relationships to their neighbours had to be reinvented time and time again and the purpose of those borders has changed.

Add to these European developments the idea of a European Community in which state sovereignty was pooled in the interests of distinct political and economic goals and, once again, the significance of borders had changed and developed over time.

Whilst every schoolchild knows (or should know) about the Great Wall of China, designed almost two thousand years ago to keep the Mongols out of the China, walls constructed to keep people in spaces are thankfully rarer in contemporary Europe.

It is sometimes said that both the First and Second World wars were about little more than territory, and controlling it. Of course this is not untrue but the idea of controlling territory carries with it the need to protect it with borders and to exploit what it offers within it.

The Prussian and German attack on France in 1870 which ended with the complete defeat of France had two, long-lasting outcomes. The first was the promulgation of the German Reich in the Palace of Versailles in 1871 and the second was the removal of Alsace-Lorraine from France and its transfer to Germany. How remarkable, how symbolic that the German Reich was born in France, born out of an aggressive attack on one nation by another.

What does this say for the culture of the Reich and its approach to the idea of sovereignty? And whilst it is true that Alsace-Lorraine had been fought over throughout history, its becoming a “Reichsland” not only made its annexation a sign to all the European nations that the German Reich was in business but produced not just a fundamental source of resentment against the Reich by the French but also a source of ongoing hostility and further fighting at some point in the future.

It was always said that the French never spoke of what they regarded as the national humiliation and injustice that was the annexation of Alsace-Lorraine, but that they thought about it all the time. *Mutatis mutandis*, it was said about the West Germans during the Bonn Republic that they spoke of reunification all the time, but never thought about it.

When in 1919-20 peace-making took place it was in Versailles that this peace was made. A defeated Reich was forced to give up vast swathes of territory (as clear revenge for the Reich’s annexing not just of Alsace-Lorraine in 1871 but the annexations that demanded by the Reich and agreed to by the Bolshevik regime in Russia in the 1918 Peace of Brest-Litovsk).

As everyone knows, the Hitler-Stalin pact of 1939 once again brought Germany and Russia into conjunction with each other in Eastern European lands that neither had any right to possess, with the destruction of sovereignty in Poland and the proudly independent Baltic Republics, and in 1940

the attack on France returned Alsace-Lorraine to German domination, the time accompanied by the whole of the French nation.

The concept of borders as a means of giving security to the Volk was as strong a feature in German Nazi thinking as was the concept of a frontier, extending eastwards to give “Lebensraum” to the Volk. This was set down by Hitler in *Mein Kampf* and it went on to drive the core vocabulary of his diplomatic demands vis a vis the West. As Tim Bouverie shows in his brilliant, recent study of appeasement, the competing claims of German and Czechoslovak nationalism ended in border changes to suit the Reich at the expense of the Czechoslovak state. When in March 1939 it became clear that Nazi foreign policy was about far more than the desire to protect “Germans” with a new border (the Suedeten Germans had actually never been Germans but Austrian), a major war was by now only a matter of time. There was an irony in the fact that the Nazi claim to the Suedetenland was, in a nationalist and border sense, far weaker than the Nazi claim to Danzig (which actually was a German city) but it had become clear by this date that Hitler’s aggressive aims in fact had little to do with nationalism and safe borders for Germans and everything to do with limitless expansionism.

At the same time, Hitler and his henchmen reintroduced the medieval ways of segregating the Jewish inhabitants of those areas in Eastern Europe that he overran. They were an even more evil re-invention of the ghetto of Venice of 1516 and a prelude to genocide, first by isolating human beings and subjecting them to deprivation all kinds and consequent massive loss of life by starvation and disease, and secondly by keeping them within strictly demarcated boundaries, making it easy, when the time had come, to round them up and move them to the places of extermination and the charnel houses the Nazis had set up.

Once the Third Reich had been destroyed by the grand wartime alliance of the UK, the USA (on whom Hitler declared war on 11 December 1941, four days after Pearl Harbor, so starting a World War), and the USSR (the Kremlin having been obliged to recognise the utterly disastrous outcome of its own policy of appeasing Hitler during the early hours of 22 June 1941) a reaction Stephen Kotkin describes so vividly in his book “Waiting for Hitler”, borders that had been on the agenda ever since 1941, now became high policy decision.

Having destroyed the vast concentration camp that was Nazi occupied Europe, from the Atlantic Wall, the concrete border to the West and the ever-extending frontier to the East (finally stopped at Stalingrad in 1943), the peoples of Eastern Europe very soon found themselves once more behind borders, walls, the Berlin Wall whilst those in the West of the continent saw their borders decline in significance. Two generations at least of Eastern Europeans tried to understand the process by which they were denied the future that the defeat of the Third Reich had appeared to promise them which led to Yalta in February 1945, generally held as the disgraceful selling-out of Eastern Europe to the Soviet Union by the USA and the UK, either because the Americans and the British no longer cared what happened in Eastern Europe or because they were ill-prepared to confront or contain Stalinist expansionism.

As I myself attempted to outline in my (now inevitably outdated) 1987 book on Communist Subversion and British intelligence, it was wrong to blame Yalta, in broad terms, and more narrowly (following Timothy Garton Ash) the decision on the borders of the future Europe taken by the European Advisory Commission of 13 August 1945 (exactly 16 years before the building of the Berlin Wall along part of the agreed delineation).

Rather, it can be argued (as I did myself in 1987 and would still do) that the actual division of Europe into a Western and Soviet bloc was not the outcome of an agreed policy of the appeasement of Stalin but more an attempt by the West to face up with the realities that stemmed from the military defeat of Nazism and their own inability to address the threat of Russia other than by developing nuclear weapons. Lord Gladwyn, for example, who had been involved, was emphatic about this: “The suggestion that Europe was carved up at Yalta is an illusion. It was carved up by the advance of the Soviet armies into Eastern Europe... At Yalta efforts were made to make the situation less intolerable, as far as we could, for the Poles and other nationalities. We didn’t succeed but I don’t think you can criticise Yalta for having carved Europe up”.

In my view, British leaders genuinely did know precisely what Stalin had in store for Eastern Europe, either because they chose not to know (for high policy reasons) or because there was genuinely no reliable or detailed information on which to base a judgement of Stalin’s intentions. Sound foreign policy to confront an enemy or an adversary (in 1945 Stalin was

the latter, not the former) is based on intelligence, from both open (chiefly diplomatic) and secret sources (collected by intelligence agencies). Yet by 1945 we may recall that the UK Foreign Office itself said it knew virtually nothing about Russia. Our diplomats had to rely on the USSR for information about the USSR. As for secret intelligence about the Soviet Union (which might have revealed the real facts of his intentions) within days of Hitler’s attack on the USSR, the British secret intelligence service, MI6, was instructed to cease secret operations against Russia, in keeping with the policy that the Soviet Union had been transformed from Hitler’s ally into Britain’s friend.

At the same time, Britain felt it was entitled to trust Stalin. In signing the Anglo-Soviet Alliance of May 1942, the Soviet Union had solemnly committed itself to “not seeking territorial aggrandisement” and to the principle of “non-interference in the internal affairs of the European peoples”. Indeed both the USSR and the UK shared the goal of “safeguarding and strengthening the economic and political independence of all European countries”.

It is true that Churchill had said, in January 1940 (following the Soviet attack on Finland): “Many illusions about Soviet Russia have been dispelled in these few fierce weeks of fighting...Everyone can see how Communism rots the soul of a nation. If at any time Britain and France were to make a shameful peace, nothing would remain for the smaller states of Europe but to be divided between the opposite though similar barbarisms of Nazidom and Bolshevism”.

But it is equally true that on the evening of 22 June 1941 Churchill spoke on the BBC to say things now looked very different: “No one has been a more consistent opponent of Communism than I have for the past 25 years. I will unsay no word that I have spoken about. But all fades away before the spectacle which is now unfolding. The past, with its crimes...flashes away. I see the Russian soldiers guarding the fields which their fathers have tilled since time immemorial. I see them guarding their homes where mothers and wives pray...I see the ten thousand villages of Russia...where maidens laugh and children play. I see advancing upon all this in hideous onslaught the Nazi war machine...We have but one aim and one single irrevocable purpose. We are resolved to destroy Hitler and every vestige of the Nazi regime. From this nothing will turn us...any man or state who fights on

against Nazidom will have our aid, any man or state who marches with Hitler is our foe. It follows that we shall give whatever help we can to Russia and the Russian people. The Russian danger is therefore our danger just as the cause of any Russian fighting for his hearth and home is the cause of free people in every quarter of the globe”.

This was perhaps the highest of high policy and when Stalin said: “after the war there must be states with many different forms of government and it was not the Russian objective to set up a Communist state in Britain”, this was perceived as a promise, perhaps out of ignorance, perhaps out of wishful thinking. Certainly in December 1943 Sir Fitzroy Maclean, a senior British intelligence officer with experience of the Balkans, questioned Churchill about what Stalin would do there after Hitler’s defeat. Churchill asked him: “Do you intend to make Yugoslavia your home after the war? No sir, I replied. “Neither do I, and that being so, the less you and I worry about the form of government they set up the better. That is for them to decide”.

Fear of Russian plans were vague, perhaps deliberately so. Against this it is sometimes said that in the “spheres of influence” agreement Churchill and Stalin reached in Moscow in October 1944, the former’s tacit acceptance of Stalin’s territorial ambitions was in evidence. But this agreement (on the back of an envelope) did not deal with all European states but only with Rumania (90% Soviet influence, 10% the West), Yugoslavia and Hungary (50% each), Greece (90% Britain, 10% the USSR) and Bulgaria (75% USSR, 25% the West) but this was about sharing influence.

By the time of Yalta (February 1945) Churchill plainly believed Stalin would extend Communism throughout the area he would ultimately control (he told his secretary on 23 January 1945: “Make no mistake, all the Balkans except Greece are going to be Bolshevised and there is nothing I can do to prevent it. There is nothing I can do for poor Poland either”). But in public, perhaps out of despair, he repeated his view that Stalin could be trusted: “I know of no government which stands to its obligations even in its own despite more solidly than the Soviet government”. Indeed by the time Churchill had come to make his Iron Curtain speech 5 March 1946 in Fulton Missouri. This speech is often seen as the beginning of the Cold War (I myself would date it in August 1939 with the signing of the Hitler-Stalin pact but that is a different matter).

In his great speech Churchill said: A shadow has fallen upon the scenes so lately lighted by the Allied victory. Nobody knows what Soviet Russia and its Communist international organisation intends to do in the immediate future, or what are the limits, if any, to their expansive and proselytising tendencies. I have a strong admiration and regard for the valiant Russian people and for my wartime comrade, Marshal Stalin. There is deep sympathy and goodwill in Britain-and I doubt not here also-towards the peoples of all the Russias and a resolve to persevere through many differences and rebuffs in establishing lasting friendships. We understand the Russian need to be secure on her western frontiers by the removal of all possibility of German aggression. We welcome Russia to her rightful place among the leading nations of the world. We welcome her flag upon the seas. Above all, we welcome constant, frequent and growing contacts between the Russian people and our own people on both sides of the Atlantic. It is my duty however, for I am sure you would wish me to state the facts as I see them to you, to place before you certain facts about the present position in Europe.

From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest and Sofia, all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and, in many cases, increasing measure of control from Moscow.

Although Churchill’s geographical description was not entirely correct (Berlin was situated on the Soviet side of the iron curtain but not eastern Germany), and whether or not my interpretation is correct that the iron curtain was the necessary outcome of ignorance about Stalin’s true ambitions and an inability to countenance any means of countering them short of a war no one in their right mind would want, for the next two generations the continent was divided.

But the consequences of Europe’s division were as brutal as they were profound.

As Tim Garton Ash wrote (I would quibble with his reference to “frontiers”, he means “borders”: “Frontiers have always divided peoples but no frontier in modern European history has divided peoples as completely as

did those between Eastern and Western Europe at their most impenetrable. The cliché once expressed a truth: these frontiers were like an “iron curtain”.

“If West European states had voluntarily surrendered part of their sovereignty to the European Community, East European states had generally attempted to claw back some of the sovereignty which they had involuntarily surrendered in the 1940s and 1950s”.

“Even if you did not see it, there was ...even in the 1980s, one great divide... There was a reality of “Eastern Europe” and a reality of “Western Europe” and you knew when you had crossed the line. Even if you did not actually see the “iron curtain” with barbed wire and guard dogs...”

“If you lived at the bottom end of the Friedrichstrasse you got liberal democracy, the Americans, the European Community, the Costa del Sol, the Volkswagen and McDonalds. Your brother who lived three blocks up the street got communism, the Russians, Comecon, the Black Sea, the Trabant and soljanka”.

As Garton Ash concludes: “This was the “Yalta” division of Europe: distinguished from previous divisions of Europe by its historical arbitrariness, its absoluteness, the asymmetrical roles of partly extra-European, nuclear-armed superpowers, the congruence military, political and economic differences”.

With the passage of the years, the division of Europe for the West, at any rate, came to be symbolised by the Berlin Wall, constructed thirteen years after the borders between East and West had been agreed. As Willy Brandt wrote (in a letter to Nehru): “the barred walls of a concentration camp have now been erected inside Berlin”. Yet Brandt himself had to see how the desire to maintain the status quo meant that even the murder of a would-be refugee from the East (Peter Fechter) trying to climb the Wall, shot by East German guards, just a few meters from Checkpoint Charlie produced no tangible reprisals by the West. Brandt wrote “whatever happened, the two superpowers would respect the spheres of influence broadly agreed at Yalta”.

Yet 28 years later, as part of the great people’s movement against Soviet domination and the inhumanity of the Communist system, the Berlin Wall fell. This is not the place to ask whether the Berlin Wall fell (leading to German unity) because of what was happening elsewhere in Eastern Europe.

As Garton Ash reports there were those who believed that it was so. Michael Wolffsohn said the word “reunification” should be spelt HUNGARY because Hungary’s decision first do dismantle what was literally an iron curtain along its frontier with Austria, beginning in May 1989, and then specifically to let East German refugees out to the West, starting on 11 September, were the immediate external causes of the collapse of the Honecker regime in East Germany. Such a claim is of course highly contestable. Some would maintain that, for a start, it was unification, not reunification, that this should be spelled Gorbachev...another popular spelling among German politicians after unification was Helsinki, whilst in America and Britain the alternative NATO was often preferred. Others again would write Europe meaning the West European Community...”

It seems probable that at least in part the key to unlocking the Soviet stranglehold on Europe lay through German diplomatic efforts encapsulated in Willy Brandt’s “Ostpolitik”. His policy of “*Wandel durch Annäherung*” which removed the threat of revanchism and even for a time helped East German Communism survive for longer than it deserved ultimately brought the two German states together, and thereby showed that Soviet rule, now conducted by Gorbachev, was flaky and could be countered. But equally the brave citizens of East Germany were inspired by the actions of others in Eastern Europe, in Poland and in the Baltic States, where the two million who linked hands across three republics demonstrated in “The Baltic Way” that they no longer feared the Soviet and Communist security and intelligence apparatus that had kept them under lock and key in effect since 1945. It could, of course, have been different with a different (and perhaps more efficient) leadership in the Kremlin but the fact was that to refuse to re-produce in Europe the Tiananmen Square massacre was also a crucial breakthrough.

The realities and the tangible successes of West European economic and then political integration led to altered perceptions amongst politicians and people about the role of borders. Helmut Kohl liked to recall how as a young activist after the war he had torn down a border post between France and Germany. The free movement of EU citizens enshrined in the Schengen Agreement of 1985 was testament to this innovative attitude towards borders. Just as the economic linkage between the states of the European Community removed the need for trade barriers, tariffs and so borders, it

also removed the need for borders, and wall, between the citizens of this Community.

Logically, perhaps, an optimist would have thought that 1989 would mark the end of the era of borders and walls. But it was not to be. In Northern Ireland the hundred “peace walls” built there since 1969 were made redundant by the Good Friday Agreement of 1998 but this Agreement is now under threat as a direct result of the vote to Brexit.

The biblical territory of Palestine and Israel is scarred by the “security barrier” or wall constructed 2000–2003 in the Occupied Territories. In the USA president Donald J Trump is constructing his own wall to keep immigrants out of the USA.

Paradoxically, perhaps, if the enlightened ideas that produced the project called European integration is to survive for another generation, the removal of borders and walls within the continent of Europe may have to be balanced by the erection of more secure barriers along the external borders of the European Union, particularly those that face Arab North Africa and therefore the further gateway from entire continent of Africa and Indian subcontinent.

Massive spending by the European Union is necessary in these parts of the world if the migration crisis is to be stemmed and refugees encouraged to see their future in their own lands, rather than in Europe. In time, however, these borders could become frontiers, extending the opportunities that come with liberalism, democracy and prosperity, rather than barriers simply to keep migrants out.

There is no doubt in my mind that the creation of a European Community, and now a European Union, delivered unparalleled freedom, security and prosperity to 450m Europeans and served, during the Cold War, as a beacon to those denied it which helped undermine the hold exerted by the Soviet Union. Without the European Union, the people’s revolt against Soviet rule and Communist inhumanity, would almost certainly been unsuccessful and may even not have occurred at all.

However, I would suggest, EU leaders particularly Angela Merkel misunderstood that a deeply humane decision to allow in 1.5m migrants from Africa and Asia in 2015, made by a woman who had grown up in a Communist State with a very troubled attitude towards the use of borders and walls, would inevitably lead to a strong counter-reaction by those citizens

of the EU who felt threatened by immigration. This was a fear that could be exploited and was exploited. It should have been foreseen.

It was one thing to have no internal borders within the EU but another to fail to protect the EU’s *external* borders. Equally, in the shadow of Islamist terror, it was a grave error not to realise quickly that borderless Europe made it easier for Islamist terrorists to strike at will throughout the EU.

Today, when the European Union must confront the unwanted crisis precipitated by the decision to Brexit taken by 52% of British voters, and its implications for Ireland and peace there, along with many other crises of which the continued flood of migrants from Arab North Africa is but one, it is on the one hand very important that political leaders understand that the wish for security from external threats is not illegitimate and must be properly articulated.

It is vital to do so if Brexit, which is my opinion is a folly without parallel in modern European political development, does not undermine the basis principles of European integration and shared sovereignty (a principle which also underpins NATO, of course). If ever there was a country in which sharing sovereignty and borderless security delivery makes sense it has to be Ireland.

By paying attention to the legitimate wishes of free people to live securely, and see the risks from internal and external threats reduced by means of strong but peaceful borders the work of integration will be enhanced, not reduced. In this way, perhaps, borders (and especially walls) which are static may, over time, be transformed into frontiers. In the case of the EU, these external frontiers may extend peace, prosperity and security beyond Europe itself into those lands whose dangerous conditions generate refugees, poverty and civil wars. Europe needs new frontiers, perhaps – but not a return to old internal borders and walls.

Listening to Lithuania for Better Understanding of Europe (and Germany)

CLAUDIA SINNIG

As Eastern Europe, including East Germany (where I grew up), and Lithuania annexed by the Soviets were nearly hermetically separated after WWII, the preexisting decades-old German myths about the East “simply turned into concrete”. Due to the Oder-Neisse border with Poland, the German migration and deportation from the eastern parts that were previously controlled by Germany, and the GDR politics, these myths also became entrenched among the East Germans living in the space already controlled by the Soviets.

However, those German myths and stereotypes regarding Eastern Europe that emerged even before the iron curtain – just like the very concept of the European “East” as a separate, different, foreign space – are not at all as old as one might imagine: essentially their roots lie in the imperial and colonial period of the German history that began in the second half of the 19th century and reached its sad, entirely catastrophic end over the two world wars of the 20th century. The most precise and detailed description of the German imperial traditions is found in the two books by Vėjas Liulevičius: *War Land on the Eastern Front* (2000) and *The German Myth of the East, 1800 to the Present* (2009), which have provided me with plenty of insight.

I wish to tell you how I have experienced this “mental wall” separating Germany and Lithuania over the past 30 years, and I intend to structure my story around the similarities between, on the one hand, the way Germans

(Germans in general) perceive Lithuania and, on the other hand, the way (West) Germans perceive East Germany (or former GDR). Thus, I am here concerned with the German attitude towards Lithuania (and East Germany), not the other way round, since as a literary scholar and translator of Lithuanian literature, I usually knock on German doors.

When I came on a scholarly trip to Lithuania in the fall of 1989 from what back then still was GDR, I was surprised by two things.

First: The *Sąjūdis* and the feeling of a breakthrough in Lithuania to me seemed to far exceed the atmosphere of GDR – both in astounding unity and in historic and social clarity, maturity and coherence, and also in resolve, courage and diligence of both the society at large and the old and new elites.

Second: As I began studying the Lithuanian culture, I soon realized that what I was facing was far from marginal and insignificant (as I had worried), but, on the contrary, a multifaceted, multilayered, and by the way, also cosmopolitan, multilingual culture that really held very close mutually effective connections not only to its closest neighbors (past and present), but also to the global diaspora of Lithuania in the multicultural and truest sense, the global network. In this sense, Lithuania seemed to me to far exceed GDR (or possibly Germany as a whole).

Therefore in the fall of 1989, I resolved to take up two things.

1) Horrified by the secret additional protocols of the Molotov-Ribbentrop Pact (which were at the time widely discussed, as after months of public struggle in the Soviet Union, their existence was finally also acknowledged by the Soviet government on the 2nd of February, 1989), I said to myself: Since the whole world around me (i. e., in Lithuania and the USSR) is primarily concerned with the legacy of Molotov (or Stalin, or the Soviet Union), and neither East nor West Germany hardly produces any consideration regarding the German contribution to this fatal agreement and the responsibility and duty stemming from it, e. g., some sort of compensation, at least I personally had to acknowledge and accept the responsibility for Ribbentrop (in other words, for the nazis, or for Germany).

2) On the one hand, enthralled by the confusing at first glance, but upon a closer inspection, obviously expressive linguistic, religious, national or ethnic variety of Lithuania, and on the other hand, both happy and stumped, even worried about the German unification that was taking place around

the same time, I said to myself: If I managed to comprehend the cultural and ethnic structure of Lithuania, maybe I could also conceive a more or less correct picture of Europe, moreover, of possible united Germany that back then, in 1989–90, to me was still hard to imagine.

I consoled myself with the fact that the majority of Lithuanians also could not yet fully view their history, which was raped, distorted and deleted primarily by the Soviets, but also by numerous other “interest groups” of all origins.

Both these resolutions – to take responsibility for Ribbentrop (as I have called it since then) and to comprehend Lithuania – required to reverse my outlook. Which is what I did. I developed my initially spontaneous, reflexive sympathy, admiration and empathy for Lithuania into a systematic, conscious effort to view Germany and Europe (including Russia) with “Lithuanian eyes”, which meant not only spontaneous and mostly emotional identification with the Lithuanian people, but also methodical, conscious and coherent keeping with such Lithuanian (or “intereuropean”) perspective. Developing it and using it to experience and test what happens to my German identity. For that, I had to:

- 1) to purify my Lithuanian “outlook” as precisely as possible,
- 2) to continue to study, test and calibrate my “German” direction of outlook.

I had to let myself feel Lithuania, put every effort to lose all the mental cliches, not even raise questions, but be led by facts, observations, impressions and reflections, fearing no outcome. Lose prejudice (everyday I caught myself with it) and not rush to conclusions.

After all, I didn’t have much to lose. I did not identify with GDR, I definitely had no GDR identity; to me, it was too bleak, destructive and parochial. I could win more: a fascinating field of study that perfectly matched the spirit of the time, and a vision of my homeland that looks equally East and West and is connected – thus, a united Germany, also enriched by the Eastern impulses, like Lithuanian ones. I longed to approach Germany from outside, but through the back door, from the east (especially since, looking from there, on the way were also the Soviet Russian Kalinigrad Oblast, former East Prussia and Poland).

As I looked upon the joy of the fall of the wall and the German “Gorbomania”, as I heard the constant German resolutions to overcome the past,

as I saw how the German capital moved from Bonn east, to Berlin that was just 80 kilometers away from the Polish border, I thought that I was not alone in my outlook on the East, my joys of discovery. Therefore I had hopes that now the East and the West would truly, if not immediately in the economic sense, then at least in terms of spirit and heart, grow into one. I hoped that many Germans would soon catch my own fervor and interest in Lithuania, and like me, would be surprised and fascinated by this unique, bold country that fits the European ideals (thus, that traditionally and obviously is multicultural, multilingual, fights for democracy and reform, is connected to the East, the West and also to Scandinavia) and would turn towards it.

My hopes that it would happen over the next few years failed. For years afterward I kept such hopes, because I simply could not understand the lack of interest, the inability and unwillingness to feel empathy among Germans.

Some rational reasons for such indifference seemed sort of understandable, but eventually they appeared neither sufficient nor founded. At first I thought that Germans were “distracted” by the sudden unification, and that this unification gradually became to them too great a task in many senses (like economic, logistical and emotional).

Some German attitudes, for instance, the idea that Lithuanians (and the so-called “Balts”) were interfering with Gorbachev’s reforms, the German (and Western) attempts to build bridges to the USSR and Russia, and the struggle for German unification, seemed to me ignorant and suspect.

The Germans dallied, waited, even attempted to stop the Lithuanians who were struggling for their belonging in Europe that was based in a centuries-old tradition and completely natural, and that was also a mystery to me, because I occasionally met my compatriots who seemed to experience a “spontaneous enlightenment” when they ran into Lithuanian writers, very much like the one I experienced in 1989, and who expressed this insight in the same words as I did back then: well, if Lithuania is like this, and if the Lithuanian situation is like this, then I, then all of us must think differently and understand Europe.

The most impressive was the incident with Juergen Habermas in the fall of 2007. He was one of the initiators and most prominent advocates of the idea of “core Europe” (i. e., a European Union that consists of “the most important” Western states, including Germany), and thus he opposed

the EU expansion to the east. Habermas said these words to me after the launch of Tomas Venclova's poetry collection *Gespräch im Winter* (*A Conversation in Winter*), published by Suhrkamp: he was surprised by Venclova's biography, views and poetry. The German philosopher confessed having never heard such both modern and classically European poetry, and so original too, and having never expected it from a Lithuanian person. If this is so, Habermas said in awe, then Europe must be understood differently. Unfortunately, since then I have not heard from Habermas anything that would suggest a shift in his consciousness, a turning towards the East and Eastern influence...

What were the expressions of this decades-long ignoring of Lithuania that has lasted until the present day? It was more than almost blatant, simply rude ignorance and lack of interest. I often heard from the publishers and organizers of events that Lithuania is too small, too young or too nationalist, the biographies of the writers are boring or too unattractive to be presented for publishing programs. The writers or their texts are too old-fashioned or too bleak, too sexist or too Russian-phobic, they don't speak German... Often the Lithuanian books also attracted a clearly smaller investment of time, money and effort – both in terms of design (binding, font, illustrations, indexes), editing (constant delays that last for months; negligent, senseless and even inappropriate corrections), royalties (mine, as translator's, but more importantly, the authors') and advertising, publicizing in the media and launches.

I have found the best explanation for such poor attitude in the above-mentioned book by Vėjas Liulevičius, *The German Myth of the East: 1800 to Present*, published in 2010. He writes that regarding the German attitude towards the East, one must speak not so much about the perceptions of particular regions, countries and their people based on personal experience, but rather, about images of abstract phenomenon which is distant from reality – thus, about a myth or myths and stereotypes, the centuries-long history of which Liulevičius studies chronologically in this book. But the persistence and emotional and moral intensity might not only stem from a long tradition with deep roots that has been passed from generation to generation, but also be explained by the fact that as one speaks of myths, one must constantly (primarily?) speak of self-perceptions, of establishing own situation in the imaginary national hierarchies.

In this sense the vision of “core Europe” as proposed by Habermas seems to me typical of the majority of Germans who need a confirmation of their own, one might say, “natural” belonging to the West and a certain safe distance from the East.

I am obviously not going to omit the existence of the opposite tradition, of sometimes too romantic German attitude towards the East: primarily, Liulevičius mentions Johann Gottfried Herder (and by the way, considers him to be a founder of “cultural nationalism”, historically more significant than Karl Marx), the Polonophilia of the German liberals who sympathized with the Polish struggle for independence after the uprising of 1830-1, and (already in the era of German imperialism and colonialism) the German linguist Georg Sauerwein (1831-1904, called Jurgis Zauerveinas in Lithuanian) who contributed to the Lithuanian ethnic revival and whose poem in the Lithuanian language “Lietuvninkais mes esam gimę” became so popular that it was set to music and turned into a sort of informal national Lithuanian anthem loved and often sung until now.

For already a few years now there has been a sense that the deep-rooted German prejudice regarding Lithuania is being given up – even if it's about 25 years later and much slower than I expected in 1990. Here's a relevant example from *Die Welt* of August 2019:

The Balts are Treasuring Their Values. And We, Germans, are Disappointed with Everything

A summer vacation in a European country where the average wage is about 700 EUR, average old age pension is about 320 EUR, and the prices are quite comparable to the German ones. <...> People are dressed quite nicely (some are even elegant), unafraid to look each other in the eye, youngsters on a bus give their seats to the elderly, almost everyone covers their mouth as they yawn, no trash lying around.

Maybe there is also despair, poverty here – in the private sphere. It doesn't show on the streets. The question is, why is it so different in the rich Germany: why are so many incredibly disappointed, and why does the German capital become ever more like a dirty bottom of a trash bin?

In 2018, Germany spent almost a trillion euro on social services, almost a third of the GDP. No one is proud of this gigantic result, it seems like almost no one is happy about it,. <...>

Or maybe everything here (primarily) depends not on material issues? Maybe formally poor Balts treasure inner values, different scales and the ability to put effort, that we seem to be losing both individually and collectively?

Maybe the way out of the German depression is for each citizen to try harder at loving, education and the feeling of community instead of inheritance battles and consumption? And if the government <...> invested in what none of us are capable of paying for on our own: decent schools, good public transport, safety in the dark, clean cities, affordable housing, swimming pools, parks, the internet? Mysteriously, it seems possible in Vilnius (and Riga, and Tallinn).¹

Actually, I don't really feel like finding fault with such an enjoyable article that turns upside down at least a few German stereotypes about the East (and Germany): dirt and chaos here are ascribed to Germans, whereas a cultured behavior and looks, modern infrastructure and a functional state, even such "inner values" as peacefulness, hard work and discipline – to Lithuanians (and other "Balts"), as if Germans have none of that. No mention of unpleasant poverty, threat of violence (especially nationalist violence) or backwardness.

Don't get me wrong: I, too, mostly enjoyed this essay in a large German newspaper (and enjoyed even more the fact that it was liked by 303, and disliked by only 25 readers). However: the "Balts", or Lithuanians as such, have no say whatsoever in it. It doesn't matter if the "mysteriously" marvelous Lithuanian ("Baltic") world here is just a rhetorical trick, Ms Gachke is obviously primarily concerned with the unhappy state of Germans (the reasons for which one might guess) and with alerting her readers to their German world which is out of tune and upside down. The poor East has become more civilized than the rich Germany.

The joy is this: Ms Gaschke, as more and more Germans nowadays, is traveling to Eastern Europe, the Baltic States – and traveling not out of duty, professionally or in search of German family roots, but for pleasure.

¹ GASCHKE, S: *Die Balten haben Werte. Und wir Deutschen sind verdrossen.*

<https://www.welt.de/debatte/kommentare/article198313683/Reise-ins-Baltikum-Die-Balten-haben-Werte-Und-wir-Deutschen-sind-verdrossen.html?wtrid=onsite.onsitesearch>.

(The reporter really is among the better earners and she most likely planned her Lithuanian vacation primarily concerned with something other than expense.)

Besides, she doesn't seem set on primarily seeing or revealing the disadvantages of Eastern Europe that are so numerous in the German arsenal of stereotypes. Her kind words about the "Balts" should not be taken for granted because, as Liulevičius says, even a certain possibly critical distance from one's own land does not necessarily encourage a favorable or positive attitude towards the other, the stranger – thus, towards the East, for instance, as during WWI it appeared when the German soldiers of Jewish origin ran into the "Eastern Jews" when Germany occupied Lithuania: "The writer Arnold Zweig admired the authenticity of the Eastern Jews, and Victor Klemperer, the author of the journal, rejected the idea of kinship with them by admitting to having never felt more German: thank the Creator that I am German".²

Well, all right. So today Lithuania is a place to travel to without mean or even dubious intentions and of one's own free will and to explore without prejudice or simply to admire, which seems noticeably more possible. By the way, German tourists currently express surprise and admiration not only in the Baltic states, but also in, say, Czech Republic or Poland, Croatia or Slovenia. My compatriots from East Germany also notice there not only the greater satisfaction, as in the article, but, with a little jealousy, they say they can see there some pride in what the countries have achieved with their own means, by their own choices and without guidance from outside (i. e., without financial injections, leadership and overseeing of West Germany).

By the way, about East Germany. Most of the West Germans, especially in the 1980s, viewed GDR as pleasantly different, even nostalgic – regardless of the fact or precisely because it was backwards and poor, because in such state, it allowed them to touch the past that was considered long lost in the West, and also offered them a sense of long-forgotten authenticity, a gust of meaningfulness, one might even say, the separated second half of themselves: in a memorable recent essay, Tilman Krause wrote:

² LIULEVIČIUS, G. *The German Myth of the East: 1800 to the Present.* Oxford, 2009, p. 139; KLEMPERER, V. *Curriculum vitae. Erinnerungen 1881–1918.* Bd II. 1996, Berlin, p. 687.

Now the longing for the East has really broken through. <...> People went on the “Luther tour” to Eisleben, Erfurt, Wittenberg <...> visiting the Bauhaus places <...>, to Weimar...

And now it opened for us – the “deep German dream”, seen drowned, then in GDR, by Horst Krueger in one of his unforgettable travel guides. <...> It is true: a Westerner then, upon entering Saxony, Thuringia or Brandenburg, found himself in a landscape of ruins. Fascinated, he often disregarded the difficult living conditions of the people, <...> the economy of lack, the fears of the society overrun by the system of spies and snitches. How did it happen that the people there still appeared to us much more focused, authentic, essential? That’s the way it is: in our own sentimental journeys, we were too inclined not to see the negative, we may have not noticed it at all. In this sense our nostalgic tourism really was somehow indecent, at least perverse. <...>

But we, the post-war Germans, the twentysomethings that grew up in such spiritless cities like Kiel and Stuttgart, which had forgotten their history, surrounded by the incredibly ugly architecture of the 60s and 70s – we felt like we had just discovered our lost second half. <...>

As if we had suddenly regained our wholeness. As if only now could we see the land we came from, as it (once) truly was. Our parents and grandparents had the pictures of their unruined inhabited worlds in their heads and could recall them from their, and we grew up like amputees.

Thus, the nostalgia for the East that was so prevalent among the Westerners then was also very much related to projection. But what love of a strange world might not be related to projection? Maybe the relationship between the East and the West, with its broken wings that we lament today, 30 years after the fall of the wall, may be explained by the fact that now we simply know each other too well, or we have grown too similar to each other?

But is it really true? Do we really know the East as we live in the artificially gentrified Berlin neighbourhoods like the Central, Friedrichshain and Prenzlauer Berg? I doubt whether the heart of the East beats there <...>.³

³ KRAUSE, T. Als Wessis in der DDR den „tiefen deutschen Traum“ suchten, in: Die Welt, <<https://www.welt.de/kultur/plus189793245/Ostsucht-Als-Wessis-in-der-DDR-den-tiefen-deutschen-Traum-suchten.html?wtrid=onsite.onsitesearch>>.

Tilman Krause gets a lot right here. For example, the projections of own world that are found both in ugly stereotypes and in the beautiful dreams that ignore the real inhabitants. (Therefore as an “Easterner” I am not offended by such an idealized description of my far-from-ideal native land.) I am grateful to Tilman Krause for this convincing, even acceptable explanation of the often confusing “nostalgia for the East” of the West Germans.

There is also an old tradition in Poland: the tendency to look for the “amputated” part of the imaginary, former, lost or failing own world in the east and, especially in difficult times, to nostalgically proclaim the place to contain the primordial authenticity and forgotten nobility – there it is known as the image of Kresy, as we know, Lithuania is part of it. (Could that be one of the reasons why today, facing major challenges of globalization and modernization, so many Germans admire the “values” still treasured in Eastern Europe?)

I have found the best explanation of the Polish “nostalgia for the East” in Tomas Venclova’s essay “Native Realm Revisited: Mickiewicz’s Lithuania and Mickiewicz in Lithuania”:

Mickiewicz was fortunate enough to have been born in a border region that could be easily perceived as an Eastern European Scotland or Brittany. In his introduction to *Ballads and Romances*, he praised the works of Scottish poets (writing in English), patterning himself as their counterpart, a Lithuanian poet of Polish language. <...> There was an old tradition of juxtaposing “sylvan” Lithuania to “agricultural” Poland and also of opposing Lithuanian backwardness to Polish civilization. At the same time, Lithuanian gentry more often than not interpreted their lack of refinement as a sign of antiquity and nobleness, looking at the “people of the Crown” (kroniarze) with ill-concealed disdain. In the context of Mickiewicz’s times, all of this provided a splendid chance for Romantic imagination. Lithuania was patterned as “the other half” of the civilized country, one of those fascinatingly different lands that promised the chance of reassessing the entire European culture. For Mickiewicz <...>, his native periphery presented a world which was equal and even superior to that of Poland proper, that is, of the West. <...>

The image of Lithuania as a land of primeval unity was complemented by its past. <...> And Lithuania possessed a medieval past of Shakespearean dimensions, happily conflating all the traits of Romantic North and

Romantic Orient. On the one hand, it was a semimythical barbarian country endowed with weird creative powers, quite similar to that of Germanic and Celtic Europe, which Romantic poets had opposed to the Mediterranean world. <...>

To add one more Romantic tinge, Lithuanian language and identity were perceived as something bound to disappear, and not without reason, since Lithuanian letters, as we have said, had not yet gone beyond the embryonic stage. The past was apparently preserved only in the folklore among the uneducated people, whose illiteracy equalled historical memory. It lingered there, to quote Mickiewicz's ballad, as a "hieroglyph, adorning moss-grown rocks, an inscription entwined with a meaning fallen asleep." This myth of Lithuania as "the shadow" of Poland, the counterculture that presented a foil for the West – in a word, the archetypal "other" for the Polish Crown – enabled Mickiewicz to create an anticanonical paradigm that supplanted the cultural soliloquy of the Polish Enlightenment. <...> "The shadow side" of Poland was, for Mickiewicz and his milieu, still Poland, just as the far side of the Moon never ceased to be part of the Moon.⁴

Here Venclova employs the Polish-Lithuanian poet Adam Mickiewicz to present the image of Lithuania with whiffs of both East and North, as an especially primordial, eccentric, culturally varied and ambiguous region and to juxtapose it to the Western world of the Polish Crown, whereas the Austrian writer Peter Handke similarly exalts the Sorbian world as the opposite of the German world in the poetry of the Sorbian Kito Lorenc, who creates a Sorbian world in the southeasternmost corner of the GFR:

The Sorbian nation, the Sorbian land – the story is long. Few in Germany have heard about it. <...> Anyway, the Sorbian story is more widely and, more importantly, more deeply known among the neighboring Poles and – possibly by a few more degrees better known – among the Czechs. For the Sorbian speakers, Prague <...> in the 19th century and a good part of the 20th was a sort of capital city <...>.

4 VENCLOVA, T. *Native Realm Revisited: Mickiewicz's Lithuania and Mickiewicz in Lithuania* [Wiktor Weintraub Memorial Lecture, Harvard University, April 2, 1998].

Kito Lorenc tells the Sorbian story <...> in his poems, where the special historic knowledge is turned into universal feeling. And this feeling moves from the poem into an image, into images, into a sound, into sounds, thus becoming the present – quite unlike in the liveliest attempts by the historical writers to contemporize the past...⁵

The German word *Ahne* (elder, forefather) seems to Peter Handke related to the words *Ahnen* (feeling) and *Ahnung* (sense), and these things, in turn, to the special poetic way of memory – thus, to history, but enriched with subjectivity (dreams, desires, feelings and, yes, sensations), with the greatest secrets kept as taboos and with the declining dear Sorbian language that is assimilated into German.

Handke, the son of Corinthian Slovenian Marija Handke, who himself grew up in a bilingual environment, in the Austrian city of Altenmarkte / Stara Vase that spoke both Slovenian and German, here (similarly to Venclova) employs the ambiguity of "feeling" that covers what was, what has not been spoken of, but also what is dubious, to reveal the "landscape of the eastern German border, Lužica, where three countries meet in different ways – German, Polish and Czech"⁶ previously mostly unknown to Germans. However, the Sorbian culture, acknowledged as an ethnic minority in GDR and united Germany, even today, in the times of thriving multiculturalism (when many Germans enjoy their own skepticism and advocacy about the situation of ethnic minorities in other countries, especially in Eastern, Central and Southeastern Europe) is of little interest. Recently, Sorbian writer Benedikt Dyrlich complained: "Why is there not a single report about Sorbian literature in the culture shows? <...> It's simply embarrassing to explain in Munich that the Bible is available in Sorbian. And it's repulsive to keep convincing that there is a Sorbian literary language and not a dialect. That Shakespeare's sonnets and <...> books by Douglas Adams are available in that language. Ignorance goes all the way up to the ministers of culture. <...> Michael Naumann knew nothing, Julian Nida-Ruemelin was at least mildly interested".⁷

5 HANDKE, P. *Vom Ahnen und vom Unterlassen*, in: *Die Welt*, 9.3.2013.

6 *Ibid.*

7 GERLACH, T. *Der Dichter im Pfützenland*, in: *taz*, 24.7.2016.

Furthermore, the Sorbian homeland and their cultural landscape has been systematically and irreversibly destroyed for decades by open-pit mines of brown coal. But even in the present debates about ending the brown coal mining (planned by 2038), the destruction of the numerous Sorbian villages⁸, the last small but vibrant remnants of the Slavic cultural landscape in the German lands, is seen as insignificant compared to talks about climate change, energy production and guaranteed jobs.

Tilman Krause, Tomas Venclova and Peter Handke encourage us to explore “our” East, to turn to the supposedly different, only presumably strange world, to listen to it and also to look around our own forgotten, hidden, shadowy side. Such gesture and approach allow us to see that we need this forgotten, separate Eastern world and its ambiguity, that we missed it – the transfers, the intermingling and the confluence. Due to this feeling, Handke writes, “Lorenc’s German poems transport into the German language the specifically Slavic world of objects – objects, but also of language <...>”. Thus, the Sorbian world may be felt in the German language.

Through such listening and communication, the East will become for Germans no longer sometimes romanticized, sometimes derided, ephemeral myth, but an enriching reality. To me, it means two things.

The first is the daily reality of life: a few years ago I moved from Berlin close to the eastern border of Germany, and now I see and here Poland from where I live. Ever since the border between Germany and Poland opened, communication here has become everyday: most of the Poles living near the border have spoken German for ages, but my neighbors speak better Polish: not just the young people who learn Polish at school, but also older people – for work (e. g., in German shops), because they go shopping to Poland or keep in touch with a Polish football club (which, by the way, is usually much better provided for). Germans also appreciate the services of the Polish dentists, which are now more modern and provided more quickly. My neighbors (it’s better to not even ask them about the “politicians of Berlin”) sit with their evening drink and tell about the homes and farms they used to own “on the other side”, saying that they don’t miss them, because now it’s fine the way it is – right somehow. And the Polish

⁸ https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_abgebrochenen_Orte_im_Lausitzer_Kohlerevier.

bricklayer who worked on my porch was very much surprised by my knowledge of Vilnius and its surroundings, as his family comes from there, the whole of his village across Oder.

The second thing is this: over the last few years I have been noticing that the reception of the Lithuanian literature that I translate in Germany is less and less concerned with the differences (exoticisms), or even with the “sickly charm of decay” that is especially often ascribed to the East, but provides more insights about our own, that is, German or European culture.

For example, Tomas Venclova is now considered in Germany to be a reliable advocate for the cultural community of Lithuanians, Poles and Russians, which in itself is traditionally more understood and accepted – also in his poetry, where important German poets like Durs Gruenbein or Michael Krueger are following in his footsteps. And the mildly anarchist, undeniably Lithuanian ambivalence of Eugenijus Ališanka is accepted by his numerous German readers as the European consciousness that is a pleasant, missed example to themselves.

A *Berliner Tagesspiegel* reviewer copies a thought from Czesław Miłosz’s introduction to the German edition of the poetry by Jonas Mekas, until then only known as a legendary New York avant-garde filmmaker: Mekas’ poetry “is aligned with the most significant Lithuanian poetic epic of the 18th century, with *The Seasons* by Kristijonas Donelaitis, pastor of the Germans and Lithuanians of the former East Prussia,” and then adds that “it’s a work already mentioned by Johannes Bobrowski in the *Litauische Klavieren*. <...> The poems in the *Alt ist dieses, unser Sprechen* (Mekas’ poetry collection) <...> are a moving read, also because they contain so many cross-references to the German history”.⁹ Thus, the poetry of the Lithuanian expatriate lead the German reader from New York underground to the Polish Nobel Prize winner, who points the way to the Lithuanian culture of the former East Prussia (thus reminding of Johannes Bobrowski, the German-Lithuanian border writer who came from there). Mekas introduces an image of post-war Germany seen by the Eastern Europeans from the displaced persons camps, but mostly unknown to Germans until then. By the way, I’ve

⁹ DOTZAUER, G. *Felder, Flüsse, Mulden. Der Filmemacher und Dichter Jonas Mekas präsentiert in Berlin ein Erinnerungsbuch*. In: *Tagesspiegel*, 28.10.2013. <<https://www.tagesspiegel.de/kultur/felder-fluesse-mulden/8991560.html>>.

heard that Jonas Mekas pleasantly surprised the Germans by showing in his *Semeliškių idilės* that it is possible to write nostalgic, longing poetry about the ancient country life without falling back into sweet-talking about one's family. (It's possible – and this also comes from listening to the Lithuanian culture – that the mostly careless enjoyment of Mekas' idylls is possible because of the distance from the Nazi times in the German reading habits. One former minister of culture who read the idylls and was fascinated wrote to me: "Maybe it's good that we had to wait five decades for the translation. In 1948, most of those words here in Germany would have been mixed together with the crap of *Blut und Boden* of the very recent past."

And *White Shroud* by Antanas Škėma is, of course, a major work of Lithuanian literature, but that does not sufficiently explain why the German-speaking literary criticism was so unanimous in admiration and praise, why, according to one reviewer, there were "admiring and sometimes simply worshipping reviews in all the culture sections and literary pages of the largest papers".¹⁰

I believe that no literary work can cause such unanimous, even overwrought euphoria expressed in such snippets as "grandiose", "enchantly beautiful", "masterful and exciting", "each page moves", "one of the most wonderful texts of happiness in unhappiness that I know", "novel addicting like a drug".

I think that Škėma's novel touched a certain nerve thanks to a rare serendipity – the German spirit of the time that for a long, even too long time was not prepared to receive such a work from the so-called "little", virtually unknown Eastern European literature and it had been waiting for such a work. Therefore with the novel that perfectly matched a number of various expectations came the outpouring of not only great love for the text, but also compassion to the fate and the inner state of Škėma and his compatriots – the compassion that clearly has both personal and collective, both German and European (Central European) features.

The German empathy towards Lithuania, the Baltic States and "Inter-Europe" is expanding and growing stronger and is new in this sense, of

¹⁰ WAGNER, S. *Die ganze Welt in einem Aufzug*, literaturkritik.de, 15.8.2017. <<https://literaturkritik.de/skema-das-weisse-leintuch-die-ganze-welt-in-einem-aufzug,23615.html>>.

course, it also has political reasons, political features that in Germany too often stem from fear, but also from pragmatic, *Realpolitik* thinking: because of Trump and Putin, because of economic and social vices perceived not only abroad, but also in own country, because of Eastern European voices that Germany now need in the European Parliament, etc.

All of that leads to "political will" which may still perform true miracles through media (and in our country, the media has its own special, more or less subtle conformism). One of such miracles is the commemoration of the Molotov-Ribbentrop Pact that is present everywhere this year and is detail, clearly surpassing what was until now usual even in commemorations of jubilees.

When prejudice is given up, when curiosity and compassion are aroused, when true communication happens and common interests are discovered, then, it seems, "normalization" (as the opposite of myth) really happens.

The German foreign minister Heiko Maas in 2018 used the word "normality" instead of normalization to refer to "the happy state in which the German-Polish relations may thrive". He quoted "the philosopher Paul Ricoeur, equally appreciated in Germany and in Poland" whose formula "normality as incognito of reconciliation" "fits perfectly".

Therefore, I must confess, I feel uneasy, first, because, like Maas also said in his speech: "It is also true that so far in Germany, too little attention has been paid to crimes against Polish men and women. The Warsaw Uprising of 1944, which resulted in nearly total destruction of the city, is too little remembered. We know too little about the evil attempts to kidnap Polish children and assimilate them into German families. Too little talk there is about the complete destruction of Polish villages in order to create the so-called "living space" for German transplants."

I think we can only talk about normality and true reconciliation when Maas's objective will be achieved.

Vėjas Liulevičius and the historian Timothy Snyder encourage us, Germans, to finally take on the dark – unfortunately, far surpassing simple prejudice, indifference and ignorance – shadow politics of Germany towards the East beginning with mid-19th century. The ideology, objective, and finally, conquests and occupations of both WWI and WWII of such politics were the colonization, enslavement, and eventually, destruction of the nations and states of Eastern Europe.

Vėjas Liulevičius' book *Kriegsland im Osten* is available in German since 2018, and it presents a detailed analysis of the German occupation politics for Lithuania during WWI which was nationalist, even racist, literally organized following the example of the colonial politics and slavery, intended for long and merciless exploitation of the country and its people. Here I also found the criminal, shameful roots of the numerous supposedly innocent superstitions about Lithuanians, Poles, all the Baltic nations, Ukraine etc. that are, unfortunately, still typical of Germans today. Not only the legend about dirty and poor Eastern Europeans (Lithuanians) who are unable to work (which in fact was the case due to the war and German occupation), who as “worthless human material” were later also blamed for the failure of the crazy Oberost plans. Also, the idea that Eastern Europeans are unable to rule themselves, to create own states and to “maintain order”. (Liulevičius writes: “One of the German military leaders mockingly observed that a Lithuanian “is as capable of ruling himself as, for instance, my daughter Ilse is capable of educating herself.”)

As I see the educational effect of now also Liulevičius' *The German Myth of the East. 1800 to Present*, a book that covers a broad space and a long time and is the first detailed study of the topic, I can only hope that we won't have to wait for its translation into German for another 18 years, as happened with his Oberost study.

As for overcoming this past too, I am less concerned with complimenting the German version of political correctness with a few more classifications and categories, even though I admit that a certain restraint and humility in spontaneous judgments, activities and – yes, formulations as well would be welcome.

I am much more concerned with democracy in Germany, since I feel that it has been threatened ever since 1989 by the failure to comprehend the specific German responsibility for Lithuania, and that it is impossible without this comprehension.

This responsibility stems from mass murders of Lithuanian citizens, especially Lithuanian Jews, that took place under the German occupation, German instigation, organization and leadership, also from the criminal German colonization and enslavement projects that Oberost carried out in Lithuania during WWI and that *Generalplan Ost* returned to during WWII, from the decades-long effects of the Molotov-Ribbentrop Pact and from

the ideological roots and traditions of this destructive and criminal German policy towards Lithuania that have hardly at all been discussed in the German public space.

Thus, along with Timothy Snyder who spoke in the German Bundestag in 2017 and insisted on finally remembering the historical responsibility for Ukraine, I wish that the people of my country would realize as quickly as possible that the point of such responsibility is not helping Lithuania. Because Lithuanians know about those crimes, their children, grandchildren and great-grandchildren are already living with the legacy of those crimes. The point, according to Snyder, is to help Germany. “Germany as a democracy, particularly in this historical moment, as we face Brexit, as we face election after election with populists, as we face a declining and decreasingly democratic USA, precisely at this moment, Germany cannot afford to get major issues of its history wrong. Precisely at this moment, the German sense of responsibility has to be completed. Perhaps up until now, Germany getting its history right was just a matter for Germans. Perhaps at the time of the *Historikerstreit* [“Historian’s quarrel”, an intellectual and political controversy in West Germany] in the 1980s, the history of the Holocaust was a only matter for Germans. It has to be done for Germans, but the consequences are international.”

The Decline of Europe and the Intellectual Fatigue: Where Will the New Iron Curtain Fall?

PAULIUS GRITĖNAS

The half-empty highway was even more perceptible after West Germany, where the latest American cars block your way. A few kilometres from Heidelberg, near the American headquarters, three kilometres of car junkyards stretch on both sides of the highway. Conversely, in East Germany one feels lost and driving along a highway leading nowhere. Only the walls on the sides of the highway remind that there are people around. Instead of billboards with ads, as usual on the Western European roads, here are giant cartoons: Adenauer with an octopus' body is choking the proletariat with his tentacles. All the militant metaphors of the communist literature are put in bright colour and strong brushstroke, but the representative and the executor of all the horrors of the capitalist world is Chancellor Adenauer all by himself.

This is a brief excerpt from *The Travel Around Eastern Europe* by the Colombian genius Gabriel Garcia Marquez. We will return to Marquez and his honest and rather naive insights in the context of present-day realities. We are concerned with the question that sounds both threatening and realistic: is a new iron curtain possible? Where will it fall? Or maybe it has already fallen and it's just us in our stream of information who have failed to view the reality abstractly and appreciate its complexity, and thus to perceive that our everyday life has already been marked with new great identifiers?

The Decline of Europe and the Intellectual Fatigue

What did the iron curtain separate?

As we speak about the iron curtain that separated the worlds of East and West, we often succumb to the temptation to only perceive it as a physical object. Actually, in the shape of the Berlin Wall, it really was a physical object that one could not only see or touch, but also (as history has shown us) tear down.

After the Berlin Wall fell, the smart folks dragged home even separate bricks as they felt that those may later acquire not just historic value, but also material one. But the iron curtain was more than the physical distinction that limited people's ability to move. It was more than the expression of how the two conflicting sides perceive security.

The end of WWII and the capitulation of the Nazi Germany revealed the issue of distributing interests as quiet, but of existential importance to some nations.

The fact that the world needs to be divided and new distinctions drawn was obvious as early as the Yalta Conference. Stalin's plan was clear: grab as many territories as possible and turn them not only into protectorates of the Soviet Union, but also into parts of the new soviet world.

The Pole, the Hungarian, the Czech, the Lithuanian, the German, they all had to become not residents of the Soviet zone of influence, but Soviet people. Thus, the new division contained not only geographical and geopolitical interests, but also very clearly expressed ideological ones.

Usually this ideological distinction is defined as the opposition between communism and capitalism, but what I see in it is more than models of self organization of societies and their economic activities. Turning this conflict into a simple opposition between fans of Karl Marx and, say, Adam Smith would make it much too banal.

As the Polish philosopher Leszek Kołakowski has observed more than once in his work, the Soviet government realized soon enough that simply persuading others of the success of its system is too risky, so it's best to persuade that any alternative is the greatest threat. The greatest peril to the newly created Soviet person is the influence of the capitalist West.

Thus, the iron curtain separated not civilizations, nations, not different economic models or cultural spaces, not even different political ideas. The iron curtain separated the Soviet world without any alternative and the spaces of individual freedom and choice. In other words, the modern

Soviet person from the Human represented in the Christian cultural, Renaissance and Enlightenment tradition.

„In the surrounded territory, the communists are isolated; in the surrounded territory, it's pointless to look for allies in the enemy camp. The sense of being surrounded has two catastrophic tactical effects. It requires that the surrounded see the whole world outside their territory as enemy to be kept away and guarded against by strengthening own positions, by cutting oneself off from values and opportunities outside. And within the territory, by strengthening the military hierarchy based on blind obedience and intolerance towards criticisms,“ Kolakowski wrote.

It has to be emphasized that the Iron Curtain is often considered to be an act of self-isolation of the Soviets and their occupied territories. As in, a defensive position against the expansion of the West. I believe the iron curtain was none other than the beginning of a new attack. The first step of aggression in the Cold War, the digging of the trenches, the kidnapping of the numerous nations that could not express their own will.

It was an attempt to split the world, to delineate own sphere of influence and use it as a base to start a new expansion that would lead to the global triumph of communism, the proof of superiority of the Soviet person.

How was the fall of the iron curtain understood?

Unsurprisingly, among the Western intellectuals, the fall of the iron curtain was understood not only as capitulation of communism, but also as victory of liberal democracy. The concept of competing ideologies propagated by the Soviets allowed to reduce everything to the success and the era of new dominion of one of the previously competing sides.

The most prominent example of such optimism was the neohegelian political philosopher Francis Fukuyama who became famous by carelessly blurting out that the Western democracy has triumphed, and the history ended. We may acquit Fukuyama if we believe that history as the struggle of the great political ideologies truly has reached its final point in the fall of the Berlin Wall and, eventually, the Soviet Union.

It would be difficult to imagine the world in which similar totalitarian concepts would re-emerge and claim lives of tens of millions. National socialism, and later also communism will not reappear in their total form of absolute systems. But does it mean that we may applaud the triumph

of liberal democracy? Will the democratic project necessarily be fulfilled in the countries that have experienced the period of occupation, cultural repressions and ethnic cleansing?

The signs that the optimism of the Western intellectuals regarding the promulgation of democracy was much too high appeared immediately after the fall of the iron curtain. Virtually all the post-Soviet states experienced a period of wild capitalism, a sudden shift in economic and social structure.

Less obvious but even more influential were the cultural and psychological transitions, the attempts to rewrite the historic narratives, to come to terms with historic hurts, to learn to live with the social groups that had no right of participation before then.

Suddenly, the triumph of liberal democracy and the wave of personal and social freedoms and responsibilities became a complicated process. Some states have managed this process without painful effects, and in some the project of democracy is still being carried out in the background of revolutions and geopolitical threats.

Some of the states separated from the West by the iron curtain have joined the EU and NATO, and some are still lurking indifferently in the shadow of the curtain or waiting their turn while trying to maintain their independence and withstand regular provocations and attempts to involve them back in the old spheres of influence.

Thus, the fall of the iron curtain, naively perceived to be a solution, became a catalyst to new processes. The promise of the triumph of democracy slowly turned to anxiety and quiet warnings that we need to protect democracy and individual freedom in our daily struggle with those who try to offer the possibilities of easier or more spectacular change.

What world do we live in?

Having stated that the optimistic scenario of the promulgation of liberal democracy has failed, we may take a look at the present. The fall of the iron curtain expanded the limits of the Western world. Some states, like Lithuania, returned to the Western cultural space.

Globalization, IT, the spread of the internet have in general expanded the limits of the Western culture and have permitted it to prevail, at least superficially. Even China, which has preserved its communist form, or the

Arab countries, which view the Western influences with extra wariness, are taking over the Western habits and lifestyles.

Paradoxically, more and more intellectuals in such an atmosphere of the domination of Western culture and globalism are talking about the geopolitical weakness of the West or, simply, the crisis of the West.

The reasons for this weakness are highly complex. First of all, the states of the Western world are becoming less and less dominant economically. The long-debated Chinese economic boom has become a long-term growth process that allows taking the USA on in a trade war or calling the shots not just in Africa or South America, but also in Europe.

From the military perspective, the West may still rely on the power of NATO, however, it is ever more eroded not just by authoritarian states that increase their military might at the expense of their residents, but inner spats as well. Crisis and need for change came up in the NATO leaders' conversations already before Donald Trump was elected. Barack Obama spoke about the need to increase military spending and reconsider defence plans in his last address in Warsaw.

The Western states themselves have erupted in voices of protest due to economic crises and growing unease because of social change. From the Greeks crushed under the unbearable weight of their debt left without much sympathy from the EU to the Brits who have opted for Brexit.

From the Hungarians voluntarily turning away from liberal democracy to the Poles who are trying to fight their way into the diarchy of Germany and France. The Western states lack unity both within themselves and in their various organizations.

These inner challenges are further stirred and increased by the provocations and the various expressions of threat from Russia or China.

At the same time, the Western world is forced to seek agreement for the solution of the various global problems. The Westerners carry the heaviest burden in the process of slowing down the climate change, they get to respond to the humanitarian crises, negotiate military conflicts in regions that lay quite a distance from their own spheres of influence.

Thus, the liberal democratic states are weighed down more and more by the inner problems, external threats and the burden of global responsibility. They also feed the doubt whether such global outlook and representation of the liberal values really are of any use to the Westerners?

Isolationist moods may be detected in the American choice of the President and in the British step out of the EU. The search for a new way are ever more often debated in Central Europe, especially in Hungary with its unusual interpretations of democracy.

All these circumstances only confirm that the issue of the triumph of liberal democracy has long been pushed away. A different question may be raised: does liberal democracy have a future?

In his brief collection of lessons in democracy Timothy Snyder wrote: „We might want to believe that our democratic heritage protects us from such threats. Such instinct is false. In fact, the precedent set for us by the founding fathers requires us to study history in order to understand the deep root of tyranny and consider appropriate responses to it.“

Why are we talking about the sunset of Europe?

The idea of the European sunset was not picked by accident. Besides hinting at Oswald Spengler's idea of the development of civilizations, it is also an idea that allows to perceive continuity.

In the beginning of the 20th century Europe was the dominant continent that gave direction not only to the geopolitical processes, but to cultural ones as well, and now it is losing its power. If several decades ago the American writers could joke about the stagnation in the European culture, now Europe is growing old physically as well.

The demographic data are harsh on many of the European states. Europe is losing its steam in the world economy, politics, in is also losing its leadership in the Western world. In the context of the demographic booms in Africa or Asia and their economic potential, the Europeans seem to be riding in a car that is gradually running out of gas. The car is doomed to stop eventually. Or find new sources for the impetus to move.

In his adventurous scheme of the development of civilization, Spengler describes the winter stage as stagnation in the city civilization and loss of faith. The dictate of scientific explanations prevails, as well as utilitarian goals and the cult of success. Art and creative instinct are replaced by mechanical flight from one fleeting object of fashion to another.

In politics, the power of the rich emerges, the social disparity grows, and the possibility to change the reality by political decisions is killed off by the bureaucratic machine that has expanded to become a self-supporting

system. In fact, it is easy to observe the imagery of a dying civilization as described by Spengler in the present day. Anywhere from the capitalist principle of growing wealth and the prevalence of material expression of value to the complicated political decisions that get stuck and moving again in the bureaucratic machine of the EU in Brussels.

Europe is facing great inner challenges and is slow to reconsider its identity. It finds it difficult to adapt to change, but does it deserve to be termed a sunset? Does Europe have no answers in terms of political, cultural, social life? Are we to expect an eclipse?

Or is the metaphor of sunset to us, like to the observer of David Hume, a clue to simply expect a new sunrise?

Is our age drenched in exhaustion?

If the signs of sunset are perceivable in the civilizational context, then an individual life is presently mostly drenched in exhaustion. We can observe the signs of exhaustion not only in the cases of psychological problems, insomnia and overworking. The exhaustion is both physical and mental.

From online advice on how to fall and stay asleep throughout the night to academic debates that attempt to go in circle around the same problems.

The rushing stream of information transferred by the latest technologies, the ever-diminishing ability to focus, organize time and work. The ever-expanding background of noise and imagery. The social demands and the privacy more and more often lost voluntarily, the expansion of the public sphere.

The ever-greater difficulty in defining the relationship between the virtual and the real. The search for true experience, feeling, conversation. Ant the attempt to simulate them or simply to deny their need upon failure to find them.

As a person tries to stay on top of this reality, he or she is necessarily exhausted, which leads to indifference, resignation. An intellectual in such a society has three more perceivable options. The attempt to cut off, the attempt to participate and the attempt to maintain the balance and find a moderate point of view and judgement.

In the West, more and more often we find the second case of the intellectual who is exhausted and tries to keep up with the stream of information and opinion. He or she tries to stay relevant, attempts to participate

in the social media discussions, appear on all the possible platforms of the public space, he or she becomes a part of the opinion market and attempts to satisfy every possible need of the society and prevent from stopping the imaginary progress of the Enlightenment.

The exhaustion of the intellectuals becomes part of the general exhaustion. The societies do not want or expect philosophical questions. Not to mention philosophical answers. The cynical mind prevails, as described by the German philosopher Peter Sloterdijk, it does not have nor seek moral distinctions and judgments. Even great quantities of the criticisms of the political, cultural, social vices produced lose more and more of their power.

“If dissatisfaction is what inspires criticisms in culture, our time is the most beneficial to them. However, the critical impulse has never been more likely to succumb to dubious triggers. The tension between what is desirably “criticized” and what should be “criticized” is so great that our thinking becomes rather too morose than precise. No thinking can keep up with the problems. That is the root of the powerlessness of criticism. The indifference towards all the problems is related to the premonition of what would be if they were reached. Since everything is problematic, somehow everything has become unimportant,” Sloterdijk’s diagnosis runs.

Having summarized the present-day situation and the world that has emerged after the fall of the iron curtain, I should provide you with an answer to the most intriguing question: is such a curtain possible now?

But first, two jokes related to the answer.

First. Two East German guards are boringly walking by the Berlin Wall. Suddenly, the first stops in front of the second and asks: “Are you thinking what I’m thinking?” The second replies: “Yes!” “Than you’re under arrest!”, his colleague replies.

Second. Midnight, a person with a mysterious suitcase comes up to the Berlin Wall with a bicycle. The guard stops him and asks to see the suitcase immediately. The person opens it, and it’s full of sand. The guards digs about, but finds nothing. “All right, move along,” he says to the man.

The same happens the next night. Again, a man with a bicycle comes up, carrying a mysterious suitcase. Again, the guard opens the suitcase and finds sand inside. He digs about, finds nothing and lets the man go.

The man with the bicycle and the suitcase appears every night for three years.

Finally, the Berlin Wall falls, Germany is reunited, and people's lives change. The former guard becomes a bartender and is pouring beer in a Berlin pub. One night, the mysterious man comes into the pub. The bartender, former guard, immediately notices him, calls up and says: "You can have as much of my beer as you want for free, just tell me, why the hell did you drag all that sand in the suitcase across the border?" The man looks at him, sips his beer and says: "Why sand? I was smuggling stolen bicycles."

Where does the great struggle for human minds take place?

As I have already mentioned as I was talking about the idea of history ending, the great ideological struggle is hard to imagine in the shape it took in the 20th century. It is even harder to imagine a physical wall that would separate the amount of people that the Berlin Wall separated three decades ago.

Physical distinctions and barriers are becoming a rather rare phenomenon in the global world. Even the grandiose wall with Mexico that the US President is promising will never ensure complete separation or absolute security.

Now the trenches of the great struggle are hard to find and distinguish. But we can trace the shape of the new wall if we go back to the true distinction of the iron curtain, which has not lost its relevance.

Liberal democracy or open society no longer need to compete with totalitarian regimes, but its enemies are no less numerous. Their ranks have been joined by those who sympathize to the fallen systems, wax nostalgic about the past that never was, and those who advocate for new great systems or new order.

As he crossed the old iron curtain, Gabriel Garcia Marquez was mostly astounded to see that it was, according to him, neither iron nor curtain.

"Just a bar with red and white stripes like your typical barbershop sign. Having spent three months on the other side of the world, I realized that it's completely foolish to imagine that the iron curtain is in fact iron," wrote the famous South American writer in his memoir.

His observation only confirms that even the famous iron curtain was first and foremost an invented psychological border marker rather than a physical barrier. An imposing line beyond which lie the forbidden and vicious pleasures of Western life.

The new present-day wall should cut off the attitudes toward individual freedom, human rights and the openness of society. One side would hold the attitude steeped in liberal values, respect for an individual and social contract, and the other would suggest destroying all that and moving into the playing field of charming power games, bathing in the streams of liquid evil.

I believe this distinction is the easiest to observe not in economics and not even in politics, but in the information space. If we looked for a new possibility of self-isolation, its new expressions, first of all we could point to the public space.

In the states like Russia or China, the economic, social and even political life may simulate the MO's of liberal democracies, but the public space is haunted by the spirit of control, censorship and punishment.

The explosion of the internet and the expansion of the public space might empower expression, create the Western-type social media platforms, participate in the public sphere, but in authoritarian states, this participation is always observed by a Big Brother. The constant fear of expressing one's thoughts, the fear regarding one's social position, the collection of social credit in the case of China and the individual freedoms provided by the state in the form of alms.

Information, collection of personal data and public reputation are the tools of government that the new powers opposing liberal democracy employ to rule. Their goal is to limit individual expression and to convince that the only guarantee of everyday comfort is obedience to those who are in power.

If you are looking for the new iron curtain, watch the information space. It is constantly pushed and shoved, and sometimes own bastions are placed even on the Western side of the world. The new prisoners of this system are those who willingly reside in the bubble of the manipulative information space and become determined to deny the reality and facts for a more convenient and lesser life.

What is the new struggle?

The principle of the struggle remains. The individuals, communities and nations who believe in the liberal values, democracy, open society face those who are dissatisfied with the possible alternative. The distinction is

less clearly defined than was possible by pointing fingers to East or West Berlin.

The geopolitical shifts, the challenges facing the Western international organizations indicate that this struggle between liberal democracy and its enemies no longer has clear borders and boundaries. One or the other side may be joined not only by individuals, but by entire communities and even states.

While some attempt to destroy the world order based on agreements, legal principles and diplomacy, other intuitively feel that they must keep their faith in the system that provides the freedom and possibility for everyone to participate, and to maintain the independence of states.

While some declare that a sunset is necessarily followed by an eclipse and advocate the return of the old forms of rule or simply fall into power play in its shadow, others believe in the possibility of a sunrise, a new agreement or simply in being human.

The iron curtain is much more mobile and more difficult to perceive, like liquid evil, it seeps into new territories, new lands, new hearts, but the struggle for the essence of being human, for human rights and liberties, for open society and the right to self-determination of the states remains the same.

Sudarytoja / *Compiled by*

Lina Motuzienė

Redaktorė Aida Čižikaitė

Vertėjai / *Translated by*

Antanas Gailius, Gabrielė Gailiūtė-Bernotienė

Dizaineris / *Graphic design by*

Jokūbas Jacovskis

Išleido / *Published by*

VšĮ Thomo Manno kultūros centras

Parengė spaudai ir išleido / *Prepared for printing by*

UAB Inter Se, Vilnius / www.interse.lt

Spausdino / *Printed by*

UAB Petro ofsetas, Vilnius / www.petroofsetas.lt